diss: Stockholm 1969

Urval

Skriftserie utgiven av statistiska centralbyrån

Nummer 1

Rolf Vallerö

Svensk handels- och sjöfarts-statistik 1637–1813

SCB STATISTISKA CENTRALBYRÅN

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552722_0007

Svensk handels- och sjöfarts-statistik 1637–1813

En tillkomsthistorisk undersökning

Akademisk avhandling som med tillstånd av samhällsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet för vinnande av filosifie doktorsgrad framställes till offentlig granskning på lärosal M, Norrtullsgatan 2, lördagen den 17 maj 1969 kl. 10.15 f.m.

Av ROLF VALLERÖ
filosofie licentiat

Denna avhandling ingår som nr 1 i

Urval

Skriftserie utgiven av statistiska centralbyrån

Urval Nummer 1

Skriftserie utgiven av statistiska centralbyrån

Rolf Vallerö

Svensk handels- och sjöfartsstatistik 1637–1813

En tillkomsthistorisk undersökning

Rolf Vallerö
The Swedish Foreign Trade and
Shipping Statistics 1637–1813
(Urval No. 1)

Statistiska centralbyrån, Stockholm
(The National Central Bureau of Statistics)
Printed in Sweden
K L Beckmans Tryckerier AB
Stockholm 1969

Förord

Föreliggande framställning, Svensk handels- och sjöfartsstatistik 1637–1813 En tillkomsthistorisk undersökning, är avsedd att vara ett bidrag till statistikens historia och en vägledning vid användningen av den bevarade samtida statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten. Denna statistik utgör en lätt åtkomlig källa till kunskap om den samtida utrikes handeln och sjöfarten och har därför flitigt kommit att användas av den ekonomisk-historiska och historiska forskningen.

Min lärare, professor Ernst Söderlund, gav i ekonomisk-historiska seminariet år 1952 en orientering om den bevarade svenska statistiken över utrikeshandeln för åren 1738–1813. Söderlund framhöll då det angelägna i att en detaljgranskning gjordes av denna statistik, vilken nyttjats som underlag för Eli F Heckschers skildring av den svenska utrikeshandelns utveckling under nämnda tid. Heckschers behandling av materialet hade nämligen givit det överraskande resultatet »att värdet av handelsutbytet med utlandet var ungefär detsamma i början av 1810-talet som omkring år 1740, trots att befolkningen under samma period ökades med ca 60 % och det ankommande och avgående tonnaget med inemot 70 %».[1]

Söderlunds orienterande föredrag gav uppslag till en rad undersökningar dels rörande den svenska utrikeshandeln under 1700-talet, dels rörande den svenska handels- och sjöfartsstatistiken under 1700- och 1800-talet. Sådana undersökningar har under de gångna åren framlagts av ekonomisk-historiska seminariets medlemmar dels som kandidatuppsatser, dels som licentiatavhandlingar. I år framläggs två doktorsavhandlingar, denna avhandling och Staffan Högbergs avhandling, Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet Stapelvaror i svensk export och import 1738–1808.[2]

Min uppgift i ekonomisk-historiska seminariets arbete har varit att undersöka tillkomsten av den bevarade handels- och sjöfartsstatistiken för tiden före år 1815. Mina undersökningar har år 1956 och 1959 redovisats i en otryckt uppsats om sjöfartsstatistiken 1739–1799 och en otryckt avhand-

[1] Söderlund, Föredrag den 22 maj 1952.

[2] Till de forskningsresultat rörande den bevarade handels- och sjöfartsstatistiken, som framläggs i Högbergs avhandling, har ej någon hänvisning kunnat ske då våra avhandlingar samtidigt utkommer från trycket. Högbergs resultat har emellertid tidigare framlagts i ett flertal otryckta arbeten vilka i det följande kommer att åberopas.

ling om handelsstatistiken 1721–1814. Allt sedan år 1959 har jag bedrivit min forskning vid sidan av min tjänstgöring i handelsdepartementet, riksarkivet och statistiska centralbyrån.

En förutsättning för att mitt arbete kommit att slutföras är den goda kontakt som under hela studietiden funnits mellan min lärare och mig. Genom vänliga påstötningar och uppmuntrande samtal har han hjälpt mig att ej förtröttas. Han har alltid generöst ställt sig till förfogande då jag önskat få vissa delresultat granskade, och den konstruktiva kritik som han vid dessa tillfällen framfört har verksamt bidragit till att föra mitt arbete framåt. För dessa år av gott och för mig givande samarbete framför jag ett varmt tack till min lärare, professor Ernst Söderlund.

Alltefter som arbetet framskridit har delresultaten framlagts och diskuterats i ekonomisk-historiska seminariet. Seminariemedlemmarna har därvid framfört förslag till ändringar som jag i många fall tagit fasta på och utnyttjat efter förmåga. De kamrater som varit mig till särskilt stor hjälp är professor Gustaf Utterström, docent Sven Fritz, fil lic Elsa-Britta Grage och fil lic Staffan Högberg. Till dessa och övriga här ej nämnda seminariekamrater framför jag ett varmt tack. Med tacksamhet minns jag seminariekamraten fil lic Ingvar Holmberg, vilken vägledde mig i mina första arkivforskningar och genom vilken jag fann det arbetsfält och yrke som skulle bli mitt.

Som tjänsteman och före detta tjänsteman i riksarkivet har jag haft förmånen att vid alla tider på dygnet fritt få röra mig bland arkivets samlingar. Detta förhållande har varit en förutsättning för forskningsarbetets slutförande. En annan förutsättning har varit de tjänstledigheter som riksarkivets och statistiska centralbyråns ledning beviljat mig. Mina arbetskamrater i riksarkivet har givit mig många värdefulla upplysningar som jag sökt utnyttja. Mina arbetskamrater i statistiska centralbyråns arkiv har under mina tjänstledigheter utfört det arbete som jag bort utföra. Till mina före detta och nuvarande chefer och arbetskamrater framför jag ett varmt tack.

Under det hektiska slutskedet av avhandlingens tillkomst har fru Margit Hjelm renskrivit manuskriptet, min hustru, son och dotter, Lena, Anders och Johanna Vallerö, hjälpt mig med korrekturläsning samt förlagsredaktör Göran Avén med takt och energi drivit mig till det yttersta. Jag tackar dem alla.

Stockholm den 13 april 1969
Rolf Vallerö

Innehåll

Förteckning över förkortningar i noter 7

Inledning 9

Samtida benämningar på statistiken över utrikeshandeln 13
Extrakt, generalextrakt, persedelextrakt, generalpersedelextrakt 13
Kort extrakt, balans, handelsbalans 17
Sammanfattning 19

Källorna till kvantitetsuppgifterna i statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten 21
Bevakning och tullbehandling vid in- och utskeppning 22
Verifikationer till tulljournaler 26
Märkrulla, rulla 26
Inlaga 27
Tulljournaler 28

Statistiken över utrikeshandeln 1637–1730 32
Persedelextrakt 32
Månadsrullor och månatliga persedelextrakt 33
Årliga persedelextrakt 38
Persedelextrakt med destinationsangivelser — ett försök år 1717 42
Persedelextrakt till kommerskollegiets handelsbalansuträkningar 44
Handelsbalansuträkningar 46
Kommerskollegiets handelsbalansuträkningar 51
Sammanfattning och slutledningar 55

Omvandlingen av statistiken över utrikeshandeln och tillkomsten av statistiken över utrikessjöfarten under 1730-talet 58
Omläggningen av handelsstatistiken 58

Tillkomsten av sjöfartsstatistiken 61
Vults (von Steijern) förslag till ny handelsstatistik 62
Sammanfattning och slutledningar 64

Statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten 1738–1813 68
Kvantitetsserierna 69
Tullkamrarnas fartygsförteckningar 70
Sammandragen av tullkamrarnas fartygsförteckningar 71
Tullkamrarnas persedelextrakt 78
Sammandragen av tullkamrarnas persedelextrakt 80
Generalpersedelextraktböckerna 84
Datering av persedelextraktarbetet 85
Värdeserierna 88
Kommerskollegiets, generaltulldirektionens och de kommitterades handelsbalansuträkningar 89
Handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik och fraktuträkningar 112
Handelsbalansarbetet 114
Anskaffandet av utländska priskuranter till handelsbalansarbetet 121
Generalpersedelextraktkontoret 1739–1818 124
Sammanfattning och slutledningar 126

Summary 131
The period from 1637 to 1730 131
The 1730's 132
The period from 1738 to 1813 134

Källor och litteratur 138

Personregister 143

Förteckning över förkortningar i noter

AOS	=	Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling
BoH	=	Boëthius och Heckscher, Svensk handelsstatistik 1637–1737
FUh	=	Frihetstidens utskottshandlingar
Gtas	=	Generaltullarrendesocieteten
Gtas o Gtd A	=	Generaltullarrendesocietetens fullmäktiges och Generaltulldirektionens huvudarkiv
Gtd	=	Generaltulldirektionen
Gtf	=	Generaltullförvaltaren
Gtf o ÖdSt A	=	Generaltullförvaltarens och Överdirektörens vid sjötullen huvudarkiv
Gts A	=	Generaltullstyrelsens arkiv
1686 Hk	=	1686 års handelskommission
1686 Hk A	=	1686 års handelskommissions arkiv
HS	=	Handel och sjöfart
ink	=	inkommen, inkomna
KA	=	Kammararkivet
Kk	=	Kammarkollegiet
Kk–Kmk	=	Kammar- och kommerskollegiet
Kmk	=	Kommerskollegiet
Kmk A	=	Kommerskollegii huvudarkiv
KmkKkr A	=	Kommerskollegii kammarkontors arkiv
LLA	=	Lunds landsarkiv
LUB	=	Lunds universitetsbibliotek
MTk A	=	Malmö tullkammares arkiv
NTk A	=	Nyköpings tullkammares arkiv
prot	=	protokoll
RA	=	Riksarkivet
reg	=	registratur
SAO	=	Ordbok över svenska språket utgiven af Svenska Akademien
skriv	=	skrivelse, skrivelser
SO	=	Seglationsordning
SU	=	Sekreta utskottet
TA	=	Tull och accis
Uhd	=	Upphandlingsdeputationen
Uhd A	=	Upphandlingsdeputationens arkiv
ULA	=	Uppsala landsarkiv
UUB	=	Uppsala universitetsbibliotek
Åb	=	Årsberättelser, berättelser över utrikes handel och sjöfart
ÖdSt	=	Överdirektören vid sjötullen

Inledning

Innan tabellsammanställningar med sifferuppgifter om Sveriges utrikeshandel kontinuerligt började publiceras av statliga myndigheter under 1820- och 1830-talet hade inom den svenska statsförvaltningen utarbetats dylika sammanställningar i nära två sekler. Till vår tid har bevarats sammanställningar med sifferuppgifter om utrikeshandeln under vissa år på 1600-, 1700- och 1800-talet samt sammanställningar med sifferuppgifter om utrikessjöfarten under vissa år på 1700- och 1800-talet. De enskilda tabellsammanställningarna kallas här för statistiska berättelser och det samlade beståndet av sammanställningar för statistik över utrikeshandeln och utrikessjöfarten eller handels- och sjöfartsstatistik.[1]

Vissa av de bevarade tabellsammanställningarna var avsedda att åskådliggöra förhållandet mellan värdet av införseln och värdet av utförseln. På grundval av sådana sammanställningar drog statsmakterna under 1600-talet vissa slutsatser rörande förhållandet mellan importens och exportens värde. Dessa tabellsammanställningar kallas här för handelsbalansuträkningar. Två bevarade handelsbalansuträkningar för Sverige respektive Finland år 1637 är de äldsta kända svenska handelsbalansuträkningarna.

Under frihetstiden utnyttjades handelsbalansuträkningar som underlag för utredningar som bl a innehöll vissa slutsatser om rikets »Handels Balance». Detta uttryck kom under frihetstiden att efter hand användas som benämning på något som torde vara jämförbart med det nutida begreppet betalningsbalans. Sifferuppgifter om olika faktorer som ansågs påverka »Handels Balancen» kom därför att efter hand införas i handelsbalansuträkningarna. Efter frihetstidens slut fortsattes utarbetandet av de utvidgade handelsbalansuträkningarna. Den sista av dessa redovisar uppgifter för år 1813.

Tabellsammanställningar med sifferuppgifter om utrikessjöfarten kom att införas i de flesta av de utvidgade handelsbalansuträkningarna. När utarbetandet av dessa upphörde, upphörde även insamlandet och bearbetandet av sifferuppgifter rörande utrikessjöfarten på svenska hamnar.

[1] Om sporadisk officiell publicering av handelsstatistik före 1820-talet, se Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett statistiskt embetsverk, s 114 f.

Vissa av de bevarade tabellsammanställningarna redovisar sifferuppgifter om importerade och exporterade varor. De kallas här för persedelextrakt. De utnyttjades inom den statliga förvaltningen bl a som instrument för information om in- och utförseln av olika varuslag och som underlag för handelsbalansuträkningarna. När vissa förändringar av handelsbalansuträkningarna genomfördes under 1730-talet gav detta anledning till motsvarande förändringar i persedelextraktens utformning. När utarbetandet av handelsbalansuträkningarna upphörde, upphörde även utarbetandet av de detaljerade och informativa persedelextrakt som utformats på 1730-talet.

Handelsbalansarbetet torde ha haft en avgörande betydelse för tillkomsten och utvecklingen av den samtida svenska statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten. Tidsramen för denna framställning rörande tillkomsten av den äldsta svenska handels- och sjöfartsstatistiken har därför fixerats till åren 1637–1813, dvs till tiden mellan det år för vilket de äldsta kända svenska handelsbalansuträkningarna utarbetades och det år för vilket den sista uträkningen gjordes av den kommitté som redan under frihetstiden anförtrotts handelsbalansarbetet.

Under den tid som här behandlas, åren 1637–1813, fyllde de statistiska berättelserna om utrikeshandeln och utrikessjöfarten flera funktioner. De statistiska berättelserna användes av myndigheterna som instrument för kontroll och information, som vägledning i praktisk-politiska frågor och som argument i politiska diskussioner.

Uttalanden om de statistiska berättelsernas nödvändighet och värde förekom ymnigt under frihetstiden. Kommerserådet David Silvius, vilken kallats »det nya statsskickets teoretiker», framhöll år 1723 »den angelägene kundskap en stat eller land bör hafwa om alle waror, som genom handelen uti alle dess hamnar och tullplattsar åhrligen inkomma och utgå, så till deras qvantitet som qvalitet, till att däraf på så mycket fastare grund kunna pröfwa Handelens lopp, och dess under- eller öfwerwigt, samt därefter kunna taga tienlige mått till Commerciens uphielpande». Kommerseråden Johan Westerman (Liljencrantz) och Anders von Plomgren, som utarbetat handelsbalansuträkningen för år 1769, framhöll att deras arbete i vissa delar ej var annat än »en sannolik gissning». Men bortsett från den del av arbetet som nödvändigt måste bero på en sådan gissning, så återstod mycket »som äger sin fulla wisshet och leder till sådane uppgifter och upplysningar, som ej af något wälbestält Rike kunna umbäras, därest icke Handel och hushållning skola styras på höft eller öfwerlämnas till hwad öde de hälst må träffa.»[2]

[2] Om Silvius' statsrättsliga författarskap, se Thanner, Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död, s 195–202.

Dessa och liknande uttalanden, som gjordes av Kungl Maj:t och riksdagarnas sekreta utskott, om handelsstatistikens värde och nödvändighet, röjer ett tänkesätt som starkt påminner om de åsikter som framföres i vissa engelska ekonomiska författares arbeten. Sålunda skrev den engelske politiska aritmetikern, Charles Davenant, i An Essay upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Balance of Trade (1699). »That an exact Ballance between Us and every distinct Place, perhaps cannot by any human Skill be attain'd to; and that it is not certain whether a Scrutiny so very Nice, would be of any Use. But that without doubt, a general State of this Matter, form'd upon strict Enquiry with Deliberation and Skill; and such a one as would carry with it a Demonsration of being somewhat near the Truth, must be a great Help to the Rulers and Ministers of a Country, and a good Guide in many important Councils.»[3]

Utländska förebilder kan ha inspirerat de lärda, beresta och politiskt aktiva män som förnyade och utvecklade den svenska handels- och sjöfartsstatistiken under frihetstiden. Men även äldre svenska exempel på hur handelsstatistik kunde användas vid regleringen av vissa praktisk-politiska frågor kan under frihetstiden ha givit uppslag till hur likartade frågor borde utredas. Under 1600-talet och under den görtzska perioden hade handelsstatistik använts som vägledning och underlag vid regleringen av utrikeshandeln. Ett sådant utnyttjande av statistiken var således ej något speciellt för de frihetstida statsmyndigheterna. När nya eller mera omfattande statistiska beräkningar tillkom, synes de i flera fall ha haft till uppgift att ge vägledning för bedömandet av aktuella praktisk-politiska frågor. Som exempel kan nämnas, regleringen av städernas privilegier och regleringen av den långväga handeln och sjöfarten, vilka frågor aktualiserade ett återupptagande av handelsbalansarbetet i början av 1720-talet respektive en utvidgning av statistiken under 1730-talet.

De män som framför andra bidragit till förnyelsen och utvecklingen av den svenska handels- och sjöfartsstatistiken under frihetstiden var, förutom de ovan nämnda, assessorn och kommerserådet Jacob von Hökerstedt, kommissarien och assessorn i kommersekollegiet Henrik Kalmeter och sekreteraren i generaltullarrendesocieteten Johan Julius Vult (von Steijern). Den sistnämnda vann på grund av sina insatser på statistikens område adelsskap och befordrades till assessor och kommerseråd.[4]

De administrativa enheter, som under frihetstiden fått i uppdrag att utarbeta handels- och sjöfartsstatistik, kom att efter denna tid oförtrutet fortsätta sitt arbete. Intresset för handels- och sjöfartsstatistiken synes emellertid ha minskat under 1780-talet och en viss försämring av handelsbalansut-

[3] Davenant, a a, s 9. Om politisk aritmetik och politiska aritmetiker, se Westergaard, Contributions to the history of statistics, s 16–43.

[4] Om von Hökerstedt, Kalmeter, Vult (von Steijern) o de tidigare nämnda Silvius, Westerman (Liljencrantz) o von Plomgren, se biografier i Almquist, Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten. Se även Törnbohm, Johan Julius Vult von Steijerns Levernesbeskrifning, o Rydberg, Svenska studieresor till England under frihetstiden, s 154–169.

räkningarna och sjöfartsstatistiken kan iakttas fr o m detta årtionde. År 1816 utsattes handelsbalansuträkningarna för stark kritik av statssekreteraren och landshövdingen Hans Järta. Denna kritik kan möjligen ha bidragit till att Kungl Maj:t indrog de till handelsbalansarbetet anslagna medlen.

Av den svenska handels- och sjöfartsstatistik som utarbetades för den period som här behandlas, åren 1637–1813, är endast en liten del bevarad till vår tid. Den stora mängd persedelextrakt som utarbetats i tullkamrarna och som legat till grund för de centrala myndigheternas tabellsammanställningar torde till allra största delen ha gått förlorad. Den centralt upprättade handels- och sjöfartsstatistiken är emellertid för tiden fr o m år 1738 tämligen väl bevarad. Större delen av den bevarade statistiken från tiden före år 1738 har framletats ur vitt skilda arkiv och samlingar samt publicerats och kommenterats av Bertil Boëthius och Eli F Heckscher i Svensk handelsstatistik 1637–1737 (1938). Större delen av den bevarade statistiken för tiden fr o m år 1738 återfinns i Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikeshandel och sjöfart, vilka förvaras i riksarkivet.

Samtida benämningar på statistiken över utrikeshandeln

Under den tid som här behandlas, åren 1637–1813, utarbetades på grundval av tullräkenskaperna samtida statistiska berättelser över svenska rikets utrikeshandel. De kunde dels gälla Sverige—Finlands import och export, dels Sveriges, Finlands, baltiska och tyska provinsers import och export eller importen och exporten över enskilda tullkamrar. Berättelserna kunde avse den årliga eller månatliga varuhandeln och sifferuppgifterna kunde gälla varornas kvantitet och/eller värde.

Mångfalden av berättelser kan indelas i två huvudgrupper. Den ena gruppen består av förteckningar över importerade respektive exporterade varor, där uppgifter utsatts rörande varornas slag, kvantitet och/eller värde. Den andra gruppen omfattar balansuträkningar, där värdeuppgifter rörande importerade varugrupper utsatts på debetsidan och värdeuppgifter rörande exporterade varugrupper på kreditsidan samt där differensen mellan debetsidans respektive kreditsidans sammanlagda värdeuppgifter debiterats som exportöverskott eller krediterats som importöverskott.

Benämningarna på de statistiska berättelserna skiftar från tid till tid och från myndighet till myndighet. I det bevarade källmaterialet återkommer emellertid vissa benämningar oftare och under längre tid än andra. Så är fallet med benämningarna »balance» och »extract». Balans betyder där balansuträkning och extrakt utdrag eller sammandrag.[1] Balans används som benämning eller del av benämning på nämnda balansuträkningar. Extrakt används i huvudsak som benämning eller del av benämning på förteckningarna över importerade respektive exporterade varor men även som benämning eller del av benämning på balansuträkningarna.

Extrakt, generalextrakt, persedelextrakt, generalpersedelextrakt

För vissa år på 1630-, 1640- och 1650-talen finns förteckningar bevarade med uppgifter rörande importerade eller exporterade varor vid svenska respektive finska tullkamrar.[2]

[1] Extrakt till extrahera: utdrag (ur bok, aktstycke, räkenskaper o d); stundom liktydigt med: sammanfattning, »summa». SAO, 7-E 875.

[2] Import Sverige 1637, import respektive export Finland 1637, import Sverige respektive Finland 1640, export Sverige respektive Finland 1640, export Sverige 1637–1640, tr AOS, 2: 11, s 687–801; export Sverige respektive Finland 1641, export Sverige 1642, tr BoH, s 36–57; import respektive export Sverige 1645, tr AOS, 2: 11, s 804–827; export Sverige 1650, tr BoH, s 84–95. Export Finland 1637 i Tullväsen, vol 24, RA; export Sverige respektive Finland 1641 i Räkenskaper, Stora sjötullen, TA, KA; övriga i HS, vol 24, RA.

Förteckningarna har inte tillkommit i tullkamrarna utan upprättats hos central eller provinsiell tullmyndighet.[3] I förteckningarnas titlar ingår i tio fall benämningen »Extract», i två fall vardera benämningarna »Summariskt extract» och »Kort extract».[4] Titlarna anger även vad förteckningarna gäller, nämligen det »godz» eller de »kiöpmanswahrur», »partzeler (pertzeler)», »wahrur» som införts respektive utskeppats, t ex »Extract oppå de pertzeler såsom ifrån främmande land införde äre till effterschrifne tullkamrar uthi Swerige anno 1640».

En bevarad förteckning över exporterade varor från Stockholm åren 1674–1680 har titeln »Vthgående genneral extract af Stockholm för åhren 1674 . . .».[5] I ett centralt gjort sammandrag över rikets import och export kallas bilagda förteckningar över importerade och exporterade varor vid svenska och finska tullkamrar år 1685 för »persele extracter».[6]

Benämningar på förteckningar över importerade och exporterade varor ges också i bevarad korrespondens hos myndigheter, som utarbetat eller infordrat sådana förteckningar. Inspektören över sjötullen i Skåne, Blekinge (och Halland) Jacob Barchman använde följande benämningar på årliga förteckningar över inporterade och exporterade varor: »Extract öfwer in- och Uthgångne wahrur» år 1661, »Generalt Extract öffwer alle Inn- och Uthgångne wahrur» år 1663, »Generalt Extract» år 1670, »Generalt Pertzedle Extract» år 1674.[7] Månatliga förteckningar över tullbehandlade skepp och varor kallade han: »Extract» år 1660, »Extract af Skepp

[3] Se s 38 f.

[4] Extrakt, Sverige import 1637, 1640, 1645, export 1637–1640, 1641, 1645, 1650, Finland import 1640, export 1640, 1641; summariskt extrakt, Finland import respektive export 1637; kort extrakt, Sverige export 1640, 1642. De förteckningar, som benämns summariskt respektive kort extrakt, synes ej vara mer summariska eller kortfattade än de, som benämns extrakt.

[5] Tr BoH, s 703–739. I Räkenskaper, Stora sjötullen, TA, KA.

[6] Sammandraget o bilagorna tr BoH, s 139–339. I Räkenskaper, Stora sjötullen, TA, KA. Av de 51 bilagorna är 26 undertecknade i respektive tullkammare. Av de 26 kallas 19 »Extract», 2 »Månadz extract», 3 »Pertzedle (Pertzele) extract», 2 »General extract».

[7] Skriv fr J Barchman: 26.11.1661, Ink skriv, Kmk A, RA; 24.10.1663, 12.9.1670, 17.1.1674, Ink skriv, MTk A, LLA. Kmk använder följ benämningar på årl förteckningar: »Speciale Designationes uppå alt Uth- och Ingående godz» (1654), »Extract aff uth- och inkommandhe wahror» (1659), »extracter och specificationer på inn- och uthgående wahrur» (1661), »Extracter aff inkombne och uthgångne wahror» (1663), Skriv t licentinspektörerna i Riga 10.11.1654, 23.7.1659, 27.7.1661, 8.5.1663, Reg; »information och förslagh åhrligen» över »hwad wahror inkombne och Uthgångne äro» (1668), »generalt Extract af alla Uthgående och inkommande wahrur» (1669), Skriv t Gtf 14.10. 1668, 27.5.1669, Reg; »Generalt Extracts förfärdigande af alla uth- och ingående wahrur», Skriv t tullnärerna o (provins)-inspektörerna 3.5.1671, Reg; »pertzedle extract på alle inkommande och uthgående wahror» (1686), »persedle Extracter uppå alle så wäl in- som utgående wahror» (1714), Skriv t ÖdSt 29.4.1686, 7.6.1714, Reg; Kmk A, RA. (Designation: förteckning, specifikation; förslag: summarisk översikt eller sam-

och dhe förnembste wahrur» år 1661, »Månadz Rullor heller Extracter» år 1670, »Månadtz Rullorne» år 1674.[8] Månatliga förteckningar över importerade och exporterade varor kallade han år 1674 för »Extracter på Inkombne och Uthskeppadhe wahror» och samma år även för »Pertzedle Extracter».[9]

I 1724 års reglemente för personalen vid sjötullen ålades kontrollörerna vid tullkamrarna att varje månad göra ett »Persedle-Extract» och att »wid årets Slut af alle sådane Månads-Extracter formera et General-Extract».[10] Överdirektören vid sjötullen använde i cirkulärorder till sjötullkamrarna år 1729 och 1735 benämningen »General Pertzedle Extracter» om årliga förteckningar över importerade och exporterade varor.[11] Till cirkulärordern från år 1735 var bilagda mallar för hur förteckningarna skulle uppställas.[12] Mallarna har följande titlar: »General Pertzedle-Extract Öfwer Inkommande Wahror Wid N. Stora Siö-Tulls Cammare pro Anno 17», »General Pertzedle-Extract Öfwer Uthgående Wahror Wid N. Stora Siö-Tulls Cammare pro Anno 17». Förteckningar med föreskrivna titlar kom att produceras i sjötullkamrarna.[13]

Förteckningar över rikets årliga import och export finns bevarade för vissa räkenskapsår 1724–1727. De är gjorda hos de centrala tullmyndigheterna i Stockholm, och varorna redovisas efter tullkammare eller efter varugrupper. Samtliga sex förteckningar benämns i titlarna »General pertzedle (perzedel) extract».[14] Förteckningar över rikets årliga import och export finns bevarade för räkenskapsåren 1738–1812. De är gjorda hos kommerskollegiet på grundval av ovannämnda förteck-

mandrag av räkenskaper o d; SAO, 6-D 1007 respektive 9-F 3180.)

[8] Skriv fr J Barchman: 6.9. 1660, Ink skriv, Kmk A, RA; 24.4.1661, 16.5.1670, 17.1.1674, Ink skriv, MTk A, LLA. Kmk använder följ benämning: »relation om Hwadh för skiepp och wahrur som . . . uthgå eller inkomma», Skriv t tullnärerna o (provins)inspektörerna 27.3 1661, Reg, Kmk A, RA. Av fem bevarade förteckningar fr Baresunds o Söderköpings tullkamrar (1661) används i titlarna benämningen »Opsatz i tre fall o »Extract» i två fall, skriv fr E Brunsswich 1661, Ink skriv, Kmk A, RA.

[9] Skriv fr J Barchman 17.1. 1674, 22.1.1674, Ink skriv, MTk A, LLA. Kmk använder följande benämningar: »Munatelige förslagh på alla in- och uthgående waror», Prot 27.4.1671; »extracter af alle . . . så inkommande, som uthgående godz och wahror» (1677), »extracter af alle . . . antingen inkommande eller uthgående wahror» (1680), Skriv t tullkontoren respektive tullnärerna 17.8.1677, 27.4.1680, Reg; »förteckning på uth- och Ingående wahror», Prot 13.1.1683; Kmk A, RA.

[10] Modée, 1, s 592. I en instruktion för bokhållaren över licentväsendet 15.10.1687 ålägges denne att av »månadz förslagen och Pertzele Extracterne» sluta »General förslager och Pertzele extracter», Instruktioner, TA, vol 24, KA.

[11] Skriv t kontrollörerna respektive tullkamrarna 10.12 1729, 21.2.1735, Reg, Gtf o ÖdSt A, Gts A, RA.

[12] Bilagor t skriv fr ÖdSt 21.2.1735. Ink skriv, NTk A, ULA. Staffan Högberg har påträffat bilagorna och låtit mig utnyttja dem. De finns återgivna på s 73–75.

[13] Se s 78–80.

[14] Import respektive export 1724, 1725, 1.4.1726–31.3.1727, tr BoH, s 367–453, 459–589. I A. Nordencrantz papper, Börstorpsarkivet, vol 85, RA.

ningar från sjötullkamrarna och har samtliga titeln »General Pertzedle Extract».[15]

Årliga förteckningar över importerade och exporterade varor torde senast på 1650-talet ha börjat infordras från tullkamrarna.[16] Dessa förteckningar kom att vid sidan av andra benämningar kallas extrakt. Månatliga förteckningar över tullbehandlade skepp och varor började infordras av tullkamrarna under 1660-talet.[17] Även dessa förteckningar kom att vid sidan av andra benämningar kallas extrakt. En klar åtskillnad mellan de årliga och månatliga förteckningarna åstadkoms då de förra började kallas generalextrakt (dvs huvudextrakt).

Under 1670-talet började kommerskollegiet och generaltullförvaltaren att jämte de månatliga förteckningarna över skepp och varor även av tullkamrarna infordra särskilda förteckningar över månatligen importerade och exporterade varor.[18] Även dessa förteckningar kom att vid sidan av andra benämningar kallas extrakt. En klar åtskillnad mellan de månatliga förteckningarna åstadkoms, då de som rörde skepp och varor började kallas månadsrullor och de som rörde importerade och exporterade varor började kallas persedelextrakt.

Även de årliga förteckningarna över importerade och exporterade varor kom emellertid att kallas persedelextrakt. En klar åtskillnad mellan de månatliga och årliga förteckningarna över importerade och exporterade varor åstadkoms när de senare började kallas generalpersedelextrakt.

Den statistikproducerande personalen vid sjötullen kom under 1700-talet att någorlunda enhetligt använda benämningarna persedelextrakt och generalpersedelextrakt på månatliga respektive årliga förteckningar över importerade och exporterade varor. Kommerskollegiet kom emellertid att under samma tid tillämpa en något annorlunda terminologi, vilket kan ha följande förklaring.

Till kommerskollegiet skulle under 1700-talet tullmyndigheterna inge endast årliga förteckningar över importerade respektive exporterade varor.[19] Inom kollegiet förelåg således ej något behov att genom olika benämningar särskilja månatliga och årliga förteckningar. Tullmyndigheternas generalpersedelextract kom vanligen att i kollegiets protokoll benämnas persedelextrakt.[20] I den mån benämningen generalpersedelextrakt förekom i kollegiets protokoll, avsågs uteslutande de genom kollegiets försorg gjorda förteckningarna över rikets årliga import och export, vilka var general(huvud)persedelextrakt i förhållande till tullmyndigheternas generalpersedelextrakt.[21]

[15] Serie 2, Åb, KmkKkr A, RA.

[16] Se s 38–42.

[17] Se s 33–38.

[18] Ibid.

[19] Se s 44 ff, 58 ff, 78 ff.

[20] I prot förekommer följ benämningar: extrakt 27.7, 17.11.1721, 17.1.1726; persedelextrakt 11.1, 26.1, 1.3, 2.3, 11.11. 1725, 10.1.1730, 13.8.1731, 10.11.1732, 17.1, 17.6.1734, 22.1, 28.1, 18.11.1735, 6.3, 17.3.1736, 24.9, 25.9, 11.10, 13.11.1739, 16.2, 2.10, 3.10.1740; Kmk A, RA.

[21] Generalpersedelextrakt: i prot 13.1, 5.2.1735, 22.8.1740; i handelsdiv. handelsprot 17.7. 1770; i handelsdiv. justitieprot 8.8.1770; Kmk A, RA. I en bokbindarräkning 6.10.1778 kallas de inom kommerskollegiet gjorda förteckningarna över rikets årliga import o export »General Persedle Extracter» och tullkamrarnas förteckningar över den årliga importen och exporten vid respektive tullkammare »Persedle Extract», Rikskollegierna, vol 4, RA.

[22] Sverige 1637, 1640, 1642, 1645, 1649, Finland 1637, 1639, Sverige o Finland 1661, 1662, tr BoH, s 4–25, s 58–63, s 68–83, s 114–133. Sverige 1649 i N. 397, UUB; Sverige o Finland 1661, 1662 i Tullväsen, vol 29; övriga i HS, vol 24, RA.

[23] Se s 46–49.

[24] Kort extrakt, Sverige 1637, 1640, Finland 1637, 1639; balans, Sverige 1642, Sverige o Finland 1661, 1662; summariskt extrakt, Sverige 1645; extrakt, Sverige 1649. En uträkning med

Kort extrakt, balans, handelsbalans

För vissa år på 1630-, 1640- och 1660-talen finns balansuträkningar bevarade med värdeuppgifter rörande importerade och exporterade varugrupper vid svenska och/eller finska tullkamrar.[22] Uträkningarna har inte tillkommit i tullkamrarna utan upprättats hos central eller provinsiell tullmyndighet.[23] Balansräkningarnas titlar innehåller i fyra fall benämningen »Kortt extract», i tre fall benämningen »Balance» samt i ett fall vardera benämningarna »Summariskt extract» och »Extract».[24] De fullständiga titlarna anger i viss mån vad uträkningarna gäller, t ex »Kortt extract oppå in- och vthgångne wahrur wid tullkamrarna i Swerige, anno 1637. Och hwad de vngefär vthi capital draga kunne». Dessa balansuträkningar åtföljes av balansuträkningar med värdeuppgifter rörande den sammanlagda importen respektive exporten vid de svenska och/eller finska tullkamrarna. Titlarna på sistnämnda balansuträkningar innehåller i sju fall benämningen »Balance» och i två fall benämningen »General balance».[25] De fullständiga titlarna anger även vad uträkningarna gäller, t ex »Balance oppå föregående orters in- och vtskeppande. Pro anno 1640».

Benämningar på balansuträkningar rörande importen och exporten ges också i protokoll och korrespondens hos myndigheter som infordrat sådana räkningar. Balansräkningar rörande den årliga importen och exporten vid licentkamrarna kallar kommerskollegiet år 1654 »Balance».[26] Balansuträkningar rörande rikets årliga import och export kallas år 1663 i riksrådet »förslagh» (dvs summarisk översikt eller sammandrag).[27] Med uttrycket »balancen inkommande med utg:nde wid sista Riksdagen» avser 1686 års handelskommission sannolikt en uträkning rörande värdet av Sveriges och Finlands import och export år 1685.[28]

Balansuträkningen var en metod att söka utröna förhållandet mellan värdet av importen och värdet av exporten. De samtida svenska benämningarna på detta empiriskt icke kända förhållande kom därför att avspeglas i benämningarna på de uträkningar varigenom erfarenheten och kunskapen skulle erhållas.

Problemet att hålla jämvikt mellan import och export uttrycktes år 1687 hos handelskommissionen sålunda: »Huru Balancen med Inkommande ock Utgående Wahror kan hållas, så at de inkommande icke öfwer de Utgående comportera» (befinna sig) och »huru balancen medh inkommande och uthgående wahror kan hållas».[29]

Under 1700-talet kom översättningar av de engelska uttrycken balance of trade (Edward Misselden år 1623) och ballance of our forraign trade (Thomas Mun år 1664) att

värdeuppgifter om importerade o exporterade varugrupper vid finska tullkamrar år 1642 har på fol 1 r titeln »Finlands handelsbalance för år 1642»; HS, vol 24, RA. Själva uträkningen, som börjar på fol 1 v, är noggrant skriven i tysk stil liksom övriga här nämnda titlar och uträkningar. Titeln på fol 1 r är slarvigt skriven i antikva – bläcket har ej fått torka ordentligt utan titelskrivaren har låtit det flyta ut och sudda ner papperet. Titeln skiljer sig även innehållsmässigt från här nämnda titlar. Ordet »handelsbalance» förekommer ej i titlarna på övriga bevarade uträkningar från 1600-talet utan först i titlar på bevarade balansuträkningar från 1700-talet. Jag finner det därför sannolikt att nämnda titel skrivits i efterhand t ex av någon arkivordnare under 1700- eller 1800-talet. Jfr BoH, s 64–65, där titeln tryckts utan någon kommentar.

[25] Balans, Sverige 1637, 1640, 1642, 1645, 1649, Finland 1637, 1639; generalbalans, Sverige o Finland 1661, 1662.

[26] Skriv t licentinspektören Rothlieb 30.9.1654 o t licentinspektörerna i Riga 10.11.1654, Reg, Kmk A, RA. Se s 47.

[27] Rådsprot (Francs) 4.4. 1663, RA. Se s 48 även s 47.

[28] Prot 23.2.1687, 1686 Hk A, RA. Se s 49 f.

[29] Avskrift av bilaga 1 t utskottets över kommerserna o manufakturerna relation t 1686 Hk, (DIII a: 9 f 33 v), Kmk A, RA, se prot 16.2.1687, 1686 Hk A, RA; skriv t Kungl Maj:t 31.3.1687, 1686 Hk A, RA.

användas som benämning på jämviktsförhållandet mellan importen och exporten.[30] Kommerskollegiet skriver således år 1717 att dess uppgift är »att sörija för Handelen och Landsens retourer i gemehn, till befordran av den utrijkes Handelsbalancen och Öfwerwichten, hwilken blifwer så mycket större, ju mehra ett Land har att utgifwa».[31]

Emanuel Swedenborg skriver år 1723 att »Then förnämsta orsaken till ett Rikes tilltagande i förmögenhet är Ballancen uti Handelen; om utaf fremmande inbringes mehra, än som landet med alla sina inrikes produiter förmår at betala, så följer terraaf, at thet Rike icke allenast ansenliga summor åhrligen förlorar och uti fremmande nationers hender försetter, utan ock effter hwad för hand förminskar thet Capital, som thet i fördehlachtiga tider lagt tillsamman och åt Posteriteten emnadt.»[32] Jacob von Hökerstedt skriver samma år »at ehuru i anseende i synnerhet til detta riketz härlige och anseenlige Producter, man altid wid handels ballancens jämförande, en wida öfwerwigt äga borde, så måste dock wid liquidationens slut, underballancen på wår sida stadna: Hwaraf til exempel anföres per debet & Credit ut- och ingående waror, för år 1721».[33] Från år 1723 är kommerskollegiets instruktion, vari kollegiet ålägges »at gifwa Kongl. Maj:t en grundelig relation öfwer in- och ut-gående waror åhrligen, at deraf må kunna pröfwas handelens ballance, samt huru handelen i Riket åhrligen förbättras eller förwärras igenom de in- eller ut-gående warors öfwerwikt.»[34]

De relationer Kungl Maj:t begärt och som kommerskollegiet vid riksdagarna levererade innehöll balansuträkningar över rikets import och export under viss tidrymd, vanligen ett räkenskapsår.[35] Balansuträkningen över rikets import och export år 1724, som upprättats inom kommerskollegiet, kallas i kollegiets protokoll år 1726 för »Handels Ballance».[36] Denna benämning kom kommerskollegiet i

[30] Misseldens skrift »The circle of commerce, or the ballance of trade» utkom i London 1623. Muns »England's treasure by forraign trade or, the ballance or our forraign trade is the rule of our treasure» utkom i London först 1664, men var färdigskriven omkring 1630 och hade troligen cirkulerat i handskrivna exemplar innan den trycktes (se Gerentz, Kommerskollegium och näringslivet, s 27). Muns skrift översattes till svenska av Nils Hufvedsson Dal respektive David Silvius. Deras översättningar cirkulerade i avskrifter och utkom först 1732 respektive 1745. »the ballance of our Forraign Trade», Mun, a a, s 208, översattes av Dal »wår utländska handelsballance» och av Silvius »wår Utländske Handels-Wigt (Ballance)». Jfr handelsbalans, SAO, 11–H349.

[31] Skriv t Uhd 21.8.1717, Reg, Kmk A, RA.

[32] Memorial 5.2.1723, vol 35 (f 992), FUh, RA. Se s 57 not 20.

[33] »Memorial angående nytta el skade, som de i Swerige nu warande många Stapel- och Upstäder förorsaka» (20.2.1723), bil t memorial ang stapel- o uppstäderna 22.10.1726, Sammansatta kollegiers skriv t Kungl Maj:t, vol 32, RA. Se s 51 ff.

[34] Instruktion 16.10.1723, § 13, Instruktioner o Kungl brev 1651–1858, Kollegiets organisation, Liggare, Kmk A, RA.

fortsättningen att använda på sina balansuträkningar över rikets import och export.[37] Samma benämning kom även Kungl Maj:t och riksdagarnas sekreta utskott att använda på balansuträkningarna.[38]

Hos nämnda myndigheter finner man således från och med 1720-talet uttrycket handelsbalans använt på liknande sätt som begreppet handelsbalans används i dag. Uttrycket handelsbalans användes emellertid inte enbart i betydelsen förhållandet mellan värdet av export och import. Det ges exempel där man med uttrycket handelsbalans avser något som torde vara jämförbart med de nutida begreppen bytesbalans respektive betalningsbalans. Johan Julius Vult von Steijern uppräknar år 1746 bland de titlar som ej »kunna utur Handels Balancen uteslutas» även den frakt som »kunnat förtienas med Swenske Skepp emellan Utrikes orter».[39] Abraham Faxe skriver år 1765: »Om man utaf en Handels Balance skulle kunna döma om Rikets öfwer- eller underwigt, hwilket lärer wara ändamålet till des första inrättning, borde den ej allenaste innehålla uträkningar öfwer hela Rikets Handels rörelse med utländningen ... utan därutinnan skulle jämwäl upptagas Rikets årliga utgifter och inkomster i anseende till Främmande Stater».[40]

Sammanfattning

Som ett led i undersökningen av de bevarade statistiska berättelserna ingår att placera berättelserna i den administrativa apparat där de haft en funktion. Uppgifter om när, var, hur och varför berättelserna utarbetats kan stundom erhållas i bevarade »administrativa handlingar», såsom protokoll, diarier, liggare och arbetspromemorior. De administrativa handlingarna kan ge såväl utförliga beskrivningar som korta noteringar om de statistiska berättelserna. De senare kan ibland vara så kortfattade att det ej alltid framgår vilket slags berättelser det gäller. I denna undersökning kommer i sådana fall följande tolkningar att tillämpas.

Extrakt = utdrag eller sammandrag av uppgifter i tulljournal eller av uppgifter i verifikationer till tulljournal.

Månadsrulla = sammandrag eller kopia av tulljournal eller av verifikationer till tulljournal, innehållande uppgifter om tullbehandlade skepp och varor.

Generalextrakt = årlig förteckning över importerade respektive exporterade varor.

Persedelextrakt = förteckning över importerade respektive exporterade varor.

[35] Se s 54 f, 60 f, 89.

[36] Prot 18.4.1726, Kmk A, RA.

[37] Handelsbalans: i prot 15.1, 15.6, 4.12, 8.12, 9.12, 12.12.1730, 4.1.1731, 10.11.1732, 9.5, 10.5, 13.5, 3.8, 26.9.1734, 28.1, 30.1, 18.11.1735, 16.2, 22.8, 2.10.1740, 17.1, 30.1, 23.2.1741; i prot handels- o manufakturärenden 24.4.1765; i reg 25.5.1731 (skriv t sekreta handelsdeputationen) 13.8.1731 (skriv t Gtas); Kmk A, RA. Benämningen »Handels Balance Räkningen» förekommer i sekret prot 24.10.1755, Kmk A, RA.

[38] Handelsbalans: i Kungl Maj:ts brev t Kmk 29.4.1735, Kmk A; i skriv fr SU t Kungl Maj:t 12.12.1734, Riksdagsacta; i SU:s prot 12.3.1739, 28.3.1741, 1.10.1766, FUh, RA. Benämningen »Handels balance uträkningarna» förekommer i Kungl Maj:ts brev t Kmk 14.1.1752, Kmk A, RA. Deputerade från kansli-, kammar-, bergs-, kommerskollegiet samt statskontoret använder benämningen »Handelsbalance Uträkningen» om balansuträkningen för år 1724; Memorial ang stapel- o uppstäderna 22.10.1726, Sammansatta kollegiers skriv t Kungl Maj:t, vol 32, RA.

[39] Berättelse ang metoden till uträkningarna av handelsbalansen 1741—1744, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA.

[40] Prot handels- o manufakturärenden 24.4.1765, Kmk A, RA.

Generalpersedelextrakt = årlig förteckning över importerade respektive exporterade varor eller (hos kommerskollegiet) förteckning över rikets årliga import och export.

Balans = balansuträkning över värdet av importen och exporten.

Handelsbalans = balansuträkning över värdet av importen och exporten.

[1] Smith, Studier i svensk tulladministration: Den centrala ledningen av tullverket, s 110–122; Generaltullförvaltarna, s 131–152; Överdirektörerna, s 152–162; Tullkamrarnas inre organisation, s 167–189; (provinsinspektörer), Antydningar till distriktsorganisation, s 200–202, o s 116; Gränstullen, s 94–98; Organisation av bevakningen vid landgränserna, s 189–192. Sundberg, Den svenska stapelstadsrätten: Förvaltningsorganisationen, s 57–67 (tullförvaltare, s 65). Blumfeldt, PM ang det svenska licentväsendet i Pommern och Wismar, s VI, XII, XVIII.

[2] Skriv fr J Barchman 24.4. 1661, 8.1.1663, 16.5.1670; utdrag ur skriv fr Gtf 31.3.1665, bilagt skriv fr J Barchman 18.4.1665; Ink skriv, MTk A,

Källorna till kvantitetsuppgifterna i statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten

Sjötullväsendet i Sverige och Finland administrerades lokalt från sjötullkamrarna och centralt från generaltullkontoret i Stockholm. Chefen för generaltullkontoret titulerades generaltullförvaltare från år 1636 till och med år 1685, därefter överdirektör. Cheferna för sjötullkamrarna hade tjänstetiteln tullnär, vid 1700-talets mitt ändrad till tullförvaltare. Tullnärernas ledande ställning vid sjötullkamrarna kom i viss mån att delas med de efter hand tillsatta kontrollörerna. (Provins)inspektörer fungerade under vissa tider som en instans mellan den centrala ledningen och tullnärerna i Finland, Skåne, Blekinge, Halland och norra Bohuslän. Gränstullväsendet administrerades centralt av generaltullförvaltaren – överdirektören. Efter att ha varit lokalt organiserat som en del av landtullväsendet kom gränstullen från omkring år 1670 att efter hand få en egen lokal administration med gränstullplatser och gränstullkamrar. Licentväsendet i Pommern och Mecklenburg respektive Livland, Estland och Ingermanland administrerades lokalt från licentkamrarna och centralt av licentinspektörer i Stettin och Riga fram till år 1680, då de underställdes generaltullförvaltaren. De lokala cheferna inom licentväsendet titulerades licenteinnehmer eller licentförvaltare.[1]

I sjötullkamrarnas kontor bokförde tullnärerna inkomsterna av de statliga avgifter som åvilade utrikeshandeln. Redovisningen för uppbörden skedde genom att räkenskaperna inlevererades till generaltullkontoret i Stockholm. Därifrån ingavs de till kammarkollegiet för att granskas av reviderande myndigheter.[2] Som specifikation till debetsidan i sjötullkamrarnas årsräkningar över uppbörd och utgift ingick sjötullkamrarnas årsjournaler.[3] I dessa upptog tullnären i nummerföljd de fartyg och laster som tullbehandlats under året vid tullkammaren. Som verifikation till numren i journalen ingick märkrullor, skeppsdokument, inlagor, lossnings- och lastningsattester, vågsedlar och generalattester.[4] Bokföringen och redovisningen vid gränstullkamrarna kom efter hand att ske på liknande sätt som vid sjötullkamrarna. Så var även

LLA. Under de tider då tullarna var utarrenderade till generaltullarrendesocieteter: 1726–1765, 1777–1782, 1803-1813, ingav Gtas t Kk endast avräkningar med kronan över erlagd arrendesumma; Scheffer, PM, Arrenderäkningar o kronoräkenskaper 1726–1819, TA, KA. Om lokala tullarrenden under 1710-talet och Ehrenpreus' arrende se BoH, s XXX—XXXV o Smith, a a, s 158–162.

[3] Årsräkningar över uppbörd och utgift vid stora sjötullen i Finland 1652 o 1663, Tullväsen, vol 38, RA. 1668 års stora sjötullsspecialräkning, TA, vol 210, KA. Reglemente 1724, §§ 12, 13; Modée, 1, s 591 ff.

[4] Om journaler respektive journalverifikationer se i det följande s 28–31 respektive s 26–28.

förhållandet vid licentkamrarna, sedan generaltullförvaltaren övertagit den centrala ledningen av licentväsendet.[5]

Tulljournalerna och deras verifikationer var källa till kvantitetsuppgifterna i statistiken över utrikeshandeln och utrikessjöfarten. Som ett led i undersökningen av den bevarade statistiken ingår att beskriva den verksamhet genom vilken dessa källor tillkom och hur de under olika tider var utformade. I förordningar, reglementen och instruktioner beskrivs hur verksamheten skulle bedrivas och hur de som källor begagnade handlingarna skulle utformas. I fragmentariskt bevarade tullräkenskaper kan i viss mån utrönas hur bestämmelserna under vissa tider efterlevdes.[6]

Bevakning och tullbehandling vid in- och utskeppning

All utrikes sjöfart skulle löpa på stapelstäderna och vissa lovgivna hamnar.[7] Fartyg som kom till Sverige och Finland från utlandet fick segla endast till de lovgivna orterna och endast där lossa sina laster. Till följande stapelstäder och hamnar skulle fartygen inlöpa direkt: Strömstad, Uddevalla (från år 1719 till år 1755), Marstrand, Göteborg (från år 1668), Varberg, Halmstad, Hälsingborg, Landskrona, Malmö, Ystad, Åhus vid Kristianstad, Karlshamn, Karlskrona, Kalmar, Visby och vissa hamnar på Gotland, Gävle (från år 1787 för fartyg som seglade utanför Gräsön), Härnösand, Ratan, Björneborg, Helsingfors, Lovisa och Fredrikshamn.[8]

Vid insegling till vissa stapelstäder till vilka farleden gick genom skärgård skulle fartygen anlöpa vissa angivna inloppsorter. Följande stapelstäder hade följande inloppsorter, Uddevalla: Kjärsön från år 1755, Stora Askerö från år 1770; Kungälv: Stora Kalvsund; Göteborg: Älvsborg till år 1668; Västervik: Spåresund; Söderköping: Baresund; Norrköping: Baresund och från år 1774 även Arkö; Nyköping: Hasselö; Stockholm: Dalarö, från år 1724 även Sandhamn och från år 1812 även Furusund; Gävle: Dalarö, från år 1724 Kullboda; Åbo: Fagerholmen i Korporström; Viborg: Trångsund.[9]

Alla fartyg som kom från utrikes ort skulle lotsas till stapelstäderna. Hur väl en skeppare än kände till farvattnet, skulle han ta svensk lots ombord i öppna sjön eller vid lotsplatserna. Lotsen skulle svara för att fartyget fördes i de lovliga lederna till de lovliga hamnarna, och om ingen tulltjänsteman var ombord skulle han även svara för att ingen smuggling skedde.[10]

I öppna sjön och i svenska skärgården skulle tulljakter patrullera. Alla från utlandet kommande skeppare skullle låta fartygen bordas av tulljakten, om väder och vind så tillät.

[5] Om gränstullkamrarna se Reglemente 1724, § 17; Modée, 1, s 595 o Smith, a a, s 248 f. Om licenttullkamrarna se instruktion för bokhållaren över licentväsendet 15.10.1687, Instruktioner, TA, vol 24, KA.

[6] Se det följande.

[7] »Alle Skep och Skutor, the höre sig Inländske eller Främmande til, som komma uthan effter skole löpa på the förordnade Stapelstäder och Siöhampner, och ther låssa sitt innehafwande godz», SO 1636, § 4, upprepad i SO 1640, § 4, SO 1646, § 4, SO 1668, § 4, SO 1724, § 4; Stiernman, 2, s 58, s 257, s 430, 3, s 647, Modée, 1, s 564. Stapelstäder och sjöhamnar enligt seglationsordningarnas mening var i Sverige under tiden 1637—1813 o i Finland under tiden 1637–1809 följande: Stockholm, Nyköping, Norrköping, Söderköping (–1723, 1727–), Västervik, Kalmar, Göteborg, Åbo, Helsingfors (Nyhelsingfors), Borgå (–1638), Viborg (–1721); Gävle (begränsad stapelfrihet, full stapelfrihet 1673–); efter freden i Brömsebro, Visby o vissa hamnar på Gotland, Halmstad, Varberg; efter freden i Roskilde, Kristianopel (–1677), Ronneby (–1682), Kristianstad, Ystad, Malmö, Landskrona, Marstrand; Uddevalla (begränsad stapelfrihet 1668–1681, 1683–, full stapelfrihet 1719–), Karlshamn (1668–), Karlskrona (1680–), Strömstad (1683–), Fredrikshamn (1723–1743), Lo-

Jaktlöjtnanten och hans båtsmän skulle tas ombord, och skepparen skulle lämna dem all den upplysning de önskade. Tulltjänstemännen skulle förhöra skeppare, besättning och passagerare, visitera fartygets utrymmen samt föra samman allt tullpliktigt gods under däcket och försegla luckorna, såvida gods och last ej därigenom kunde ta skada. Därefter skulle jaktlöjtnanten och hans båtsmän gå från bord. Om luckorna blivit förseglade, skulle skepparen fritt få segla till stapelstaden eller inloppsorten. Om försegling ej skett, skulle tulljakten om möjligt eskortera fartyget till bestämmelseorten.[11]

Om fartyg direkt anlöpte stapelstad, skulle segel strykas och ankar fällas på visst avstånd från land. Ingen fick lämna fartyget förrän en eller flera »besökare» (tulltjänstemän) från stadens sjötullkammare kommit ombord. Så länge fartyget låg i hamn, skulle en vakthavande besökare vara stationerad ombord. Sedan skepparen förfärdigat sin »märkrulla» (specifikation över fartyg och last), skulle han fara iland och överlämna den samt pass och övriga skeppsdokument på sjötullkammaren, där journalföring skulle ske.[12] (Rörande: märkrulla och skeppsdokument se s 26 f, journalföring se s 28 ff).

Därefter skulle en eller flera besökare fara ut till fartyget med skepparen och tillsammans med den vakthavande besökaren förrätta visitation ombord. Före visitationen skulle skepparen ges rådrum att erinra sig om han glömt något. Därefter skulle han underteckna rullan med följande: »Härwid intet widare at påminna», eller, om märkrullan skrivits på utländskt språk, underteckna den med en liknande mening på det utländska språket. Om förseglingarna brutits eller inga förseglingar fanns, skulle lotsen förhöras. Allt påträffat gods som ej fanns upptaget i märkrullan skulle konfiskeras. Sedan visitationen förrättats och besökaren med namn och datum undertecknat märkrullan, fick besökande från land komma ombord och lots, passagerare, skeppare och besättning fara i land.[13]

Om fartyg anlöpte inloppsort skulle ankring, deklarering och om möjligt visitation ske på liknande sätt som ovan beskrivits.[14] Efter visitationen skulle märkrullan förseglas

visa (1745–), Kungälv (1762–); begränsad stapelfrihet (för svenska städer full stapelfrihet 1812–), Härnösand (1765–), Björneborg (1765–), Vasa (1765–), Gamla Karleby (1765–), Uleåborg (1765–), Ratan (1767–1792, 1794–1801), Umeå (1781–), Kaskö (1785–), Kristinestad (1789–), Brahestad (1791–), Jakobstad (1793–), Piteå (1801–), Luleå (1801–), Torneå (1803–); Söderhamn (1812–), Hudiksvall (1812–), Sundsvall (1812–). Sundberg, a a: Städernas seglationsförhållanden, s 67–78; Stapelstadsrätt, s 100–107. Högberg, Sjuttonhundratalets stapelvaror: Sjuttonhundratalets stapelstäder, s 33 ff.

[8] Sundberg, a a: Seglationskontrollen, s 78–86.

[9] Ibid.

[10] SO 1724, § 1, SO 1774, § 4; Modée, 1, s 562 f, 10, s 318. Om lotsplikt se Karl XI:s sjölag, s 65 f; Årstrycket 1667, RA, samt Lotsplakat o -förordningar, 10.12.1674, 2.3.1687, 19.9.1696; Stiernman, 4, s 75 ff, s 845 ff, 5, s 593 f.

[11] SO 1724, § 1, Reglemente 1724, § 1, SO 1774, § 3; Modée, 1, s 562 f, s 579 ff, 10, s 317. Om tulljakter se Smith, a a, Kustbevakningens organisation, s 192–198.

[12] SO 1724, § 8, Reglemente 1724, § 2, (vakthavande besökare §§ 5, 10), SO 1774, §§ 8, 5, 6; Modée, 1, s 565 f, s 581 f, (583 ff, 589 f), 10, s 319, 318. Karl XI:s sjölag, s 33 f; Årstrycket 1667, RA. Klareringsförordning 1681; Stiernman, 4, s 338.

[13] Reglemente 1724, § 2; Modée, 1, s 581 f.

[14] Se följande not 15. Under vissa tider skulle även tullen klareras i inloppsorten: vid Dalarö t 1668, Hasselö t 1675, Baresund t 1689, Trångsund 1694. Sundberg, a a, s 79. Smith, a a, s 187, 252. Enligt SO 1640, 1646, 1668, § 33, skulle så även ske vid Spåresund o Korposström samt enl SO 1640, 1646, § 33, även vid Älvsborg; Stiernman, 2, s 265, 437 f, 3, s 656.

med tullsigillet och överlämnas till skepparen, som därefter tilläts avsegla till stapelstaden. Om möjligt skulle luckorna förseglas och infarten bevakas av en eller flera besökare. Fanns ingen besökare tillgänglig, skulle lotsen svara för att ingen smuggling skedde. När fartyget anlänt till stapelstaden, skulle skepparen lägga det för ankar på sätt som ovan nämnts och inlämna den förseglade märkrullan på sjötullkammarn. Därefter skulle fartyg och last visiteras.[15]

Sedan tulltjänstemännen i stapelstaden förrättat visitation, skulle skepparen gå omkring i staden och påminna lastägarna om att de skulle inlämna sina »inlagor» (ägarnas specifikation över lasten) på sjötullkammaren.[16] (Rörande inlagor, se s 27 f).

Till magistratens edsvurna fullmäktige skulle skeppare och lastägare inlämna avskrift av märkrulla och inlaga, vilka avskrifter skulle ligga till grund för beräkningen av stadens tolag och stämpelpengar.[17]

När inlagorna ingivits på sjötullkammarn och förts till tulljournalen skulle tullnären och kontrollören uträkna tullen och övriga statliga umgälder samt överlämna uträkning härpå till lastägarna. (Rörande journalföring, se s 28 ff.) Sedan umgälderna till staten och staden klarerats av ägaren, skulle frisedel meddelas och lossning ske.[18] Fartygets hela last skulle senast på fjortonde dagen efter ankomsten till lossningsorten vara rätt angiven och förtullad.[19]

Lossning skulle ske vid stadens lastbrygga eller på redden i läktare, som förde godset i land. Lossningen skulle övervakas av en besökare som i sin vaktbok skulle anteckna allt som fördes från fartyget. Var redden långt ifrån staden skulle besökare följa med ombord på läktarna. Efter avslutad lossning skulle besökaren utfärda en utlossningsattest över allt lossat gods. Vid lossning av mätbart gods, såsom salt och spannmål, skulle även mätaren av lasten attestera lossningen. Attesterna skulle inlämnas på sjötullkammarn och där kollationernas mot märkrullan och inlagorna.[20] (Rörande attester, se s 26.)

Klarering och lossning av styckegods skulle ske på följande sätt. Efter visitation på fartyget skulle lossningssedel genast meddelas och lossning ske under besökarens översyn. Godset skulle allt efter som det lossades genast införas i packhuset och där registreras och förvaras under lås. Sedan besökaren inlämnat utlossningsattesten, lastägaren inlagan och klareringen skett, skulle lastägaren meddelas frisedel på sitt gods. Därefter skulle ägarens gods i packhuset visiteras efter inlagan och journalen. Om allt befanns rätt och riktigt skulle ägaren få ta ut sitt gods ur packhuset.[21]

Klarering och lossning av vin och främmande drycker skulle ske på följande sätt. Efter att fartyg och last visiterats

[15] SO 1724, §§ 3, 8, Reglemente 1724, §§ 2, 3, 4, SO 1774, §§ 5, 6, 7; Modée, 1, s 563 f, 565 f, 581 ff, 10, s 318 f.

[16] Reglemente 1724, § 5; Modée, 1, s 583 ff. Klareringsförordningen 1681; Stiernman, 4, s 338 f.

[17] Reglemente 1724, § 7; Modée, 1, s 585 ff.

[18] Reglemente 1724, §§ 7, 9; Modée, 1, s 585 ff, 588 f.

[19] SO 1724, § 10, SO 1774, § 11; Modée, 1, s 566 f, 10, s 320 f.

[20] Reglemente 1724, § 5; Modée, 1, s 583 ff.

[21] Reglemente 1724, §§ 5, 6, 7; Modée, 1, s 583–587. Om införande av styckegods i packhuset även SO 1640, 1646, 1668, § 29; Stiernman, 2, s 264, 437, 3, s 655.

och tullkammaren meddelat lossningstillstånd, skulle laggkärlen uppläggas på land, var sort för sig. Särskilt förordnade tulltjänstemän och proberare skulle prova och mäta kärlens innehåll och därefter utfärda en besiktningsattest över dryckernas kvalitet och kvantitet. Sedan attesten och ägarens inlaga inlämnats på sjötullkammarn, skulle tullen och umgälderna uträknas. Då dessa klarerats av ägaren eller behörig säkerhet ställts för dem, skulle ägaren få bortföra laggkärlen från lossningsplatsen.[22]

All utskeppning till utlandet skulle ske från stapelstäderna och de lovgivna hamnarna.[23] Såvida skeppare ej fick full last i stapelstaden och därför ville lasta i skärgården, skulle detta tillåtas om umgälderna klarerades och inlastning skedde i tulltjänstemännens närvaro.[24]

Varje lastägare skulle hos behörig tullmyndighet ange sin utskeppning »huru mycket, och hwad slags Retour-Waror, samt til hwilken ort, och med hwad Skeppare, han lasta wil, hwarefter Fri-zedelen blifwer inrättad». Allt vågbart gods, som koppar, järn, pottaska, alun, svavel, vitriol etc, skulle lastägaren låta väga på stadens våg. Ägaren skulle härvid erhålla en vågsedel, i vilken godsets stycketal och vikt utsatts. För varje fartyg skulle samtliga lastägares invägning redovisas i en »Generale Attest», som vågtjänstemännen skulle inlämna på sjötullkammarn.[25]

När frisedlar och vågsedlar av skepparen eller lastägaren överlämnats till vakthavande besökaren, skulle lastning få ske. Endast det gods som var klart definierat på sedlarna skulle tas ombord, och besökaren skulle anteckna varje dags lastning i sin vaktbok. Då fartyget intagit sin last, skulle besökaren inlämna på tullkammaren en »Attest om stycketalet af alt hwad lastat är» samt alla de vågsedlar han erhållit vid lastningen.[26]

Sedan skepparens rulla och lastägarnas inlagor ingivits på sjötullkammarn och där kollationerats mot vågsedlar, generalattest och lastningsattest, skulle journalföring och klarering ske. Därefter skulle skepparen meddelas sjötullspasset, vilket i Stockholm skulle vara underskrivet av de bägge tullnärerna och i övriga stapelstäder av tullnären och kontrollören.[27] (Rörande: rulla, inlagor, vågsedlar, attester, se s 26 ff, journalföring s 28 ff).

När skepparen ville lätta ankar och sätta segel skulle en eller flera besökare från sjötullkammarn förrätta visitation ombord tillsammans med den eller de besökare som övervakat lastningen. Sedan allt visiterats efter sjötullpasset och allt befunnits riktigt, skulle fartyget få segla. Om fartyget anlöpte inloppsort, skulle även där förrättas visitation.[28]

Alla fartyg som seglade till utlandet skulle lotsas från stapelstäderna. Om tulljakten var tillstädes då fartyget av-

[22] Reglemente 1724, § 8; Modée, 1, s 587 f.

[23] SO 1724, § 23; Modée, 1, s 571 f.

[24] SO 1724, § 4, SO 1774, § 22; Modée, 1, s 564, 10, s 319 f.

[25] SO 1724, § 29, Reglemente 1724, §§ 10, 16, SO 1774, § 17; Modée, 1, s 573 f, 589 f, 594 f, 10, s 322 f.

[26] SO 1724, § 29, SO 1774, § 17, Reglemente 1724, § 10; Modée, 1, s 573 f, 10, s 322 f, 1, s 589 f.

[27] Reglemente 1724, § 10, SO 1774, §§ 19, 20; Modée, 1, s 589 f, 10, s 323.

[28] Reglemente 1724, §§ 10, 1, SO 1774, § 24; Modée, 1, s 589 f, s 579 ff, 10, s 324.

seglade, skulle jaktlöjtnanten om möjligt bevaka och eskortera fartyget till sjöss. I annat fall skulle lotsarna allt efter som de vid utfarten avlöste varandra svara för att ingen smuggling skedde.[29]

Verifikationer till tulljournaler

I föregående avsnitt har omnämnts vilka handlingar som i samband med deklaration och varubesiktning skulle inges på tullkammaren.[30] Skeppsdokument (pass, fribrev, bilbrev, mätbrev o d), märkrulla (inkommande fartygsanmälan), rulla (utgående fartygsanmälan) och inlagor skulle inges i samband med angivningen, deklarationen.[31] Lossnings- och lastningsattester, vågsedlar och generalattest skulle inges i samband med varubesiktningen. Enligt reglementet för personalen vid sjötullen år 1724 skulle, efter journalföringen, kontrollören vid tullkammaren häfta samman ovannämnda handlingar och numrera dem med det nummer i journalen till vilket de utgjorde verifikation. Varje månads verifikationer skulle enligt samma reglemente under nästföljande månad insändas till generaltullkontoret.[32]

Verifikationer till tulljournaler finns bevarade för sjötullkamrarna i Dalarö, Nyköping, Norrköping, Söderköping och Västervik år 1773, Åhus och Visby år 1786, Västervik, Halmstad, Gävle och Gamla Karleby år 1789. Verifikationerna är av ovan nämnt slag. Pass, märkrullor, rullor, inlagor, attester, vågsedlar och generalattester förekommer i original. Pass, fribrev, bilbrev, mätbrev samt utdrag ur magistratsprotokoll rörande mätbrevs utfärdande förekommer i avskrift. Handlingarna är daterade efter inlämningsdatum på sjötullkammaren och sammanhäftade i knippen. I varje knippe är handlingarna numrerade med ett och samma nummer.[33]

Märkrulla, rulla

Inkommande fartygsanmälan benämns »(General)Specifikation» i seglationsordningarna år 1636, 1640, 1646 och 1668.[34] I förordningen rörande fartygs inklarerande år 1681 används benämningen »merkerulla» och i seglationsordningen år 1724 benämningarna »Specification eller märcke-rulla».[35] Reglementet för personalen vid sjötullen år 1724 och seglationsordningen år 1774 använder benämningen märkrulla på inkommande fartygsanmälan och benämningen rulla på utgående fartygsanmälan.[36]

Instruktionen för generaltullförvaltaren år 1636 föreskrev att skepparen vid sin ankomst till inloppsorten skulle över-

[29] Se s 23 not 10 o 11.

[30] Om deklaration o besiktning av varorna, se Smith, a a, s 168 f, 179.

[31] Om skeppsdokument, se Smith, a a, s 237–241.

[32] Reglemente 1724, § 13; Modée, 1, s 592 f.

[33] Journaler med verifikationer, Arrenderäkningar o kronoräkenskaper 1726–1819, TA, KA.

[34] SO, § 3; Stiernman, 2, s 58, 256, 430, 3 s, 647.

[35] Klareringsförordning 1681; Stiernman, 4, s 338. SO 1724, § 3; Modée, 1, s 563 f. Jfr Sundberg, a a, s 79: »Med 1724 års seglationsordning erhöll denna förteckning benämningen märkrulla».

[36] Reglemente 1724, §§ 2, 10, SO 1774, §§ 6, 19; Modée, 1, 581 f, 589 f, 10, s 318, 323. I skriv fr J Barchman 24.4.1661 kallas inkommande fartygsanmälningar »Rollor öfwer innehafwande godz på märken och N°» och utgående fartygsanmälan »Rolle på innehafwande godz», Ink skriv, MTk A, LLA.

lämna »en Specification på alle sine innehafwande wahror».[37] Enligt seglationsordningen år 1636 skulle varorna anges »med thess mercke och Numero, huruledes alt är Packat och tecknat, så wäl utaff Sill och Wijn såsom annat Packgodz».[38] Enligt seglationsordningen år 1668 skulle dessutom anges »hwad uthi hwarie Tunna, Packa, Säck, Fath, Kista eller Kofferdt etc ähr» och enligt förordningen rörande inklarering år 1681 dessutom »skepparens provision».[39] Tillägget från år 1681 ändrades i seglationsordningen år 1724 till »Skepparens och Skepps-Folckets föring, samt Skepps-Provision», i övrigt upprepades de tidigare bestämmelserna om vad märkrullan skulle innehålla.[40] I seglationsordningen år 1774 tillkom följande rörande varornas deklarering i märkrullan. Varuägarna skulle anges och om något var »intagit efter connoissementer ställde til ordres» skulle sådant särskilt utsättas. Salt, spannmål och andra mätbara varor skulle anges i det mått som var gångbart i inlastningsorten. Rörande den rulla som skulle ingivas i samband med utklarering föreskrevs särskilt i seglationsordningen år 1774 att den skulle innehålla uppgift om »alt gods, som i fartyget blifwit intagit».[41]

I reglementet för personalen vid sjötullen år 1724 ålades tullkammaren att underrätta skepparen om att »uppå Märk-Rullan noga anteckna Skieppets Lästetahl, des Namn och Byggnad, hwarest det är hemma, hwarifrån han kommer och huru Manstark han är». I seglationsordningen år 1774 ålades skepparen att uppta nämnda uppgifter på märkrullan samt att dessutom där ange fartygets djupgående och besättningsmännens namn.[42]

Inlaga

Seglationsordningen år 1636 föreskrev att alla skeppare och köpmän skulle »angifwa theras godz richtigt».[43] År 1661 föreskrevs att »Inlagor» från köpmän och andra »som deras gods specialiter angifwa» skulle skrivas på charta sigillata.[44] I seglationsordningen år 1668 tillkom bestämmelsen att de »traffiquerande» i sina »Inlagor» skulle ange sitt gods i svenska »Alne-Mått och Wigte-Talet».[45] Denna bestämmelse upprepades i seglationsordningen år 1724, vilken dessutom föreskrev att var och en skulle ange sitt gods »til dess rätta Namn, Art och Beskaffenhet, som det i sig själft är, och huru det packat, samt med dess rätta märcke och nummer tecknat är, jämwäl hwarest det är giordt». Såvida ägaren i brist på fraktbrev eller faktura ej exakt visste vilket gods han skulle ange, fick inlagan utskrivas i efterhand vid visitationen i packhuset.[46] 1724 års bestämmelser om hur inlagorna skulle vara utformade upprepades i seglationsordningen år 1774.

[37] Stiernman, 2, s 75.

[38] SO 1636, § 3; Stiernman, 2, s 58.

[39] SO 1668, § 3, Klareringsförordningen 1681; Stiernman, 3, s 647, 4, s 338. Enligt Karl XI:s sjölag skulle även lastägarnas namn antecknas, s 33 f; Årstrycket 1667, RA.

[40] SO 1724, § 3; Modée, 1, s 563 f.

[41] SO 1774, §§ 6, 19, Modée, 10, s 318, 323. Om »Connoissementer, ställde til Ordres och ej til wiss man», se även Förordning emot Lurendrägerier år 1770, art 5, § 5; Modée, 9, s 301. I samma förordning, art 5, § 6, åläggs skepparen och styrmannen, att på märkrullan ange det packade godset så noga som möjligt efter konossementets innehåll »såsom Mandel-Balar, Anjovis- och Capris-Flaskor eller Kaggar, Corinth-Fath, Russin och Fikon i Fastager och Korgar, Frugt-Kistor, Gryn-Säckar, Sill, Cabeliau och annan Fisk i tunnor och mindre käril med flere, på det, under namn af en mindre kostbar wara, en annan dyrare icke må inpracticeras».

[42] Reglemente 1724, § 2, SO 1774, § 6; Modée, 1, s 581 f, 10, s 318.

[43] SO 1636, 1640, 1646, 1668, § 19; Stiernman, 2, s 62, 261, 434, 3, s 652.

[44] Skriv t Gtf 1.4.1661; Stiernman, 3, s 32 f. Skriv fr J Barchman 24.4.1661. Ink skriv, MTk A, LLA.

[45] SO 1668, § 11; Stiernman, 3, s 649 f. Anledningen härtill var att i 1667 års tulltaxa tullsatserna angavs »effter Aln, Mått och Wigt».

[46] SO 1724, §§ 10, 9, 25; Modée, 1, s 566 f, 572 f.

Någon föreskrift om angivande av var godset tillverkats förekom dock ej år 1774. Rörande de inlagor som skulle inges i samband med utklarering föreskrevs särskilt i seglationsordningen 1774 att de skulle innehålla uppgift om »Skepparens namn, godset til des slag och beskaffenhet, stycketal, mått, mål eller wigt, jemwäl och orten, dit fartyg ärnat är».[47]

Tulljournaler

Efter att ha fört in- och utklareringar vid tullkammaren i en och samma årsjournal började tullnärerna efter år 1661 att föra åtskilda ingående och utgående journaler. Orsaken härtill var att in- och uttull skulle bokföras i skilda myntsorter – riksdaler för intull och daler silvermynt för uttull. Journalerna skulle också i fortsättningen hållas åtskilda, även sedan beslut fattats år 1665 att in- och uttull skulle bokföras i gemensam myntsort, riksdaler.[48]

Generaltullförvaltaren uppger år 1665 att tullnärerna ditintills hade insänt inbundna årsjournaler till generaltullkontoret. Dessa journaler hade sannolikt renskrivits efter kladdar och s k bijournaler när seglationen för året var slut. Fr o m år 1665 skulle tullnärerna skriva journalerna »Sexternvijs» (dvs på lägg omfattande sex ark) »på gott och dugligit skriffpapper» efter ett givet formulär »reenligen och Uthan något Raderande». De renskrivna journalerna skulle obeskurna och oinbundna insändas till generaltullkontoret före den 25 januari nästföljande år. Tillsammans med de renskrivna journalerna skulle även »Inlagorne» insändas.[49]

Vid den inkommande expeditionen vid Stockholms sjötullkontor skulle enligt en instruktion från år 1687 användas en sigillförsedd journal i vilken inga ändringar fick göras utan överdirektörens tillstånd. Motsvarande föreskrifter gällde för den utgående expeditionen vid Stockholms sjötullkontor.[50]

År 1688 skulle samtliga licent- och sjötullkamrar åläggas att använda förseglat papper till sina journaler. Överdirektören skulle låta genomse tidigare insända journaler och beräkna hur mycket papper som behövdes till journaler vid varje licent- och sjötullkontor. Därefter skulle han till 1689 års början utsända journalpapper till samtliga licent- och sjötullkontor. Papperet skulle vara »förseglat».[51] Förseglingen (eller stämplingen, som den kallas år 1696) har sannolikt skett så att ett visst antal pappersark sytts ihop och att häftet stämplats med generaltullkontorets stämpel. På en bevarad journal från början av seglationsåret 1696 kan i papperet skönjas avtryck efter en hårt islagen stämpel.[52]

Det »förseglade» journalpapperet skulle alltid ligga på

[47] SO 1774, §§ 10, 19; Modée, 10, s 319 f, 323.

[48] Skriv fr J Barchman 23.4. 1661; utdrag ur skriv fr Gtf 31.3.1665, bilagt skriv fr J Barchman 18.4.1665; Ink skriv, MTk A, LLA.

[49] Ibid, utdrag ur skriv fr Gtf 31.3.1665. Enligt vissa instruktioner, som Smith daterat till 28.7.1652, skulle linjerat papper till journaler utsändas till alla tullkamrar i början av året för att journalerna därpå efter hand skulle renskrivas »och tillika med specialräkningarna och extrakter på in- och utgående gods uti ett general verk tillhopa med dess documenter til d. 1 maj året därefter uti k. räkningekammaren ingivas»; Smith, a a, s 136.

[50] Smith, a a, s 152 f.

[51] Skriv fr Kk-Kmk t ÖdSt 13.6.1688, Reg, Kmk A, RA. Försegla: märka eller stämpla med sigill eller insegel; SAO, 9–F3133.

[52] Utgående sjötullsjournal för Stockholm år 1696, Tullväsendet, vol 38, RA. Journalen är en utskuren rest från ett pergamentsband. Den innehåller numren 1–39, dvs numren fr början av seglationsåret t mitten av april 1696. Stämplingen har skett på sista sidan – av stämpelfärgen återstår endast några rostfläckar, men stämpelns avtryck i papperet finns kvar.

tullnärens respektive licentförvaltarens bord i kontoret och fick aldrig tagas hem i bostaden. På de »förseglade» papperen skulle inskrivas »alle uth- och inkommande skepp och farkåster swenske eller fremmande som dee ankomma och förpassade warda, med deras rätta nummer, dag och dato, farkåsternes lästetahl, storlek och byggnad, skepparens nampn ifrån hwad ohrt dee kommer, hwar dee sig ärna, Hwar dee ähre hemma, huru stort manskap dee föra, sampt om dee effter Collegii breef ähre Heel, half eller ofrij». Sedan skulle införas under vederbörande skeppsnummer »alle dee wahrur af hwad Sort och wärde dee kunna wara», »noga Separerandes Hwars och ens godz under des nampn, med sitt rätta märke, effter swensk mått, wicht och wärde, alldehles effter hwars och ens Inlagas innehåld, hwilke wahrur sedan effter Tull- och Licentordonancerne sampt andre Kl: förordningar skole rättel:n uthräcknas och strax inskrifwas på dess förseglade papper, uthan ringaste oppehåld, för än någon låssning eller besichtning effterlåtes». På samma sätt skulle »förhållas med uthgående skepp och farkåstar, hwars uthräckningar skole strax effter nummern och Skeppen på detta förseglade papper inskrifwas och Tullen clareras för än något Pass uthfärdas; skohlandes alle Pass och Lossrullor wara alldehles conforme bem:te journaler».[53]

I de »förseglade» journalerna skulle allt, som under dagen blivit angivet och uträknat, vara inskrivet innan tullnären respektive licentförvaltaren gick hem från kontoret om aftonen. På det »förseglade» papperet fick inga raderingar eller makuleringar göras, inte heller fick några skepp, persedlar eller uträkningar utelämnas. Vidare skulle allt användande av »bijlängder och kladdor» vara förbjudet.[54]

1688 års bestämmelser om »stämplat» papper till journalerna hade intill år 1696 ej efterkommits vid sjötullkamrarna. Kammarkollegiet konstaterade att »bijlängder» hållits och att dessa först efter många dagar och veckor eller vid årets slut renskrivits på stämplat papper eller ostämplat papper, som först efter renskrivningen blivit stämplat. Rörande dessa oegentligheter begärde kollegiet förklaring av tullnärerna och kontrollörerna, vilka befalldes att i fortsättningen efterkomma bestämmelserna om stämplat papper.[55]

Enligt en cirkulärskrivelse från överdirektören till samtliga sjötullkamrar år 1722 synes ett årligt insändande av stämplade journaler ha varit praxis. Huruvida journalföringen skett i dessa eller om bijournaler använts framgår ej.[56] Förbud mot användande av »Bij-Journaler eller löse papper» upprepas emellertid i reglementet för personalen vid sjötullen år 1724.[57]

Enligt detta reglemente skulle journalföring vid inklarering ske på följande sätt. På tullkammarens kontor skulle tull-

[53] Se s 28 not 51.

[54] Ibid.

[55] Skriv fr Kk-Kmk t tullnärerna o kontrollörerna 21.10. 1696, Reg, Kmk A, RA. År 1699 begär Kk-Kmk av ÖdSt en lista på allt stämplat papper, som sänts till tullkamrarna, samt föreskriver att stämpeln, varmed papperet stämplades, årligen skulle förändras. Intill år 1699 hade en stämpel från år 1674 använts. Skriv t ÖdSt 28.2, 24.10.1699, Reg, Kmk A, RA.

[56] Skriv t sjötullkamrarna 6.7.1722, Reg, Gtf o ÖdSt A, Gts A, RA.

[57] Reglemente 1724, § 7; Modée, 1, s 585 ff.

närén föra en journal som var »förseglad» med generaltullkontorets sigill och kontrollören en kontrajournal. Bägge skulle i sina journaler införa under rätt nummer: skepparens namn, hemvist och varifrån han kom, fartygets namn (ej med i 1688 års bestämmelser), lästetal, byggnad och egenskap samt besättningens storlek. Vidare skulle varorna införas under respektive ägares och angivares namn. Varje »Packa, Tunna, Fat, Kista etc» skulle specificeras till märke, nummer och innehåll. Därefter skulle tullnären och kontrollören i journalerna uträkna tullen och övriga umgälder. När umgälderna blivit betalda, skulle detta antecknas i journalerna.[58] Vid utklarering skulle journalföring ske på liknande sätt som vid inklarering.[59]

1724 års bestämmelser om vad som skulle införas i journalerna skiljer sig ej nämnvärt från 1688 års bestämmelser och kan sannolikt betraktas som en kodifiering av tidigare praxis. Vilka uppgifter journalerna verkligen innehöll kan belysas med följande exempel. En bevarad journal från år 1652 innehåller uppgifter om: skepparens namn och hemort, varifrån han kom eller varthän han sade sig ämna gå, fartygets typ och lästetal, varuägarnas namn, det lossade eller lastade godsets slag, kvantitet eller värde samt de vid klareringen uppburna avgifterna. I en bevarad journal från början av seglationsåret 1696 upptas nyss nämnda uppgifter samt dessutom uppgifter rörande fartygets namn, byggnad, djupgående och fribrev. I bevarade kontrajournaler från år 1785 upptas ovannämnda uppgifter samt dessutom uppgifter om fartygens mätbrev samt besättnigsmännens antal.[60]

Det ålåg kontrollören vid sjötullkammaren enligt 1724 års reglemente att månatligen förfärdiga journaler vilka till summor, transporter och uträkningar skulle vara likalydande med »Original-Journalerne». »Månads-Journalerne» skulle vara underskrivna av tullnären och kontrollören och skulle insändas nästföljande månad till generaltullkontoret tillsammans med tulljournalernas verifikationer och ett »förslag» (summarisk översikt) över den förflutna månadens uppbörd vid tullkammaren.[61] Med orginaljournalerna avses sannolikt de av tullnären förda förseglade, stämplade, journalerna, vilka tillsammans med årsräkningen skulle insändas till generaltullkontoret. Med månadsjournalerna avses sannolikt de av kontrollören förda kontrajournalerna.

Kontrajournaler för år 1785 finns bevarade för sjötullkamrarna i Karlskrona, Ystad, Kalmar, Malmö, Björneborg, Åbo, Ratan, Gamla Karleby, Uleåborg, Vasa, Kaskö, Hangöudd, Helsingfors, Barösund och Gävle. De är förda månadsvis och bär titeln »Contra-journal för . . . Månad», »Inkommande» respektive »Utgående». De består av foliohäften, vanligen två för varje månad, ett inkommande och ett

[58] Ibid. Kmk befallde år 1666 att fartygens namn skulle införas i journalerna, vilket inte tidigare hade skett. Kungl. Maj:t önskade nämligen veta »hwad tienst» skeppen gjort och kunde komma att göra. Skriv t Gtf 24.10.1666, Reg, Kmk A, RA. Den på s 28 not 52 nämnda journalen fr år 1696 anger för de flesta numren fartygets namn.

[59] Reglemente 1724, § 10; Modée, 1, s 589 f.

[60] Tulljournaler för Åbo, Nyhelsingfors, Trångsund o Nyenskants år 1652, inbundna tillsammans i ett band med årsräkningen över uppbörd o utgift, Tullväsen, vol 38, RA. Tulljournal för år 1696 se not 52. Kontrajournaler för år 1785 se not 33. Här menas med fartygets typ t ex: »Skuta, Kregare, Skepp, Bååt, Lådia, Gallioth riggad», och med fartygets byggnad t ex: »ek (eller furu) på Grawehl bygd». Det belopp, som lotspengarna skulle utgå med, var beroende av fartygets djupgående. Kungl Maj:t befallde Gtf år 1683 »att uti tullrullorne efter skepparens angifwande observeras och antecknas huru många foot djupt hwart och et skepp ligger, låtandes ingen bekomma sitt tull-pass eller affördning förr än han bewijser sig hafwa clarerat för lotspenningarne». Skriv t Gtf 19.3.1683, Stiernman, 4, s 547 f. Om lotspengar se författningar nämnda på s 23 not 10.

[61] Reglemente 1724, § 13; Modée, 1, s 592 f.

utgående, och i slutet på dessa finns lokal och datum angivna samt underskrift av två personer. Kontrajournalerna är reviderade och attesterade av revisor.[62]

Efter hand som månadsjournalerna inkom till generaltullkontoret blev de reviderade. Revisors anmärkningar meddelades i de s k observationerna, över vilka vederbörande tullnär och kontrollör hade att inge s k förklaringar. Om månadsjournalen var fel förd men den stämplade journalen rätt förd, skulle detta senare faktum ej gälla som någon godtagbar ursäkt. Observationen skulle gälla lika fullt, och vederbörande skulle vara ansvarig därför.[63]

1700-talets månadsjournaler liksom 1700-talets persedelextrakt har utvecklats från de handlingar som under 1600-talet kallades månadsrullor. Månadsrullorna bestod under 1660- och 1670-talen dels av journalformiga utdrag av deklarationshandlingarna dels av månatliga persedelextrakt. Efter hand kom det journalformiga utdraget och persedelextraktet att bilda två separata handlingar. Då persedelextraktet i månadsrullan var en statistisk bearbetning av det journalformiga utdraget, kommer månadsrullorna som helhet att behandlas i samband med persedelextrakten.[64]

[62] Se s 26 not 33.

[63] Se s 29 not 56. Hur journalerna skulle revideras på generaltullkontoret framgår av en instruktion för den bokhållare som omhänderhade räkenskaperna för licentväsendet år 1687, se s 25 not 5. »För Inkommande collationeras märkrullorne emot Kiöpmännernes Inlagor, och Inlagorne sedan emot Licent förwaltarens Journaler». »För Uthgående» . . . . »jämföras Inlagorne altid emoot Journalerne». »När nu räkenskaperne således igenom sedde och proberade äre, sampt alt hwad derwid är befunnet wara skiedt Kongl: Maij:tt och Cronan till Skada och nachdehl, richtigt och noga annoterat, så lefwereras Journalen tillijka med Inlagorne i wisse band inbundne, inuthi det Kongl: Cammar Collegio men den dheröfwer opsatte observationer uthi den Kongl: Cammar Revisionen».

[64] Se s 33–38.

Statistiken över utrikeshandeln 1637–1730

År 1637 tillsattes ett första kommerskollegium, som dock på grund av olika omständigheter ej kom att fungera. År 1651 inrättades på nytt ett kommerskollegium, vilket förblev ett självständigt ämbetsverk till år 1681, då det omvandlades och sammanslogs med kammarkollegiet. Det förenade kammar- och kommerskollegiet existerade till år 1712, då ett självständigt kommerskollegium åter inrättades. Sjöfarten, handeln och manufakturerna var kommerskollegiets speciella kompetensområden, men även inom närliggande gebit sökte det i konkurrens med andra myndigheter hävda sin kompetens. Sålunda var överstyrelsen av tullväsendet ett område där kommerskollegiets intressen kolliderade med kammarkollegiets och där högsta ledningen innehades ömsevis eller gemensamt av de bägge kollegierna. I sitt arbete inom nämnda ämbetsområden kom kommerskollegiet att aktivt bidraga till utvecklingen av den svenska statistiken över utrikeshandeln.[1]

Persedelextrakt hade förekommit inom det svenska tullväsendet redan på 1550-talet. De hade ingått som del i redogörelsehandlingarna från tullskrivaren i Stockholm och innehöll uppgifter om de persedlar som förtullats under året. Under den tid som här behandlas skulle bland tullmyndigheternas redogörelsehandingar även ingå persedelextrakt. De skulle användas i kontrollen över de lokala tullmyndigheterna och hade till syfte att informera de centrala myndigheterna om in- och utförda varor, varupriser och tulluppbörd. Persedelextrakten skulle även användas som underlag till handelsbalansuträkningar. Tillkomsten, syftemålet och användningen av persedelextrakten och handelsbalanserna skall beskrivas i det följande.[2]

Persedelextrakt

Vid det nybildade kommerskollegiets första sammanträde, den 21 november 1651, antecknades att man vid tillfälle skulle infordra »af stora och lilla Tullen, alla the ordningar som kunna finnas om Handelen, nu el: i framfarne tider

[1] Om Kmk:s historia och kompetensområden se Almquist, Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten 1651–1910, s 7 f, 15 f, 19–23, 37–48, 55–60, 67 f, 71 o BoH, s XXIf. Beslut om inrättande av ett självständigt Kmk fattades av Kungl Maj:t år 1711, men först år 1712 separerade Kmk fr Kk. Överstyrelsen av tullväsendet innehades: under åren 1654–1676 av Kmk (under åren 1658–1676 skulle emellertid förslag till högre tjänster inom tullväsendet lämnas av Kmk och Kk gemensamt), under åren 1676–1713 av Kk och det förenade Kk o Kmk, under åren 1713–1719 av Kmk (under åren 1716–1719 skulle emellertid kungens befallningshavande tillsätta tulltjänstemännen inom sina län), åren 1719–1726 av Kk. Sjö- och landtullarna var under åren 1726–1765 utarrenderade till Gtas. Om tullarrenden se även s 45 not 74. Om Kmk:s bidrag till statistikens utformning se det följande.

[2] Om 1550-talets persedelextrakt, se Smith, Äldre svenskt tullväsen, s 247 f. I övrigt se det följande.

giorde wara. Såsom i synnerhet Tullordningen på Ut och ingående gods i Sverige, Lifland och finland, samt the andre land och städer, Sweriges Krono underslägne. Item förteckning hwad gods och huru mycket Ut och ingå kan i the bemälte landskaper.»[3] Med »förteckning» avses här med all sannolikhet persedelextrakt. Under den tid som behandlas i detta kapitel, 1637—1730, har vid tullkamrarna utarbetats så väl månatliga som årliga persedelextrakt över in- och utförseln. Även hos centrala eller provinsiella tullmyndigheter har persedelextrakt utarbetats över den årliga in- och utförseln vid rikets tullkamrar.[4]

Månadsrullor och månatliga persedelextrakt

I den fortlöpande kontrollen över tulluppbörden ingick att tullnärerna månatligen skulle insända till generaltullkontoret dels räkningar över uppbörd och utgift, dels extrakt eller kopior av journalerna. Insändandet av de senare kom att åläggas kontrollörerna, när sådana efter hand tillsattes vid tullkamrarna. Extrakten eller kopiorna av journalerna kallades av generaltullförvaltaren den 31 mars 1665 för »Rollorne af Journalerne.»[5]

»Rullorne heller Månadtlige Copierne af In- och Uthgående Journalren» skulle stämma överens med tullordningarna och tulltaxorna och skulle enligt en uppgift från år 1670 överlämnas från generaltullkontoret till kammarkollegiet för att användas till »at probera Åhres Journalren och Rechningarne medh».[6] När överlämnandet skulle ske anges inte, men enligt en uppgift från år 1681 skulle de behållas på generaltullkontoret tills årsräkningen inkom.[7]

[3] Kmk:s första prot bevarat i avskrifter fr 1700-talet (pappersmärke: Pro Patria, firma: A. De Bruyn). En avskrift bland Kmk:s prot, Kmk A, RA (tidigare förvarat i Rikskollegierna, vol 4, RA). En avskrift i HS, vol 22, RA. Förstnämnda avskrift är reproducerad i Gerentz, a a, s 30 med titel: »Johan Risinghs anteckningar från Kommerskollegii första session. Riksarkivet.»

[4] Se följande avsnitt om månatliga respektive årliga persedelextrakt.

[5] Månadsräkningar fr tullkamrarna i Dalarö o Karlskrona finns i Tullräkenskaper 1683, TA, vol 412, KA. De tullnärer som sorterade under inspektörer skulle inge, »Månadtlige Cassa-Räckningar», »Månadz förslagh och Räckningh», månatligen »Räckningh öfwer Uppbördh och Uthgifft» till inspektören, vilken skulle sammanställa en specialräkning för inspektionsdistriktet, varefter denna räkning skulle sändas till generaltullkontoret. Skriv fr J Barchman 24.4.1661, 13.2.1663; utdrag ur skriv fr Gtf 31.3.1665, bilagt skriv fr J Barchman 18.4.1665; Ink skriv, MTk A, LLA. Om extrakten eller kopiorna av journalerna se det följande. Om »Rollorne af Journalerne» se i noten nämnt utdrag.

[6] Skriv fr J Barchman t tullnären i Malmö 16.5.1760, Ink skriv, MTk A, LLA. Dessa rullor eller rollor har i Bjurling, Skånes utrikessjöfart 1660–1720, s 17 felaktigt givits benämningen »kollor». Så även hos Smith, Studier i svensk tulladministration, s 105.

[7] Smith, a a, s 106.

Den 17 januari 1674 skrev generaltullförvaltaren till inspektören Jacob Barchman och gjorde denne uppmärksam på att »jämbte Månadtz Rullorne Extracter på Inkombne och Uthskeppadhe waror» borde ha insänts från tullkamrarna, vilket »ifrån begynnelssen» skulle ha varit förordnat. Barchman vidarebefordrade påminnelsen, »att sådana Pertzedle Extracter, tillijka med Månatlige adviser- eller Rullorne» skulle uppsändas till generaltullkontoret i Stockholm.[8] Generaltullförvaltarens påstående att order tidigare utgått om att journalkopior och persedelextrakt månatligen skulle insändas från tullkamrarna torde sannolikt hänsyfta på order utfärdade i samband med de åtgärder som kommerskollegiet vidtog i början på 1660-talet. Då hade nämligen kollegiet uttalat önskemål om att generaltullförvaltaren månatligen skulle delge kollegiet »dhe notificationer» som inkom ifrån tullkamrarna »om negotiens Cours».[9] Kollegiet ville kontinuerligt informeras om »huru som Commerciernes lopp i Rijket af eller tilltager, och till dhen ände hafwe weettenskap om hwadh för skepp och fahrkoster i Swerige Finlandh och Schåne antingen inkomma eller uthgå, och hwadh Sorter af wahror dhe äre belastade medh». Kollegiet begärde därför den 25 juni 1660 att generaltullförvaltaren skulle »så snart Rullerne blifwa inlefwereradhe, dhem strax och iembligen med Collegio Communicera, der medh wij nödige informationer kunne hafwa». Kollegiets begäran upprepades i en skrivelse till generaltullförvaltaren den 4 oktober 1661.[10]

Kommerskollegiet begärde den 27 mars 1661 i en cirkulärskrivelse till inspektören i Finland och tullnärerna i Nyköping, Norrköping, Söderköping, Kalmar, Västervik, Halmstad, Göteborg, Varberg, Baresund, Svinesund, Marstrand och Dalarö att de »iämbligen» skulle göra »relation om Hwadh för skiepp och wahrur» som inkom eller utgick vid deras tullkontor eller de tullkontor som låg under deras inspektion. Till inspektören i Pommern avgick en liknande skrivelse den 4 april 1661, och till inspektören i Skåne och Blekinge Jacob Barchman torde en liknande begäran ha framställts under samma tid.[11]

Den 30 november 1661 underrättade tullnären i Söderköping Erik Brunsswich kommerskollegiet om »Trafiquen Wijd dänne Ohrt» under oktober och november månad 1661. Tillsammans med Brunsswichs skrivelse förvaras fem handlingar, vilka innehåller uppgifter om inklarerade fartyg och laster vid Baresunds (inloppsortens) och Söderköpings tullkamrar samt uppgifter om utklarerade fartyg och laster vid Söderköpings tullkammare under vissa månader år 1661.[12] Handlingarna kallas extrakt eller uppsats, t ex »Extrakt uthaf Baresundz Tullkammars Pass Ruller och Ahnkomne Zedlar på Inkomne wahrur till Söderkiöping fölliande Månader

[8] Skriv fr J Barchman t kontrollören i Malmö 17.1.1674 (o 22.1.1674), Ink skriv, MTk A, LLA.

[9] Prot 17.9, 1.10.1661, Kmk A, RA.

[10] Reg, Kmk A, RA.

[11] Ibid; Barchman skriver att han i Stockholm erhållit vissa order av Kmk, vilka han vidarebefordrar t tullnären i Malmö – bl a ' skall tullnären sända Barchman »ett Extract af Skepp och dhe förnembste wahrur, som här till inkomne eller Uthgångne ähre, eller härefter inkomma eller uthgå kunna, och sådant Månadtligen, om hwilket mig ähr befalt åter på behörigh orth giöra wiss tijd relation». Skriv fr J Barchman, 24.4.1661, Ink skriv, MTk A, LLA.

[12] Skriv fr E Brunsswich 1661, Ink skriv, Kmk A, RA. Inklareringar: vid Baresund 18.3–3.5, 3.7–23.8 och vid Söderköping oktober månad. Utklareringar vid Söderköping 11.4–25.5, oktober–november månader.

och Datis». Extrakten torde vara de äldsta bevarade exemplen på hur tullmyndigheterna sökte uppfylla kommerskollegiets önskemål om månatliga underrättelser om »negotiens Cours». Ett av extrakten återges därför här i sin helhet.

Anno 1661 Opsatz Öfwer Uthskieppade Wahror Wijdh Södherkiöpinghz Tull Cammar för Octobrij och Novembrij Månnadher

8 bris – 22 Sub N° 12:
Skepparen Jahan Sibrandtsson ifrå Bäckslott Hafwer widh Stegebårgh Uthaff Hans Höghfurstliche Durch Leutigheet – 300 tunn:r Hwette, Item Här intaget Effterskrefene Last – 1000 Tunn:r Hwette – 290 Tålffter Brädher Item Bådzmans fålcket – 1 Läst tiähra – 4 $^{1}/_{2}$ tunn:r Hwette – 2 fambnar wedh

9 bris – 4 Sub N° 13:
Skeppare Paull Krusze ifrån Lubäck Hafwer Här intageet efterskrefene Last ock will till Lubäck.
– 400 Tålffter Brädher – $^{1}/_{2}$ t:r Hwete Miöhl – 17 $^{2}/_{12}$ Läster Tiähra – 2 Fambnar Bränwedh

Dito 7 Sub N° 14:
Skeppare Hans Gawe ifrån Lubäck Hafwer Här Intageet Effterskrefene Last ock will till Lubäck
– 439 $^{1}/_{2}$ Tålffter Brädher – 4 $^{1}/_{4}$ Schip*pund* Spijck – 5 $^{2}/_{12}$ Läster Tiähra – 4 fambnar Bränewedh – 200 Str Hombla Stör

Dito – 18 Nills Knuthszon Inwånare I Söderkiöpingh Låttet Uthföra mädh Båth till Baresundsz Tull Cammare Tädhan att Uthskieppas på Främmandhe Skiep – 42 $^{7}/_{12}$ Tålffter Brädher – 5 Tunn:r Tiähra

Summarischt Extract som föllier
Extraherat För: 8 brij: och Novembrij Månnadher
—— 4 $^{1}/_{4}$ Schip*pund* Spijck
—— 23 $^{9}/_{12}$ Läst Tiähra
– 1172 $^{1}/_{12}$ Tålffter Brädher
— 200 St:r Hombla Stör
—— 8 Fambnar Bränewedh
—— $^{1}/_{2}$ Tunn:r Hwette Miöhl
– 1304 $^{1}/_{2}$ Tunn:r Hwette

Titlarna på extrakten över inklareringarna vid Baresund anger, att de är utarbetade på grundval av pass, (märk)rullor och ankomna sedlar. Sannolikt är det här återgivna extraktet liksom de övriga bevarade extrakten utarbetade på grundval av tulljournalsverifikationer eller på grundval av s k bijournaler. Tulljournalerna torde, som tidigare framhållits, under denna tid ha förts på kladdar eller bijournaler, som renskrivits då

seglationen för året var slut. De innehöll då även uppgifter om de vid in- och utklareringen erlagda avgifterna.[13]

Det återgivna extraktet liksom de övriga bevarade extrakten kan indelas i två delar. Den första delen har tulljournalens form, den andra delen är ett persedelextrakt. I den första delen redovisas, bortsett från uppgift om umgälderna, sannolikt den information rörande skepp och varor som kom att införas under respektive nummer i tullkammarens journal. I den andra delen, som kallas summariskt extrakt, har den första delens kvantitetsuppgifter för varuslagen sammandragits och dessa uppställts i den ordningsföljd som tulltaxorna tillämpade.[14]

Kommerskollegiet uppgav år 1677 att månatliga persedelextrakt skulle ha inkommit från sjötullkamrar i landsorten. Däremot hade kollegiet ej erhållit sådana extrakt från Stockholm, varför man skriftligen och muntligen påminde generaltullförvaltaren om att Stockholm ej borde utgöra något undantag. Denne framhöll å sin sida att ett dylikt extraarbete för kollegiets räkning försvårades genom personalbristen vid generaltullkontoret. Han lovade dock att uppfylla önskemålen, om kollegiet blott ville hjälpa honom att få en skrivare på staten, som kunde utföra extraherandet ur journalerna.[15]

De extrakt kommerskollegiet infordrade av generaltullförvaltaren skulle omfatta allt gods och alla varor som under respektive månad skeppats från eller till utrikes ort. Allt skulle noteras i extrakten, hur ringa det än vore. Den 7 augusti 1677 upprepade kollegiet i cirkulärskrivelse till alla tullkontor önskemålen om dylika extrakt. För den förlupna tiden av året fordrade man att extrakt omedelbart skulle levereras. För framtiden önskade man erhålla extrakten precis efter månadssluten. Månadsextrakten kom emellertid ej att levereras så fullständigt och regelbundet som kollegiet avsett, varför man såg sig nödsakad att ånyo påminna härom i cirkulärskrivelse till tullnärerna den 27 april 1680.[16]

Av bevarade arkivförteckningar, upprättade år 1679 i kommerskollegiet och år 1686 i det förenade kammar- och kommerskollegiet, framgår att extrakt och månatliga persedelextrakt levererats från tullkamrarna.[17] För år 1677 finns månatliga extrakt bevarade över utgående persedlar vid Stockholms stora sjötull. De är upprättade och undertecknade av tullnären Johan Brehmer, som säger sig vid utarbetandet ha följt den metod han inhämtat av kommerskollegiet.[18] Extrakten är tre till antalet – ett för månaderna april—september, ett för oktober och ett för november–december. Vart och ett av extrakten kan indelas i två delar. Den första delen i varje extrakt upptar i nummerföljd utklarerade fartyg och laster samt de för varje nummer uppburna klarerings-

[13] Om journaler se s 28–31.

[14] Om tulltaxor se Smith, a a, s 209–220. Se s 38 not 25.

[15] Prot 21, 22, 30.5.1677; skriv t Gtf 30.5.1677, Reg; Kmk A, RA.

[16] Reg, Kmk A, RA.

[17] Inventarium av 26.7.1679 »allehanda Extracter af Tullcamrarne», Inventarium av 27.8. 1686 »åtskillige Tull Contors månatlige extracter», »Månadtlige Pertzedle Extracter öfwer In- och uthgående wahror af dhe uthlänske provincierna» m fl; Arkiv- och biblioteksförteckningar 1679–1766, Liggare, Kmk A, RA.

[18] »Extract öfwer Uthskieppningen af Alla Perzedlar wid Stockholms Stoore Siöö Tulls Contoir. Föliandes oförgripeligen dhen Method som Jag af Kongl General Commercie Collegio inhämptadt», TA, vol 412, KA.

avgifterna. Numreringen löper över hela året och är sannolikt identisk med numreringen i tullkammarens utgående journal för år 1677. Fartygens namn och dräktighet anges ej utan endast skepparens namn samt den stad eller det land som han uppgivit sig ämna segla till. Varje fartygslast redovisas, varuslag för varuslag med uppgift om kvantitet eller värde. Summan av klareringsavgifterna – tull, sjörätts-, arm-, last- och passpengar – anges för respektive fartyg och last i endera av fyra kolumner. Kolumnerna specificerar de uppburna avgifterna på respektive inhemska, engelska, holländska och andra orters farkoster. Den andra delen av varje extrakt upptar summorna av de i den första delen redovisade varuslagen. De är uppställda under varandra i tulltaxans ordningsföljd med kvantitets- eller värdeuppgift utsatt vid varje vara.

Bortsett från informationen om klareringsavgifterna är extrakten från Stockholm utformade på samma sätt som extrakten från Söderköping. Samtliga består av en journaldel och en persedelextraktdel. Sannolikt är de exempel på månadsrullor och månatliga persedelextrakt.

De månatliga persedelextrakten sade sig kommerskollegiet år 1677 behöva, »på dhet Coll: desto bettre må kunna der utur aftaga huruledes commercien och traffiquen går af eller till». År 1683 sade sig det förenade kammar- och kommerskollegiet behöva dem »på thet Collegium der af må see huru handlen drifwes och hwad der till nödigt kan wara i tijd försöria måtte». År 1687 uppgavs att månatliga persedelextrakt skulle utarbetas och insändas »att dher uthaf skönias måtte, huru trafiquen och Handlen tager till eller af, och hwadh förändringar elliest widh sielfwa wahrornas myckenheet och prijs sigh tilldraga kunna».[19] De månatliga persedelextrakten torde dessutom ha haft till syfte att tjäna som underlag till de årliga persedelextrakt som tid efter annan infordrats från tullkamrarna och generaltullkontoret. Vid den diskussion som uppstod i kommerskollegiet i samband med justeringen av nämnda cirkulärskrivelse till tullnärerna den 27 april 1680, framhöll assessor Abraham Cronström att utarbetandet av årliga persedelextrakt i tullkontoren betydligt skulle underlättas, om i kontoren arbetet på de månatliga persedelextrakten utfördes prompt och regelbundet. I en instruktion av den 15 oktober 1687 för den bokhållare som på generaltullkontoret omhänderhade räkenskaperna för licentväsendet framhålles att »begynnelsen» av de årliga räkenskaperna som inkom till generaltullkontoret bestod av »månadz förslagen och Pertzele Extracterne». Bokhållaren skulle, så ofta sådant påfordrades, med nämnda handlingar som underlag upprätta »richtige och fulkombl: General förslager och Pertzele extracter».[20]

[19] Prot 30.5.1677, 13.1.1683, Kmk A, RA. Instruktion för inspektören över licentväsendet i Estland, Livland o Ingermanland 29.7.1687, Riksreg, RA.

[20] Prot 28.4.1680, Kmk A, RA. Instruktion för bokhållaren i TA, vol 24, KA.

Som tidigare nämnts i avsnittet om tulljournalerna skulle enligt 1724 års reglemente för personalen vid sjötullen kontrollörerna insända månadsjournaler till generaltullkontoret. De skulle även insända dit »för Commercie-Collegii underrättelses skuld» månatliga persedelextrakt på alla inkommande och utgående varor »med deras Tull och Wärde» samt vid årets slut ett persedelextrakt som var utarbetat på grundval av de månatliga extrakten.[21]

Årliga persedelextrakt

Från tiden före år 1685 finns årliga persedelextrakt bevarade: för utgående varor vid Stockholms sjötullkammare 1638, 1640, 1641, 1644, 1645 och 1646;[22] för inkommande varor vid Dalarö sjötullkammare 1661;[23] för inkommande och utgående varor vid Kalmar sjötullkammare 1644 och 1645.[24] I samtliga persedelextrakt redovisas varornas slag och kvantitet – i vissa fall inkommande varor till slag och värde. Varorna redovisas i den ordningsföljd som tulltaxorna tillämpade. I persedelextrakten för Stockholm 1638, 1640 och Dalarö 1661 redovisas varorna i de huvudgrupper[25] som tulltaxorna tillämpade. I persedelextrakten för Stockholm 1644, 1645 och 1646 redovisas varorna efter destinationsorter eller destinationsländer.[26]

Persedelextrakt över Sveriges respektive Finlands import och export finns bevarade för vissa år på 1630-, 1640- och 1650-talen.[27] Det faktum att de enskilda persedelextrakten redovisar uppgifter rörande in- och utförseln vid ett flertal sjötullkamrar, talar för att persedelextrakten upprättats

[21] Om månadsjournaler se s 30 f. Reglemente 1724, § 13; Modée, 1, s 592. Månatliga persedelextrakt ingår bland de årliga persedelextrakt som finns bevarade i Serie 1, Åb, KmkKkr A, RA. Se s 79.

[22] Tr BoH, s 631–644, 650, 660. 1646 års extrakt i Tullväsen, vol 34, KA; övriga i Oxenstiernska samlingen, RA.

[23] Ibid, s 695–702. I Tullväsen, vol 32, KA.

[24] HS, vol 24, RA. Extraktet för 1645 gäller tiden mars–20.8.1645.

[25] Utgående varor: Koppar och mässing; Järn och stål; Pälterij och skinnvaror; Trävirke; Läder och skinn; Lin och hampa; Spannmål och frö; Beck och tjära (och tran); Salt och torr fisk; Färg och vitriol; Åtskilliga köpmansvaror. Inkommande varor: Guld-, silver- och sidentyg; Kläde, kersijn och boj; Riselske kramvaror; Lärfter; Speceri; Drögeri; Färger; Salt och torr fisk; Allehanda varor; Främmande drycker. Smith, a a, s 213 o 218.

[26] Persedelextrakt över Stockholms export under två eller flera år finns bevarade. Åren 1642–1643, tr BoH, s 645–649; i Oxenstiernska samlingen, RA. Åren 1658–1661, tr BoH, s 661–665; i Stockholms stads akter, vol 19, RA. Åren 1674–1681, tr BoH, s 703–739; i Räkenskaper, Stora Sjötullen, TA, KA. I samtliga persedelextrakt redovisas varornas slag o kvantitet – i persedelextrakten för åren 1674–1681 även värdeuppgifter. Varorna redovisas i den ordningsföljd som tulltaxorna tillämpade – i persedelextrakten för åren 1658–1661 o 1674–1681 även i taxornas varugruppsordning o i persedelextrakten för åren 1642–1643 även efter destinationsorter eller -länder.

[27] Se s 13 not 2.

centralt eller provinsiellt. Sannolikt har persedelextrakten tillkommit hos generaltullkontoret i Stockholm.

Persedelextrakten över Sveriges import redovisar inkomna varor vid tullkamrarna åren 1637, 1640 och 1645,[28] persedelextrakten över Sveriges export utskeppade varor vid tullkamrarna åren 1640, 1641, 1642, 1645 och 1650.[29] Persedelextrakten över Finlands import redovisar inkomna varor vid tullkamrarna åren 1637 och 1640,[30] persedelextrakten över Finlands export utskeppade varor vid tullkamrarna åren 1637, 1640 och 1641.[31]

I samtliga persedelextrakt över Sveriges respektive Finlands import och export redovisas varorna till slag och kvantitet samt i den ordningsföljd och i de huvudgrupper som tulltaxorna tillämpade. Kvantitetsuppgifterna för de olika tullkamrarna är sammanräknade till summor för Sverige respektive Finland.[32]

I en instruktion för generaltullförvaltaren av den 28 juli 1652 skulle persedelextrakt, »extrakter på in- och utgående gods», ingå i tullkamrarnas redovisningshandlingar, vilka skulle vara ingivna på Kungl räknekammaren (kammarkollegiet) den 1 maj året efter räkenskapsåret.[33] Under de följande årtiondena skulle centrala myndigheter upprepade gånger beordra tullkamrarna att insända persedelextrakt och uttala sitt missnöje över att orderna ej åtlyddes.[34] Detta tyder på att persedelextrakt ej kontinuerligt inkommit från samtliga sjötullkammare. I den mån centralmyndigheterna åstundade extrakter på in- och utgående gods vid samtliga tullkammare, torde för åtskillliga tullkamrar dylika ha fått utarbetas hos central eller provinsiell tullmyndighet.

Sedan överstyrelsen för tull- och licentväsendet överflyttats från kammar- till kommerskollegiet, utfärdade det sistnämnda vissa instruktioner för licentinspektörerna i Stettin och Riga den 30 september respektive den 10 november 1654. Inspektörerna ålades att för varje licentkammare låta förfärdiga särskilda »designationer» (förteckningar) på allt in- och utgående gods. På skilda papper skulle inkomna och utförda »pertzeler» förtecknas, så att man av förteckningarna kunde se vad som årligen passerat ut och in vid varje tullkammare.[35]

Licentinspektören i Riga Hans Möller gav kommerskollegium den 16 oktober 1655 en redogörelse för den skeppsfart och handel som det året idkats på de under hans inspektion liggande hamnarna. Rapporten togs väl emot, och kollegiet önskade att han måtte fortsätta rapporteringen.[36] Så kom även att ske. Jämte de årligen insända »designationerna» över »intraderna» (statsinkomsterna) ingav licentinspektören i Riga till kollegiet även »designationer» eller »extract» över in- och utgående varor.[37] De presedelextrakt rörande in- och utförseln vid de livländska, estniska och

[28] Stockholm 1637, 1640, (inloppsorten) Dalarö 1645; Nyköping 1637, 1640, (inloppsorten) Hasselö 1645; Norr- o Söderköping gemensamt 1637, 1640, (inloppsorten) Baresund 1645; Västervik, Kalmar o Göteborg 1637, 1640, 1645.

[29] Åren 1640, 1641, 1642, 1645, 1650 vid Stockholm (med Dalarö år 1650), Nyköping, Norr- o Söderköping gemensamt (separat år 1642), Västervik, Kalmar, Göteborg samt år 1650 vid Visby, Halmstad, Varberg o Malesund.

[30] Åbo 1637, 1640; Borgå 1637; Helsingfors 1637; Nyhelsingfors 1640; Viborg 1637, 1640, (inloppsorten) Trångsund 1640.

[31] Åbo 1637, 1640, 1641; Borgå 1637; Helsingfors 1637; Nyhelsingfors 1640, 1641; Viborg 1637; 1640, 1641; Trångsund 1640.

[32] Dylika summor för Sveriges export under åren 1637. 1638, 1639, 1640 finns bevarade, Se s 13 not 2. För 1637, 1638 o 1639 års summor torde persedelextrakt av nämnt slag ha legat till grund.

[33] Se s 28 not 49.

[34] Se i det följande.

[35] Se s 47 not 79.

[36] Skriv t inspektörerna i Riga 9.11.1655, Reg, Kmk A, RA.

[37] I skriv t Riga erkänner sig Kmk ha erhållit sådana: 17.7. 1657 (för år 1656), 7.6.1658 (för år 1657), 23.7.1659 (för 1658), 15.9.1660 (för år 1659), 27.6. 1661 (för år 1660), 8.5.1663 (för år 1662); Reg, Kmk A, RA. Efter år 1663 har jag ej funnit att Kmk i sina skriv t Riga erkänt emottagandet av »designationer» eller »extrakt».

ingermanländska licentkamrarna som kommerskollegiet erhöll var bland annat »generalextrakt», dvs årliga persedelextrakt. Sådana kom även att insändas från Pommern.[38]

För inspektören Jacob Barchman utfärdade Kungl Maj:t den 24 mars 1660 en fullmakt med instruktion, vari Barchman ålades att till kommerskollegiet »åhrligen inlefrera Specificationer på alla dhe waror som wid Tullcontoren inkomna eller uthgångne ähro».[39] Den 26 november 1661 skrev Barchman till kommerskollegiet att så snart seglationen var slut för året skulle han i enlighet med sina order förfärdiga »ett Extract öwer in- och Uthgångne wahrur i åhr» och översända det till kollegiet.[40] Det har ej kunnat konstateras huruvida Barchman tillsände kollegiet det utlovade persedelextraktet eller om han enligt fullmaktens order årligen ingav persedelextrakt till kommerskollegiet. Visserligen nämner Barchman i en skrivelse den 17 januari 1674 att årliga persedelextrakt »effter wahnligheten böhr afgåå» till kommerskollegiet, men detta uttalande torde syfta på de order som utgått omkring år 1670. Kommerskollegiet hade nämligen den 14 oktober 1668 och den 27 maj 1669 i skrivelser till generaltullförvaltaren samt den 8 augusti 1670 och den 3 maj 1671 i skrivelser till tullnärerna och inspektörerna begärt persedelextrakt över den årliga in- och utförseln vid de svenska och finska sjötullkamrarna. Persedelextrakten skulle innehålla uppgifter om de in- och utförda varornas kvantitet och ungefärliga värde samt den tull de dragit till statskassan.[41]

Av Barchmans skrivelser till tullnären respektive kontrollören i Malmö den 12 september 1670 och den 17 januari 1674 framgår att årliga persedelextrakt skulle insändas både till kommerskollegiet och till generaltullkontoret.[42] Huruvida ett dylikt dubbelexpedierande av persedelextrakt var specifikt för sjötullkamrarna i de skånska landskapen eller om det även gällde övriga sjötullkamrar, har ej kunnat konstateras. Sannolikt är att dubbelexpedierandet skulle gälla samtliga sjötullkamrar. Hos generaltullkontoret behövdes underlag till de »förslagh» och »generalextrakt» över rikets import och export som Kungl Maj:t hade infordrat och kunde väntas infordra[43], och hos kommerskollegiet sade man sig behöva årliga persedelextrakt för att »kunna see huruledes Commercierne i Rijket gåå, och hwad dhe åhrligen till- eller aftaga».[44]

Följande händelse kan belysa hur kommerskollegiets order om årliga persedelextrakt kom att åtlydas och vilka statistiska arbeten generaltullkontorets personal kunde åläggas att utföra. Generaltullförvaltaren hade år 1680 givit tullnären vid generaltullkontoret Jöns Nilsson skriftliga order om att för åren 1670, 1671 och 1672 »uppsettia ett Generalt Extract öfwer alle uth- och ingående wahror i Swerige och der under

[38] »Åtskillige Pommerske Righ och Refwelske sambt Stockholms General Extracter öfwer In- och Uthgående wahror». Inventarium av 27.8.1686, Arkiv- och biblioteksförteckningar 1679–1766, Liggare, Kmk A, RA. Se även s 41.

[39] Reg, Kmk A, RA.

[40] Ink skriv, Kmk A, RA.

[41] Reg, Kmk A, RA.

[42] Ink skriv, MTk A, LLA.

[43] Se s 48, 37.

[44] Skriv t Gtf 27.5.1669, Reg, Kmk A, RA.

hörande provincier i Tyskland, Lifland etc» och sända detsamma ofördröjligen till Kungl Maj:t. Nilsson kunde emellertid inte finna några »generalextrakt» på generaltullkontoret och uppsökte kommerskollegiet den 26 mars 1680 för att där få de önskade extrakten. Där fick han emellertid svaret »at ifrån Swenske Tull Cambrar ähro sådanne åhrlige Extract intet inkomne ehuru wel Collegium ther om en och annan tijdh offta påmint; men ifrån dhe Lijflendske och Ingermanlenske ohrterne kunna nogre åhr finnas».[45] Nämnda händelse var sannolikt närmaste anledning till att kommerskollegiet den 27 april 1680 påminde tullnärerna i riket om årliga persedelextrakts kontinuerliga insändande.[46]

Under den tid då det förenade kammar- och kommerskollegiet existerade, utfärdades ett flertal påminnelser om insändande av årliga persedelextrakt.[47] Sedan kommerskollegiet åter blivit ett självständigt ämbetsverk och övertagit högsta ledningen av tullväsendet, begärde kollegiet hos överdirektören den 7 juni 1714 att årliga persedelextrakt från sjötullkamrarna i fortsättningen skulle insändas till kollegiet.

Persedelextrakten skulle innehålla uppgifter om alla varor som under året in- och utskeppats vid tullkamrarna samt uppgifter om vad tullen, tolagen och andra umgälder uppgått till.[48] Enligt protokollet önskade kollegiet äga »behörig kundskap huru Kl: M:ts tull blifwit uträcknad, hwad den sig bestigit och sedan tagit vägen».[49]

I en förteckning över kommerskollegiets arkiv från år 1720 redovisas en serie »Persedle-Extracter och Månads Förslager» från åren 1680–1713.[50] I en arkivförteckning över kommerskollegiets arkiv från år 1749 redovisas en serie »Persedle-Extracter», vari ingår persedelextrakt från åren 1680–1713.[51] I dessa förteckningar ingår handlingar som upptas i den tidigare nämnda arkivförteckningen från år 1686 över »Commerciehandlingar» i det förenade kammar- och kommerskollegiet.[52] Sannolikt har de persedelextrakt som inkommit till det förenade kollegiet ansetts som »Commerciehandlingar» och vid kollegiernas separation överförts till kommerskollegiet. De här nämnda persedelextrakten finns ej bevarade i kommerskollegiets arkiv. De kan ha blivit förstörda år 1767, då kollegiets lokaler utsattes för eldsvåda.[53]

Från år 1685 finns emellertid årliga persedelextrakt bevarade.[54] De redovisar för svenska och finska sjö- och gränstullkamrar den registrerade importen och exporten under nämnda år. Av de 51 extrakten kan endast 26 stycken med säkerhet sägas vara upprättade i respektive tullkammare – endast de är undertecknade där. Åtskilliga av de övriga extrakten kan ha upprättats hos central eller provinsiell tullmyndighet – enhetlighet i handstil och utförande ger ett visst belägg härför. I de persedelextrakt som undertecknats i

[45] Prot 26.3.1680, Kmk A, RA.

[46] Reg, Kmk A, RA.

[47] Skriv t ÖdSt 29.4.1686, Reg, Kmk A, RA. Se Bjurling, a a, s 19 o Smith, a a, s 106.

[48] Reg, Kmk A, RA. ÖdSt vidarebefordrade orderna till tullkamrarna i en depesch 21.7. 1714. Gtf o ÖdSt A, Gts A, RA.

[49] Prot 7.6.1714, Kmk A, RA.

[50] Arkiv och biblioteksförteckningar 1679–1766, Liggare, Kmk A, RA: 1 bunt lösa 1680–1686, 1 bunt inhäftade 1686–1689, 1 do 1690–1693, 1 do 1693–1699, 1 bunt lösa 1700–1706, 7 do 1707–1713 o 1 do oordnade.

[51] Ibid: 1 bunt »Narwiske, Rigiske, Pernowiske, Rewelske et diverse andra», 1 bunt svenska 1680–1690, 1 do 1690–1700, 1 do 1700–1713, lösa vart år för sig 1714–1717, 1719–1722, 1724, löst i turkiskt papper 1730. Förteckningen har senare (odaterat) kompletterats, varvid persedelextrakt antecknats för åren 1725–1729.

[52] Se s 40 not 38.

[53] Vid brand i det hus där kollegiet hade sina lokaler 21.12. 1767 förstördes handlingar i kollegiets generalpersedelextraktkontor. Skriv fr Kmk 13.9.1768, Ink skriv 1768 (nr 287), Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[54] Tr BoH s 141–339. I Räkenskaper, Stora sjötullen, TA, KA.

tullkamrarna redovisas inkomna och utgångna varor till slag samt kvantitet eller värde. För varje varuslag anges även uppgifter om tull och alla umgälder samt värde enligt markgången.[55] Varuslagen redovisas i 15 extrakt i tulltaxornas ordningsföljd och i 6 extrakt i tulltaxornas varugruppering.[56] I intet fall redovisas varorna med angivande av varifrån de importerats eller varthän de skulle exporteras.

Persedelextrakt med destinationsangivelser — ett försök år 1717

De tidigare nämnda bevarade persedelextrakten från år 1685 redovisar ej några uppgifter om varifrån de importerade varorna hade kommit eller varthän de exporterade varorna skulle gå. I den mån dylika uppgifter efterfrågats, torde de ha fått sökas i tulljournalerna.[57] Så skedde även när kommerskollegiet år 1717 sökte få till stånd förteckningar över stapelstädernas utskeppning under de senaste 8–10 åren av koppar, mässing, järn, stål, beck, tjära, svavel, alun, vitriol eller rödfärg, med fördelning på utrikes orter eller länder. För åren 1706–1710 fanns tulljournalerna hos kammarkollegiets tull- och licentkontor, för åren 1711–1716 fanns de hos generaltullkontoret. Kommerskollegiet skulle komma att vända sig till bägge dessa myndigheter för att få de önskade förteckningarna.[58]

Anledningen till kommerskollegiets aktion var följande. Kungl Maj:t hade den 26 februari 1717 ålagt upphandlingsdeputationen att reglera »retourwarornas» (exportvarornas) »utskeppning för innewarande år». På grund härav borde deputationen »wara noga underrättat, til hwad qvantum utskeppningen utaf de» ... »waror ifrån Hwar och en Stapelstad för de förflutne åren warit wanligit och tillåteligit at afskeppa til utrijkes orter». Sådan underrättelse för de förflutna åren begärde deputationen av kommerskollegiet den 16 mars 1717. Dessutom önskade deputationen ett yttrande av kollegiet rörande exportens reglering under det innevarande året. Kommerskollegiet tolkade deputationens begäran så att stapelstädernas export under de förflutna åren skulle redovisas med fördelning på utrikes orter eller länder.[59]

Kommerskollegiet delgav tull- och licentkontoret sina önskemål den 21 mars 1717. Chefen för kontoret kamreraren Wallvik framhöll att arbetet var så vidlyftigt, att en person som enbart sysslade därmed knappast skulle få det färdigt på två à tre månader. Arbetet delegerades till kammarförvanten Green, vilken var »een fattig karl, som desse tijder, när han måste umbära löhnen, nödgas söka sig om födan». Kommerskollegiet fann den 26 april att det påbörjade arbetet var »altför generalt» och att den önskade informationen ej

[55] Om tullen o markgången finns bl a följande anteckningar. BoH, s 279 o 281 (Ystad): »hwadh sådane wahror i tull renderat hafwa, och till huru stort qvantum dee sig bestiga i penningar, wthräcknade efter markgången, och prijset, som dee kunnat för sällias hela åhret a:o 1685». Ibid, s 296 (Karlshamn): »hwadh tullen deraff jmporterat och deth prijs som däth kunnat förselgies a:o 1685». Ibid, s 304 (Halmstad) o s 330 (Marstrand) samma formulering som (Ystad). Ibid, s 263, 266 o 267 (Landskrona): »Att prijset och marckgången på föreskrefne pertzedler hafwer warit sålunda som bredewid specificerat står som de förnembste handelzmän och borgare här i staden på rådstugan betijgat och nu med stadzens insegel och notariens vnderskrift verificeras».

[56] Om tulltaxor se s 36 not 14, s 38 not 25, s 49 not 88.

[57] Persedelextrakt med destinationsangivelser finns bevarade för Stockholm, se s 38 o s 38 not 26.

[58] Prot 21.3, 26.7.1717, Kmk A, RA. Jfr Lindeberg, Svensk ekonomisk politik under den görtzka perioden, s 174 »Kollegiet hade från sjötullskontoren via Kammarkollegium infordrat uppgifter om exporten av de olika returvarorna under de 8 à 10 senaste åren».

[59] Kungl brev 26.2.1717; skriv t Kmk 16.3.1717, Reg; Uhd A, RA. Uhd:s skriv är till stor del citerad i Lindeberg, a a, s 172 f.

kunde erhållas ur detta arbete utan ytterligare sammandragande och summerande. Kollegiet önskade inte upplysning om nummer och datum ur journalerna, inte heller önskade man uppgift om varje destinationsort utan endast »summe wijs hwad ifrån hwar ort här i rijket till hwart land af hwarje sort åhrl:n afgått, såsom till Engeland, Hålland, etc, men de städerne som af sig sielfwa bestå, såsom Lybeck etc måtte för sig sielfwe utsättas». Ett sådant förfarande, sade kollegiet, skulle göra arbetet lättare. Wallvik framhöll däremot, att arbetet härigenom skulle bliva mer mödosamt.[60]

Kommerskollegiet kontrollerade den 23 maj 1717 hur långt arbetet hunnit. Green meddelade då att han arbetade med uppgifterna för år 1705 och uppvisade några »sexterner» (lägg omfattande sex ark) av sitt arbete. Han beklagade att han inte hunnit längre, men arbetet var vidlyftigt och det gick mycket långsamt framåt, emedan han ständigt måste lägga det åt sidan för kammarkollegiets löpande göromål. Den 26 juli sökte kommerskollegiet ånyo kontakt med Green och fann då att arbetet med extrakten helt låg nere. Green hade blivit »opasslig» och befann sig »wid Bruns Curen».[61]

Anledningen till att kollegiet den 26 juli tagit kontakt med tull- och licentkontoret var följande. Kungl Maj:t hade den 15 juli 1717 av upphandlingsdeputationen begärt »en uppsatz huru mycket järn på några åhr tillbaka hwart åhr ifrån Stockholm blifwit utskeppat». Deputationen hade delegerat ärendet till kommerskollegiet, och kollegiet hade haft för avsikt att delegera utarbetandet av »sådane extracter» till Green. Härav blev nu intet, och kollegiet kallade därför i stället till sig vice kamreraren vid generaltullkontoret Peter Elis. Då kollegiet klargjorde för honom att man önskade underrättelse ur tulljournalerna »angående huru mycket jern och stål jemte några andra Persedlar på några åhr tilbaka härifrån till de främmande kunna wara utskieppade» samt »informerade honom på hwad sätt sådane extracter skulle upsättias», sade han att »dertill nog arbete och tid» erfordrades.[62]

Elis kunde emellertid med lätthet förse kollegiet med ett extrakt över järnexporten från de tullkamrar som ej var utarrenderade. Han hade nämligen redan den 22 juli på sekreteraren Rothliebs begäran för upphandlingsdeputationens räkning utarbetat ett »extract af stora Siötullens journaler på något jern som åhren 1711, 12, 13, 14, 15 ock 1716 från Stockholm, Gefle, Norkiöping, Westerwijk, Söderkiöping ock Giötheborg utrikes blifwit utskieppade». I detta extrakt gavs ingen redovisning över till vilka länder eller orter järnet utskeppats. Kommerskollegiet erhöll en kopia av extraktet och översände densamma till upphandlingsdeputationen den 27 juli. Då kollegiet framförde sina önskemål till Elis om

[60] Prot 21.3, 12.4, 26.4.1717, Kmk A, RA.

[61] Prot 23.5, 26.7.1717, Kmk A, RA.

[62] Kungl brev 15.7.1717, Uhd A; prot 26.7.1717, Kmk A; RA.

liknande extrakt rörande utskeppningen av de övriga nämnda returvarorna, sade han »det wäll änteligen, dock eij utan stort arbete, kunna skie för de förra åhren då Tullarne woro oarrenderade, men för de senare, då de under arrende blifwit beräknade, kan det sig ei låta giöra emedan arrendatorerne ei lära wilja framwisa sina deröfwer håldne journaler och böcker».[63]

Kommerskollegiet hade misslyckats i sina försök att erhålla extrakt över samtliga stapelstäders utskeppning av vissa exportvaror med fördelning på destinationsländer och destinationsorter. Extrakten skulle som nämnts ha översänts till upphandlingsdeputationen tillsammans med kollegiets yttrande rörande regleringen av utskeppningen under det innevarande året. Kollegiet avgav den 21 augusti 1717 sitt yttrande rörande »Hemmandet eller befordrandet, af wåra retour Wahrors utskiepning för innewarande åhr». Några extrakt rörande den tidigare utskeppningen åtföljde icke denna skrivelse.[64]

Med anledning av det misslyckade försöket att erhålla persedelextrakt från tull- och licentkontoret begärde kommerskollegiet hos Kungl Maj:t den 26 augusti 1717 att få omvandla den obesatta tjänsten som sekreterare åt presidenten till en kamreraretjänst och att få inrätta ett kamrerarekontor. Kamreraren skulle bl a utföra de »uträkningar, Extracter, underrättelser, och förslager, som utur Journaler, Specialer och flere Räkenskaper, wid ett och annat tillfälle behöfdes». På denna begäran erhöll kollegiet ej något kungligt beslut.[65]

Persedelextrakt till kommerskollegiets handelsbalansuträkningar

Vid frihetstidens början torde ej kommerskollegiet i önskad omfattning ha erhållit persedelextrakt rörande den årliga in- och utförseln vid sjötullkamrarna. Kollegiet begärde nämligen den 27 juli 1721 av överdirektören Johan Ehrenpreus att denne skulle förmå tullnärerna vid samtliga sjötullkamrar att ur sjötullräkenskaperna extrahera de förtullade varorna »till hwad slag och myckenhet de här ankommit eller utgått». Man begärde vidare att, så snart de infordrade extrakten kommit in till generaltullkontoret, de strax skulle överlämnas till kollegiet. Till den 17 november 1721 hade endast inkommit ett extrakt, utvisande de under år 1720 förtullade varorna vid Stockholms utgående sjötullkammare, varför kollegiet samma dag på nytt avsände en skrivelse till överdirektören. I denna frångick kollegiet sin tidigare skrivelse och begärde i stället att överdirektören »sådanne förteckningar utur Siö-

[63] Prot 26.7, 27.7, 30.7.1717, Kmk A, RA. Extraktet finns bevarat som bil t Uhd skriv 3.8. 1717, Allmänna verks skriv t Kungl Maj:t, vol 196, RA.

[64] Skriv t Uhd 21.8.1717, Kmk A, RA. Kmk:s skriv är till stor del citerad i Lindeberg, a a, s 176 f.

[65] Skriv t Kungl Maj:t 26.8. 1717, Reg, Kmk A, RA. Se även Almquist, a a, s 63.

tullsräkenskaperne wille låta extradera och Kongl Collegii tillkomma låta, hwarmed sedan wid hwarje åhrs slut kommer at continueras». Kollegiet framhöll även att »sådant tillförne til Kongl Collegii nödige underrättelse wahnligit warit», men att det nu sedan en tid tillbaka blivit eftersatt.[66]

Under år 1772 erhöll kommerskollegiet persedelextrakt för år 1721. Kamreraren vid generaltullkontoret Peter Elis hade varit ansvarig för arbetet, vilket sades vara utfört på grundval av de tulljournaler som inkommit till kontoret ifrån sjötullkamrarna.[67] 1721 års persedelextrakt kom sannolikt att utgöra grundval för kommerskollegiets uträkning över Sveriges handelsbalans år 1721.[68]

När kommerskollegiet i januari 1725 tog upp frågan om att upprätta en handelsbalansuträkning för år 1724, fann man att persedelextrakt för år 1724 ännu ej hade levererats. Överdirektören Ehrenpreus svarade vid förfrågan att så snart december månads tulljournaler inkommit från sjötullkamrarna, skulle det begärda extraktet utarbetas och överlämnas till kollegiet. Ännu i mars samma år hade kollegiet ej erhållit det utlovade extraktet, men före november månad torde persedelextrakt ha överlämnats av kamreraren Elis.[69]

Den 31 mars 1726 utarrenderades sjö- och landtullarna till en generaltullarrendesocietet. I kontraktet mellan societetens fullmäktige å ena och kammar- och kommerskollegiet samt statskontoret å den andra sidan ålades societeten att årligen inge persedelextrakt »til handels balancens i achttagande». Detta åläggande upprepades i kontrakten med de olika societeter som fram t o m 1765 innehade tullarrendet.[70] På nyåret 1730 fann sig kommerskollegiet föranlåtet att hos generaltullarrendesocieteten begära persedelextrakt för arrendeåret 1728–1729. Extraktet skulle användas som underlag för kollegiets handelsbalansuträkning.[71] Senast i juni månad torde det begärda extraktet ha kommit kollegiet till handa.[72]

De persedelextrakt som legat till grund för kommerskollegiets balansuträkningar kan ha varit tullkamrarnas persedelextrakt och persedelextrakt som sammanställts i generaltullkontoret – dvs persedelextrakt liknande dem som finns bevarade från år 1685.[73] Det kan också ha varit extrakt som redovisade importen och exporten för samtliga sjötullkamrar. Persedelextrakt för riket finns bevarade för åren 1724 och 1725 samt för arrendeåret 1726–1727. De redovisar de importerade och exporterade varorna till slag, kvantitet eller värde i den varu- och varugruppsordning som tulltaxorna tillämpade. För vissa varor och varugrupper är även ett värde angivet. Persedelextrakten för åren 1724 och 1725 redovisar dessutom varorna och varugrupperna efter tullkammare.[74]

De persedelextrakt för åren 1721 och 1724 som kommerskollegiet erhöll från generaltullkontoret sades vara utarbe-

[66] Reg, Kmk A, RA.

[67] Prot 27.2.1723, Kmk A, RA.

[68] Se s 52 f.

[69] Prot 11.1, 26.1, 1.3, 2.3, 11.11.1725, Kmk A, RA.

[70] Arrendekontrakt, TA, vol 20 o 21, KA. Redovisningsåren räknades efter arrendeåren – dvs fr 1.4 ena året t 31.3 andra året fram t 31.3.1739; tiden 1.4–31.12.1739 utgjorde ett redovisningsår; fr 1.1.1740 sammanföll redovisningsåren med kalenderåren.

[71] Protokollsutdrag skulle avgå t Gtas ang »Persedle Extractet för det 3:die arrende åhret», vilket var nödvändigt »till Handels Balancens utarbetande». Prot 10.1.1735, Kmk A, RA.

[72] Se s 54 not 17.

[73] Se s 41 f.

[74] Tr BoH, s 367–453, 459–589. I A. Nordencrantz papper, Börstorpsarkivet, vol 85, RA. För arrendeåret 1.7.1718–30.6. 1719 samt åren 1720 o 1721 finns persedelextrakt över Sveriges import bevarade. Tr BoH, s 346–363. I vol 50 a, (nr 44: 9, 71 o 10) Fuh 1723, RA. Persedelextrakten redovisar för svenska tullkamrar o sammanlagt för Sverige de under redovisningsåret importerade varorna till slag o kvantitet i den varuordning som tulltaxorna tillämpade. Extrakten är ingivna t tulldeputationen vid 1723 års riksdag av ÖdSt, J Ehrenpreus, som med dem sökte åskådliggöra importens utveckling under och efter det år han innehaft tullarrendet. BoH, s XXXIII f.

tade på grundval av tulljournalerna. Källorna ger emellertid ej något entydigt svar på var extrakten utarbetats eller vilken utformning de haft.[75]

Handelsbalansuträkningar

Från den tid då Mårten Augustinsson Leijonsköld var generaltullförvaltare (1636–1648) och då överstyrelsen för tullväsendet låg i Axel Oxenstiernas egen hand, finns balansuträkningar bevarade över importen och exporten vid svenska och finska sjötullkamrar. Även från den tid då Leijonskölds efterträdare Vilhelm Böös Drakenhielm var generaltullförvaltare (1648–1674) finns dylika uträkningar bevarade.[76]

De bevarade uträkningarna över värdet av importen och exporten vid tullkamrarna är av två slag. Bägge slagen har en debetsida och en kreditsida, där värdeuppgifter rörande importerade respektive exporterade varugrupper utsatts. I uträkningarna rörande de svenska tullkamrarna åren 1637, 1640, 1642, 1645, 1649, 1661, 1662 och de finska tullkamrarna åren 1637, 1639, 1661, 1662 har differensen mellan debetsidans respektive kreditsidans sammanlagda värdeuppgifter debiterats som exportöverskott eller krediterats som importöverskott.[77] I uträkningarna rörande de finska tullkamrarna åren 1640, 1642 har ej en sådan balansering utförts.[78] Bägge

[75] Då Kmk 27.2.1723 begärde av Elis att »utur 1720 och 1722 åhrs Siötulls journaler i rijket extrahera ut och inkomne wahror på samma sätt som han tillförne 1721 extraherat, och dem sedan ju förr ju häldre Collegio tillhanda ställa», svarade han »at 1722 åhrs Siötulls journaler ännu ifrån orterne icke inkommit, men 1720 åhrs kunde han wähl extrahera». Av Ehrenpreus yttrande 11.1.1725 (delvis relaterat på s 45) framgår att 1724 års persedelextrakt inte kunde färdigställas förrän månadsjournalerna inkommit för december månad. Han lovade emellertid att genast utarbeta »ber:de Extract på alla de öfrige Månader utom December». Då Kmk 11.11.1725 begärde av Elis en viss komplettering till »det Persedle Extract, som han redan till Kongl: Collegium ingifwit på alla nästl: åhr in- och utgångne wahror», svarade han bl a »at dertill fordrades någon tid, emedan vid Journalernes igenomgående är nödigt, at gå till hwar Numererad Inlaga deruti, ock Man nu på samma sätt som vid Persedle Extracterne förra gången hafwer nödigt att gå till hwar numer», »dock lofwade han willja efterfråga, om ännu några Concepter till det förra arbetet Controlleuren som det för Stockholms stad extraherat, kunna finnas, då deraf snarare denna begärte underrättelse kunde erhållas». Kompletteringen gällde »de efter ägarens angifwande ock werdie upförde wahror», vilka kollegiet önskade få specificerade »hwaruti de bestådt». Nämnda protokollsanteckningar tyder på att persedelextrakten till handelsbalansuträkningarna utarbetats i generaltullkontoret på grundval av tulljournaler och inlagor. Det kan emellertid ej uteslutas att persedelextrakt från tullkamrarna även utgjort underlag – Elis lämnar nämligen 2.3.1725 ett meddelande t Kmk att »det war redan en Express afsänd till Samtl: SjötullsCambrarne i Rijket at infordra de begiärte Persedle Extracter på de för nästl: år in- ock utförde wahror». Prot, Kmk A, RA.

[76] Balansuträkningarna är kommenterade av Boëthius i BoH, s XXII–XXVI.

[77] Se s 16 not 22.

[78] Finland åren 1640, 1642, tr BoH, s 26–29, s 64–67, en sammanställning av balansuträkningar med värdeuppgifter om den sammanlagda importen vid de svenska tullkamrarna finns bevarade för åren 1637–1640, tr BoH, s 34–35; i HS, vol 24, RA.

slagen av uträkningar åtföljs emellertid av balansuträkningar med värdeuppgifter rörande den sammanlagda importen och exporten vid de svenska och/eller finska tullkamrarna.

Hur balansuträkningar över importen och exporten skulle utföras, beskrev kommerskollegiet år 1654. Sedan persedelextrakt för varje tullkammare förfärdigats, »så at man däraf kan sij huadh som Uthi In- och Uthgåendet åhrligen Passerar, Så skall dedh samma summeras widh hwar och een Tullkammar, och dedh sedan effter des wärde widh hwar och een ort som dedh Contant försälles, Uthräcknas, förandes på den eene sijdan in alt dedh som inkommer, och hwadh dedh effter Markgången Uthräcknadt Uthi een Summa drager, Och på den andre sijdan hwad dedh Uthgående wärdt är, så at man effter samma Balance kan sij och skönia hwilkendera som dedh andra öfwergår i Capital». Med »Markgången» avses här sannolikt det gångbara priset på orten.[79]

Hur uträkningar över importens och exportens värde kunde användas kan följande episod från ett riksrådssammanträde belysa. Assessorn och hovrådet Peter Julius Coyet hade den 26 mars 1661 under en diskussion i kommerskollegiet om den stegrade kursen på specieriksdaler framhållit, att orsaken härtill var »att meera wahror komma in i landet om åhret än uth och att wij så gerna handla med Rixdaler i specie». Följande uttalande antecknades i protokollet: »Hr Coyett meenar att uthi alla landh valueras alla wahror effter silfwer, så att een lödigh mark geller så och så myckit, och dhe som så myckit bergssilfwer, eller och egit slaget silfwer ha behöfwa intit att see så myckit på Rixdal. Men effter wij intit Bergssilfwer hafwe i så stor quantitet, betiäna wij oss med neste nahboers mynt, effter som det är got och allestedes gångbart silfwer. Nu tager Swerige mera wahror in ifrån fremmande landh, än som det åhrligen uthgifwer, altså i stellet för det som aff inhemske wahror manquerar motte wij utfylla medh sådant mynt som hos androm är gyltigt, dheruthaff kommer det att Rixdaleren i Landet moste stiga».[80] Vid en diskussion i riksrådet den 9 februari 1664 framförde Coyet på nytt sin tanke om rikets passiva handelsbalans. Rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie hade besvärat sig över växelkursen och föreslagit, att en viss summa franska subsidier skulle »dragas hijt, hwilket uthan twifwel något lärer studsa wexeln» Därefter uppstod följande dispyt mellan Coyet och De la Gardie. »*Hof Rådh Cojet* mente at det ringa myntet inte skulle hielpa til denne disordren, så länge som warorne til wärdet mehra inkomma, ähn uthgå, hwilket sedan A 1650 skedt. *H. R. Cantzl.* Contra, effter som han kan bewijsa af Drakenhielms förslagh det alla åhren undantagandes ett, uthgående waror hafwa warit af större capital».[81]

[79] Skriv t licentinspektörerna i Riga 10.11.1654, Reg, Kmk A, RA. En liknande skriv på tyska hade Kmk avsänt i september samma år: »1. So baldt Philip Rothlieb in Pommern ankommen ist, soll er Speciale Designationes beij einer ieglicher Licent-Kammer auf ein- Undt aussgehende Güter Vorfertigen lassen, das eine iede post so eingekommende als aussgehende Vor sich auf eine sonderlich papier gesetzet wirdt. 2. Wan nun diese speciale Designationes also nette Undt wohl Verfertiget sein, So dass man daraus sehen kan, was im Ein- undt aussgehen Iährliches Pasiret ist soll dasselbige bei einer ieden Zollkammer summiret, Undt darnach, nach der wärde wie es Contant Verkeuffet wirdt, bei einem Undt dem andern orth, ausgerechnet worden, alles das was eingekommen, Undt was es nach Markgang in eine summa träget auf die eine Seite, Undt auf die andere Seite was das ausgehende werth ist, geführet, so das man nach selbiger Ballance sehen undt Unterscheiden kan, welches dem andern im Capital übergehet.» Skriv t licentinspektören i Stettin 30.9.1654, Reg, Kmk A, RA. Om markgången se även s 42 not 55.

[80] Prot 26.3.1661, Kmk A, RA. Citatet fortsätter: »Men kunne wij genom manufacturer nobilitera wåhre wahror så att större eller så stort capital åhrligen uthginge som inkommer, behöffde wij intet så myckit fremmandes penningar att tilllija».

[81] Rådsprot (Francs) 9.2. 1664, RA.

Om rikskanslerns uttalande tolkas så, att Drakenhielm gjort »förslagh» (summarisk översikt) över den årliga importens och exportens värde allt ifrån år 1650, torde det kunna diskuteras huruvida protokollet rätt återger det årtal som figurerat i den verkliga dispyten. Om Drakenhielm kontinuerligt och årligen hade gjort dylika uträkningar torde de ha varit okända för Kungl Maj:t och kommerskollegiet år 1663 emedan då sådana uträkningar efterlystes för åren 1660, 1661 och 1662. Det förefaller inte troligt att förekomsten av dylika uträkningar skulle ha varit okända för Kungl Maj:t och kommerskollegiet, varför protokollets riktighet beträffande årtalsuppgiften kan betvivlas. Om det i debatten nämnda årtalet i verkligheten var 1660, inte 1650, skulle rikskanslerns yttrande om Drakenhielms »förslagh» direkt ha kunnat syfta på det »förslagh» som infordrats av rikskanslern år 1663.[82]

Coyet hade i den tidigare nämnda diskussionen i kommerskollegiet den 26 mars 1661 hävdat att beroendet av utländskt mynt skulle bli mindre, om man genom manufakturering kunde höja värdet på de inhemska varorna så att värdet av exporten kom att balansera eller överstiga värdet av importen.[83] Även i kollegiets skrivelse till Kungl Maj:t den 21 mars 1663 framhölls nödvändigheten av att öka exporten och att få till stånd en svensk manufaktur.[84] Då kollegiets skrivelse diskuterades i riksrådet den 4 april 1663, hävdade rikskanslern det nödvändiga i att man diskuterade »på hwad sätt dhet stora Capital som går uth om landz motte blifwa hemma i landet». För några år tillbaka önskade han även veta skillnaden (i värde) mellan de varor som utförts och de som inkommit. Kommerskollegiet åtog sig att ombestyra »et sådant förslagh, at der igenom kunna penetrera om större Capital ähr uthgångit, heller inkommit».[85]

Kungl Maj:t befallde den 21 oktober 1663 generaltullförvaltaren Drakenhielm att låta extrahera ur alla tullböckerna från åren 1660, 1661 och 1662 alla de varor som under de åren inkommit och utgått, »görandes wid hwardera Waru then närmaste werdering, at Wij således ett rätt slut och balance them emellan fatta och giöra monde». Kungl Maj:t önskade härigenom bli informerad om vilken differens som existerade »uti Taxan och wärdet» mellan de varor, »som gå utu Wårt Rike och åter igenkomma».[86] I de order som vidarebefordrades till tullnärerna framhölls att ett »Generalt Extract» över alla in- och utkomna varor åren 1660, 1661 och 1662 skulle upprättas. Tullnären skulle för sin tullkammare förfärdiga sådana extrakt, vart år för sig. Extrakten skulle utformas »effter dhe Tittlar som uthi Inn- och Uthgående TullTaxor på huar sort finnas». »Men huad som antingen Inn- heller utfördt ähr, och uti Taxerne icke specificerat

[82] Om uträkningar för åren 1660, 1661 o 1662 se det följande.

[83] Se s 47 not 80.

[84] »Till Kongl Maij:st Collegii relation om dess Embetes administration pro A: 1661. 1662. med bijfogdh Consilio om Commerciens, Navigationens och Manufacturers befrämjande i gemen». Reg, Kmk A, RA.

[85] Rådsprot (Francs) 4.4. 1663, RA.

[86] Skriv tr Stiernman, 3, s 172. Se även Rådsprot (Francs) 21.10.1663, RA.

warder, det skall effter werdiet uppteckнas».[87] Möjligen avses härmed att inkommande varor skulle redovisas till slag, kvantitet och värde samt utgående varor till slag och kvantitet. Bevarade tulltaxor för inkommande varor innehåller nämligen tullvärden i daler för viss varukvantitet. Tulltaxor för utgående varor innehåller inte sådana tullvärden.[88]

Som tidigare nämnts finns ännu bevarade balansuträkningar över importen och exporten åren 1661 och 1662. De innehåller balanser för svenska och finska tullkamrar, de gotländska, skånska, blekingska och bohuslänska dock undantagna, samt ett sammandrag, där slutsummorna i de enskilda tullkamrarnas balanser summerats. Balansernas rikssummor visar för bägge åren övervikt för utgående varor. Dessa balansuträkningar har sannolikt utförts av generaltullförvaltaren eller av kommerskollegiet på grundval av de kvantitets- eller värdeuppgifter generaltullförvaltaren låtit extrahera ur tullböckerna. Balansuträkningarnas värdeuppgifter för inkommande varor kan möjligen vara grundade på de »uti Taxan» angivna tullvärdena. Uträkningarnas uppgifter om »wärdet» på utgående varor kan möjligen ha tillkommit genom ett sådant förfarande som kommerskollegiet beskrev år 1654. De bevarade balansuträkningarna för åren 1661 och 1662 torde vara rester av de »förslagh», som rikskanslern önskade sig år 1663 och som han använde som argument i sin dispyt med Coyet år 1664.

I avsnittet om persedelextrakten har beskrivits hur kommerskollegiet under 1660-, 1670- och 1680-talen hos tullmyndigheterna sökte informera sig om »huruledes Commercierne i Rijket gåå och hwad dhe åhrligen till- eller aftaga».[89] Om tullmyndigheterna under dessa årtionden kontinuerligt och årligen hade upprättat balansuträkningar av liknande slag som de som finns bevarade för åren 1661 och 1662, skulle kommerskollegiet troligen ha utformat sina önskemål om nämnda information på annat sätt än det gjorde. Kollegiet hade då sannolikt vänt sig direkt till den myndighet som utarbetat balanserna och begärt att få ta del av dessa eller det underlag varpå balanserna utarbetats. Det sätt varpå kommerskollegiet ständigt återkom med sina informationsönskemål torde tyda på att balansuträkningar över rikets import och export ej kontinuerligt upprättades under den här nämnda tiden. Den relaterade episoden från år 1680, då tullnären Jöns Nilsson skulle utarbeta ett »Generalt Extrakt» för åren 1670, 1671 och 1672 styrker i viss mån denna slutsats.[90]

En uträkning rörande värdet av importen och exporten vid svenska och finska tullkamrar år 1685 utarbetades emellertid till 1686 års riksdag. Innan riksdagen samlades i Stockholm, förbereddes inom det förenade kammar- och kommerskollegiet en berättelse till riksdagen rörande rikets handel.

[87] Skriv fr J Barchman 24.10. 1663, Ink skriv, MTk A, LLA.

[88] År 1667 trycktes den första tulltaxan för både utgående o inkommande varor. Tidigare hade endast tulltaxor för utgående varor tryckts. Handskrivna tulltaxor för inkommande varor hade emellertid utarbetats. Smith, a a, s 212 f o 218 f. I två sådana handskrivna taxor, daterade i Stockholm 23.3.1648 o 1.9.1660, är varorna ordnade i varugrupper. Vid varorna är varuvärden i daler och tullsatser i riksdaler och ören utsatta. Värdet anges för viss kvantitet av varan, t ex ur 1648 års taxa (med värdet i 1660 års taxa inom parentes): »Brokader 1 al D 4: 16 (3), Attlass eller Sattin 1 al D 3: 24 (3), Blomerat Attlass 1 al D 3: (3), Ostindisk Dito 1 al D 1: 16 (2), Damast finjt 1 al D 4: (4), Ostindisk Dito 1 al D 1: 24 (2)», »Flamsh Sild 1 Tun D 11: (12), Skotch Sild 1 Tun D 9: (9), Noriges Sild 1 Tun D 7: (9)». Som synes upptas i de två taxorna för vissa varor samma varuvärde. För andra varor anger 1660 års taxa högre eller lägre värde än 1648 års taxa anger. Tulltaxor, Tullväsendet, vol 4, RA. De tryckta tulltaxorna fr åren 1643 o 1667 anger inga varuvärden för de varor som skulle förtullas enligt värde. I övrigt är de uppställda på liknande sätt som de handskrivna tulltaxorna. Årstrycket, RA. Om förtullning av i taxorna ej upptagna varor se Smith, a a, s 266 f.

[89] Se s 40 not 44.

[90] Se s 40 f.

Den 23 september 1686 hade kommersrådet Johan Stiernhöök färdigställt en relation om handelns förlopp allt ifrån Gustav I:s tid. På lantmarskalkens begäran ingavs relationen med bilagor till utskottet över kommerserna och manufakturerna.[91] Sedan riksdagen upplösts, övertogs utskottets påbörjade arbete av 1686 års handelskommission. Jämte utskottets betänkande överlämnades till kommissionen de till riksdagen ingivna förslagen rörande sjöfarten, handeln och manufakturerna.[92]

En av de uppgifter kommissionen hade tagit i arv efter utskottet var »att balancera de innkommade warorna med de utgående, så att de förra intet måtte öfwerstiga de senare». Innan denna fråga närmare utreddes och kommissionens förslag häröver utformades, diskuterades de handlingar i ärendet som kommissionen övertagit från utskottet. Av diskussionsprotokollen framgår att en uträkning rörande värdet av rikets import och export hade ingivits till 1686 års riksdag. Enligt protokollen skulle år 1685 de utgående varorna i värde ha överstigit de inkommande med 5 tunnor guld.[93]

Som ovan nämnts finns persedelextrakt avseende hela detta år bevarade för år 1685. De utgör bilagor till en handling, som kallas »Vth räckning vppå alla vthskieppade och inkombne wahror j Swärige och Finlandh, medh dhe incorporerade provincierne, hwaraf sees kan, hwilketdera anten jnkommande eller uthgående högre stijget pro anno 1685»,[94]

Uträkningen uppger värdet för utgående varor till 4 145 460 daler silvermynt och värdet för inkommande varor till 3 713 645 daler silvermynt. Differenssen mellan värdet av utgående och ingående varor är ej uträknad men uppgår till 431 855 daler silvermynt eller mellan 4 och 5 tunnor guld.[95] Den här framräknade differensen stämmer väl överens med storleken av det exportöverskott som redovisats i den till riksdagen ingivna uträkningen. Sannolikt är att de bevarade uträkningarna för år 1685 utgjort underlag för de till riksdagen lämnade uppgifterna.

Persedelextrakten och rikssammandraget rörande värdet av exporten och importen år 1685 är inhäftade i ett kardus-papper, på vilket följande titel kan läsas: »Extract på Stora Siötulls Inkomsterna öfwer Hela Rijket samt Persele Extracter Pro Anno 1685». Vidare kan följande anteckning läsas: »N:o 129 legges till dhe senare åhrens inkomne Pertsedle Extracter». Boëthius har utgått ifrån att nämnda anteckning gjorts på 1600-talet och att numret skulle vara ett nummer i en större serie extrakt, vilken gått förlorad. På grund härav antar han att ett dylikt handelsstatistiskt informationsmaterial stått de styrande tillbuds »under det handelspolitiskt särpräglade skedet efter 1667».[96]

Nämnda anteckning är emellertid ej samtida med extraktet, utan från år 1711, varför med »dhe senare åhrens inkomne

[91] Kk prot 9.9, 20.9, 23.9. 1686, KA. Riksdagsprot ridderskapet o adeln 15.9, 17.9.1686 (tr del 15, s 15, 16, 22). Avskrift av rel i Avskriftssamlingar (DIIIa:9), Kmk A, RA.

[92] Kommissionen tillsattes 6.11.1686 o hade sitt första sammanträde 16.2.1687, Kungl brev o prot, 1686 Hk A, RA. 1686 Hk skildras i Grauers, Till belysning av det karolinska enväldets näringspolitik åren 1686–97.

[93] Prot 16.2, 17.2, 23.2, 9.3, 17.3.1687 o skriv t Kungl Maj:t 31.3.1687, Kungl brev o prot, 1686 Hk A, RA. »balancen inkommande med utg:nde wid sista Riksdagen» (23.2) »föredrogs bjlagan N:o 1 och blef det första om balancen att utkommand wore mera än de inkommand. J. St(iernhöök). 85 persl ext 5 tunnor gll.» (17.2); citerat i BoH, s XXVII f.

[94] Se s 41, not 54 o s 42 not 55.

[95] I anmärkningar till sifferposterna, BoH, s 335–339, har vissa räknefel rättats. De rättade talen visar då för hela riket följande värden: för utgående varor 4 194 511 o för inkommande varor 3 581 308 daler silvermynt – dvs ett överskott på 613 203 daler silvermynt. 1 tunna guld = 100 000 daler silvermynt, se Åmark, Sveriges statsfinanser 1719–1809, s 4 o Heckscher, De svenska penning-, vikt- och måttsystemen, s 11.

[96] BoH, s XXVII.

Pertsedle Extracter» torde förstås persedelextrakt från 1700-talet. Numret 129 anger ej ett nummer i en serie av persedelextrakt utan ett nummer i en förteckning över lösa akter och handlingar, där detta extrakt är det enda i sitt slag.[97] Anteckningen på omslaget utgör således inte något skäl för ett antagande att flera uträkningar över värdet av rikets import och export än de här nämnda skulle ha utarbetats.

Kommerskollegiets handelsbalansuträkningar

Vid riksdagen 1720 föreslog kommerskollegiet vissa åtgärder för att få till stånd en inhemsk manufakturnäring. Liksom fallet var med ett flertal handelspolitiska spörsmål hann detta ärende endast att få en förberedande behandling innan riksdagen avslutades. Manufakturförslagen kom därför att åter presenteras vid det nästkommande ständermötet år 1723. Reformförslagen framfördes år 1720 i ett memorial som undertecknats av kommerskollegiets president Magnus Julius De la Gardie. År 1723 ingick de i ett betänkande som författats av kommerserådet David Silvius.[1]

I det förstnämnda uttalades åsikten att i en stat, »der landets utgifter öfwergår inkomsten, och mera af utländske waror, manufacturer och handarbeten införes, förslites och förnötes, än deremot till werde åt främmande orter utsändes at föryttras», kom landet att årligen avta till krafter och förmögenhet, emedan »bristen med reda penningar eller silfwer in natura oundvikel:n upfyllas måste». Man borde för att erhålla balans eller jämvikt mellan in- och utgående varor låta tillverka manufakturvaror och hantverksprodukter helst av egna råvaror, först till egen konsumtion och sedan efter hand till avsättning på främmande orter. Denna argumentering för en förädling av landets egna produkter återkom i det senare betänkandet.

Detta betänkande utgjordes av en samling punkter, kallade observationer, vari Silvius avhandlade dels vad som dittills hindrat den inhemska manufakturnäringens och det inhemska hantverkets utveckling, dels vad som framdeles skulle kunna åstadkomma deras upphjälpande. Utkasten till observationerna började föredras i kollegiet den 7 november 1722. Samma dag framlade assessorn Jacob von Hökerstedt ett förslag till memorial angående »Så wäll hwad Skada det med förer at alt för många Stapel städer här i Riket äro inrättade, såsom och på hwad sätt upstäder till deras egen och landets bästa skola inrättas, Neml: genom Manufacturers anläggiande».[2] Sedan 1723 års ständermöte hade samlats, expedierade kommerskollegiet den 20 februari 1723 de betänkanden som Silvius och von Hökerstedt utarbetat. Det senare sades då avhandla hur städerna i riket borde vara inrättade för att en

[97] »Specification på de lösa Acter, och Handlingar uti Tull och Licent Contoiret, hwilka fuller effter det gambla Registret med des nummer äro här opsatte, men dock effter beskafenheten separerade. oprättat Anno 1711 wed mit anträde Contoiret effter Hr Cammereraren Stiernfeld», TA, KA. Under nr 129 i denna förteckning återfinnes nämnda »Extract . . . Pro Anno 1685» och i anmärkningskolumnen nämnda anteckning »Lägges till de inkomne senare årens Persedle Extracter».

[1] De la Gardies memorial 11.5.1720, tr som bil t Borgarståndets riksdagsprotokoll 1719–1729 (utg av Staf), s 552–525; vol 3 (nr 94), Borgarståndets arkiv 1720, RA. Silvius' »Memorial angående så wäl orsakerne som hindrat de Swenske Manufacturernes och Handtwärkeriernes upkomst, som ock genom hwad medel de bäst kunde stå att uphielpas», Kommersedeputationens handlingar 1723, supplement, FUh, RA. Om memorialens tillkomst o behandling se Sandberg, Merkantilism och kyrkopolitik, s 111 o 114.

[2] Prot 7.11.1722, Kmk A, RA.

rätt handelsbalans skulle erhållas. I missivskrivelsen till Kungl Maj:t föreslog kollegiet att de två memorialen skulle remitteras till den av riksens ständer förordnade kommersedeputationen. Så skedde även den 26 februari 1723.[3]

Betänkandet om upp- och stapelstäderna var ett komplement till betänkandet om manufakturernas inrättande och utvidgande, och i det senare gjordes hänvisning till det förra. I bägge memorialen framhölls att Sveriges handelsbalans var passiv, och i von Hökerstedts memorial ingick en handelsbalansuträkning som utvisade att underbalansen år 1721 uppgått till 2 496 560 daler kopparmynt.[4]

Bland de orsaker som bidrog till rikets undervikt i handeln var enligt von Hökerstedt, att stapelstäderna var alltför många och att uppstäderna visade alltför ringa benägenhet att ututveckla stadsnäringarna. Med anledning härav föreslogs att frågan om städernas privilegier borde omprövas.[5]

Kommersedeputationen fann sig omedelbart föranlåten att hos kommerskollegium begära besked om dels vilka stapelstäder som borde fråntagas stapelrättigheterna, dels vilka skäl och grunder kollegiet hade för ett sådant urval. Beträffande det senare kunde kollegiet genast svara att förekomsten av returvaror vore den bästa grunden – »så at den stapelstad som sielf intet äger nödige retourwahror till utskeppning at balancera handelen dermed, skulle mista dess stapelrätt; emädan i brist af nödige retourwahror penningarne gå utur landet, och kunde det bäst utur Siötulls journalerna i rijket

[3] Prot 20.2.1723, Kmk A, RA. Anteckningar om remitterandet finns på memorialen.

[4] Silvius hänvisar i sitt betänkande (f 58 v) t Hökerstedts betänkande. Om hur »Swerige skadar sig» . . . »med utländske Manufacturers inbekommande», skrev Silvius (f 22) att »landet årligen förlorar så mycket som fabriquen mera är wärd än materien, och således underwigten i den utrikes handelen på Sweriges sida dess mer tiltaga måste, jämte wäxelens och de utländske warors stegring ju mera landets utgift öfwergår inkomsten, då bristen med reda penningar eller gull och silfwer in natura oumgängligen upfyllas måste och Riket till krafter och förmögenhet åhrligen aftaga, men däremot den främmande til styrka och rikedom tilwäxa». Hökerstedts uttalande om handelsbalansen se citat s 18. Hökerstedts »Memorial angående nytta el skade, som de i Swerige nu warande många Stapel- och Upstäder förorsaka» (20.2. 1723), bil t »Memorial af deputerade från Kansli-, Kammar-, Bergs- och Kommerskollegium samt Statskontoret ang: stapel- och upstäder» (22.10.1726), Sammansatta kollegiers skriv t Kungl Maj:t, vol 32, RA. Handelsbalansuträkningen för år 1721 tr BoH, s 364–365.

[5] »Hurusom beklage: til närwarande tid med wåra Stapel- och Upstäder så wida kommit är, at en del af dem tiäna til förhinder af den wärkel: upkomst uti utrikes handelen, hantwärkerier och manufacturerne Riket hafwa borde» (f 2 v). För att erhålla en aktiv handelsbalans föreslog Hökerstedt bl a att man skulle »afskaffa och ur wägen rödja alt det som härwid til förhinder och skada kan anses, utan alt afseende på hwad til äfwentyrs ens el:annans förmente enskylte fördel härwid må komma at lida» (f 4 r). »I anseende ock hwartil Regerings Formens 51 § förmår at Städernes Privilegier skole öfwersedde och förbättrade warda, hwarmed eij annars förstås kan, än en sådan förbättring, som Publici intresse fordrar» (f 5 r). Hökerstedts memorial se föregående not, 4.

inhämtas hwilka de stapelstäder äro, som minste quantitet eller als inge retourer hafwa». Kollegiet ansåg dock att ytterligare utredningsmaterial borde införskaffas, varför kamreraren Elis befalldes att ur 1720 och 1722 års sjötulljournaler extrahera ut- och införda varor på samma sätt som han tidigare hade utfört persedelextrakten för år 1721. Assessor von Hökerstedt erbjöd sig att göra urvalet av de städer som borde fråntas stapelrättigheterna. Han ansåg att detta borde ankomma på honom, då han varit upphovsman till det betänkande som föranlett kommersedeputationen att begära ett sådant urval.[6]

Kungl Maj:t remitterade emellertid den 10 april 1724 på ständernas begäran memorialet om upp- och stapelstäderna till kansli-, kammar-, bergs- och kommerskollegierna samt statskontoret. Ämbetsverken befalldes att inkomma med sitt gemensamma betänkande däröver. Det undertecknades den 22 oktober 1726.[7] I betänkandet uttalades åsikten, att städerna förtjänade sina privilegier endast så länge invånarna livnärde sig av »nyttig Handel och Handtwärkerier». I stapelstäder som ej kunde balansera sin import genom utskeppning av landets egna produkter förtjänade invånarna icke sin särställning. Följande städer föreslogs därför böra mista sina stapelrättigheter: Västervik, Karlshamn, Ystad, Landskrona, Varberg, Marstrand och Strömstad. Man grundade sitt urval på persedelextrakten, som var utarbetade på grundval av tulljournalerna.[8]

Som ett huvudargument i betänkandet framhölls underbalansen i rikets utrikeshandel. Man hänvisade dels till den tidigare nämnda uträkningen av Sveriges handelsbalans för år 1721, dels till en senare gjord uträkning över rikets handelsbalans år 1724. Den sistnämnda, som sades vara mest tillförlitlig, visade en underbalans på 8 976 814 daler kopparmynt. För att bemöta eventuella gensagor mot den framräknade underbalansen anfördes »att den till Handels balancens Formerande tagne Grunden icke kan fela, såsom sig stödjande uppå Tull Journalerne öwer In- och Ut-gående Wahror samt det wid Tull-arrendet tagne Fundamentet». Att riket, trots underbalansen, ännu ej blivit utarmat, berodde på att ansenliga subsidier hade erhållits från främmande makter och att växelkontoret med hjälp av subsidiemedlen styrt växelkursen så, att den ej hade stigit till den grad »hwartill Underbalancen i Handeln honom elliest naturligen reglerat hade».[9]

Stapelstädernas och uppstädernas privilegier kom emellertid ej att regleras efter de här skisserade linjerna. Varför så inte skedde skall i detta sammanhang ej utredas, då avsikten här endast är att belysa hur utnyttjandet av handelsbalansuträkningar och persedelextrakt aktualiserades, och hur slut-

[6] Prot 27.2, 2.3.1723, Kmk A, RA.

[7] Anteckningar om remitterandet finns på memorialet, se s 52 not 4. Memorialet undertecknades av följande deputerade: statssekreteraren Daniel Niklas von Höpken o kanslirådet Erik Wrangel, kammarråden Claes Rålamb o Carl Henrik Wattrang, bergsrådet Anders Strömmer o assessorn Emanuel Swedenborg, kommerserådet Erland Cameen o assessor Jacob von Hökerstedt samt statskommissarien Henrik Westerling.

[8] Ibid, s 11 ff o 15 f.

[9] Ibid s 7 f. »det wid Tullarrendet tagne Fundamentet» torde syfta på tulltaxan, vars avgiftssatser iegat till grund för beräkningarna om arrendesummans storlek. Om fundament: grundval se SAO, 9 – F 1826. Om tulltaxan se Ekegård, Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden, s 451.

satser som grundats på dem användes som argument i praktisk-politiska frågor.

Behovet av en statistisk vägledning hade klart uttalats i det betänkande som Silvius utarbetat. Där framhöll han: »den angelägne kundskap en stat eller land bör hafwa om alle waror, som genom handelen uti alle dess hamnar och tullplattsar åhrligen inkomma och utgå, så till deras qvantitet som qvalitet, till att däraf på så mycket fastare grund kunna pröfwa Handelens lopp, och dess under- eller öfwerwigt, samt därefter kunna taga tienlige mått till Commerciens uphielpande».[10]

I den instruktion som Kungl Maj:t utfärdade för kommerskollegiet den 16 oktober 1723 ålades kollegiet i § 13 att giva Kungl Maj:t »en grundelig relation öfwer in- och ut-gående waror åhrligen, at deraf må kunna pröfwas handelens ballance, samt huru handelen i Riket åhrligen förbättras eller förwärras igenom de in- eller utgående warors öfwerwikt».[11] Uppslaget till denna bestämmelse har troligen kommit från Silvius som redan år 1720 fått i uppdrag att utarbeta ett förslag till instruktion för kommerskollegiet.[12]

Den nya instruktionen upplästes i kommerskollegiet den 15 maj 1724. Samma år torde även kollegiet ha skrivit till överdirektören Ehrenpreus och begärt att vid varje årsslut persedelextrakt skulle överlämnas till kollegiet. Efter ytterligare påminnelser erhölls persedelextrakt för år 1724, och von Hökerstedt kunde på denna grundval uppställa en handelsbalansuträkning.[13] Uträkningen ingick i ett vidlyftigt brev rörande handelns och näringarnas tillstånd, projekterat och författat av kommerserådet Cameen samt assessorerna von Hökerstedt och Weslander.[14] Detta brev började justeras i kollegiet den 28 januari 1726 och godkändes och expedierades den 14 mars till Kungl Maj:t i enlighet med instruktionens trettonde paragraf.[15]

Dylika relationer över handelsbalansen utarbetades i kommerskollegiet och överlämnades till Kungl Maj:t de år då riksdagen samlades.[16] I juni 1730 anmälde von Hökerstedt i kollegiet att han ämnade »under händer taga del af Kl: Collegio honom committerade arbete med Handels Balancens förfärdigande til nästa Rijksdag».[17] I december 1730 redogjorde von Hökerstedt i kollegiet för vissa moment i sin projekterade handelsbalansuträkning. Härvid antecknades i protokollet följande grunder: »Neml:n til priset på Messing, Koppar och Bladkoppar har han tagit dels Pris Couranterne dels egne räkningar för fundament, 12 Procent rabatt har han tagit för frakt, assecurantz och alla andra omkostningar. Jern och stål är taget emellan 33 och 45 dr. för Skeppundet, äfwen ock 12 P:s. rabatt för alla omkostningar. Til träwahror är stora Sjötulls taxan tagen til Fundament, dels ock egen

[10] Silvius' memorial, f 59 v, se s 51 not 1.

[11] Instruktioner o Kungl brev 1651–1858, Kollegiets organisation, Liggare, Kmk A, RA.

[12] I nov–dec 1722 sammanträdde ämbetsverken för att revidera sina instruktioner. Enligt Holmberg torde som underlag för diskussionen om Kmk:s instruktion ha legat bl a det förslag som Silvius fått i uppdrag att utarbeta år 1720. Något källmaterial från ämbetsverkens sammanträden har emellertid ej kunnat uppspåras. Holmberg, Kommerskollegii arbetsformer under frihetstiden, s 161 f. Se även s 57 not 20.

[13] Anteckning på instruktionen, se ovan not 13. Prot 11.1, 26.1, 1.3, 2.3, 11.11.1725, Kmk A, RA. Enligt Ekegård skulle notarien Urlander fått i uppdrag »att författa översikten av handelsbalansen för år 1724», Ekegård, a a, s 427. Enligt Sefström skulle »Handels-Balancen för år 1724» gjorts av sekreteraren Hofsten, Sefström, Handels-Bibliothek, 2, s 3 not. I Kmk:s prot 18.4.1726 framhålles att von Hökerstedt »ber:de Handels Ballance först utarbetat», Kmk A, RA.

[14] Prot, 28.1.1726, Kmk A, RA.

[15] Ibid 28.1, 4.2, 1.3, 4.3, 7.3, 8.3, 9.3, 14.3.1726. En avskrift av handelsbalansuträkningen för år 1724 tr BoH, s 455–458; i A. Nordencrantz papper, vol 85, Börstorpsarkivet, RA.

[16] BoH, s XXXVI f.

[17] Prot 15.6.1730, Kmk A, RA.

förfarenhet. Alun efter Tulltaxan, med flera följande. Beck til 20 £:flams och 20 P:s:t rabatt för omkostningarne. Tjära till 12 P:s Rabatt och priset 12 £:flams. Inkommande wahror: Guld och Sölfwer efter Pris Couranten och Tulltaxan, med 15 P:s rabatt för alle umgiälder. Wid inpractiseringar är 5:te delen tagen til fundament».[18] Den 12 december 1730 justerades brevet »med Handels Ballancen», vilket skulle avgå till Kungl Maj:t. Handelsbalansuträkningen gällde arrendeåret 1728–1729.[19]

Sammanfattning och slutledningar

Under den här behandlade perioden ålades lokala, provinsiella och centrala tullmyndigheter upprepade gånger att kontinuerligt upprätta persedelextrakt. Persedelextrakt skulle utarbetas såväl månatligen som årligen och innehålla uppgifter om inkommande och utgående varors kvantitet eller värde. Fr o m år 1668 framfördes önskemål om att de årliga persedelextrakten skulle innehålla uppgifter om varornas ungefärliga värde och om den tull de dragit till statskassan.[1]

En drivande kraft bakom dessa åligganden var kommerskollegiet (eller det förenade kammar- och kommerskollegiet). Persedelextrakten användes hos kommerskollegiet och de förenade kollegierna både som ett instrument för kontroll av de lokala tullmyndigheterna och som ett instrument för information om in- och utförda varor, varupriser och tulluppbörd[2]. Dessutom användes persedelextrakten hos 1686 års handelskommission, upphandlingsdeputationen och kommerskollegiet såsom vägledning vid utarbetandet av vissa förslag till reglering av utrikeshandeln.[3] Persedelextrakten utnyttjades även som underlag för handelsbalansuträkningar hos generaltullkontoret och kommerskollegiet.

Under det första decenniet av den här behandlade perioden har troligen handelsbalansuträkningar upprättats årligen.[4] Under det sista decenniet av nämnda period utarbetades handelsbalansuträkningar till riksdagarna år 1723, 1726—1727 och 1731.[5] Under tiden mellan dessa decennier torde uträkningar rörande värdet av rikets import och export endast sporadiskt ha utförts.[6]

Det är inte känt hur handelsbalansuträkningarna från 1630- och 1640-talet utarbetades. Som grundval till dessa uträkningar liksom till handelsbalansuträkningarna för åren 1661 och 1662 har emellertid sannolikt använts persedelextrakt.[7] Boëthius har antagit att omräkningen av kvantitetsuppgifterna till värdeuppgifter i den äldre handelsstatistiken grundat sig »på gällande pris och ej på någon konventionell värderingstabell».[8] Det kan emellertid ifrågasättas om så varit fallet beträffande värdeuppgifterna om de importerade varorna.

[18] Ibid 8.12.1730.

[19] Ibid 12.12.1730. Brevet föredrogs i Kmk 4.12, 8.12, 9.12.1733, Prot, Kmk A, RA. Handelsbalansuträkningen för arrendeåret 1728–1729 tr BoH, s 591–595; i vol 8 (f 1701 ff), FUh 1734, RA.

[1] Se s 40, 38. Om prisuppgifter i månatliga persedelextrakt, se s 37.

[2] I skriv ÖdSt 10.12.1695 påpekar Kk–Kmk att man »af Perzedle extractet från Warberg» kunnat se att illegal export av ekvirke förekommit, Reg, Kmk A, RA.

[3] 1686 Hk uppdrog åt ÖdSt Johan Silfwercrona att tillsammans med kommerseråden Johan Stiernhöök och Daniel Leijonanker »genomläsa alle inkommande waror och derwid upsättia sina påminnelser». I påminnelserna skulle de beakta frågan om hur balansen mellan inkommande och utgående varor skulle kunna hållas. Vissa påminnelser torde ha förelegat den 17.3.1687, emedan 1686 Hk då började utarbeta en skrivelse till Kungl Maj:t rörande importrestriktioner för spannmål, humle och salt. Prot 9.3, 17.3.1687; skriv t Kungl Maj:t 31.3.1687; Kungl brev o prot, 1686 Hk A, RA. Om Uhd se s 43. Om Kmk se s 53.

[4] Bevarade uträkningar finns för åren 1637–1640, 1642, 1645 o 1649, se s 46.

[5] Se s 51–55.

[6] Se s 49–51.

[7] Om 1661, 1662 års uträkningar se s 48 f.

[8] BoH, s XXXIX.

I handelsbalansuträkningarna för år en 1661 och 1662 kan nämligen omräkningen av kvantitetsuppgifterna ha skett efter de tullvärden som fanns upptagna för respektive vara i de samtida (handskrivna) tulltaxorna för inkommande varor.[9] Omräkningen av motsvarande uppgifter för utgående varor kan ha skett efter marknadspriset i Stockholm.[10] Det är inte uteslutet att omräkningen av kvantitetsuppgifterna för inkommande varor i handelsbalansuträkningen för år 1649 kan ha skett efter en liknande värderingstabell med tullvärden.[11]

Uträkningen över värdet av rikets import och export år 1685 gjordes på grundval av persedelextrakt. Omräkningen av kvantitetsuppgifterna till värdeuppgifter har i vissa persedelextrakt utförts i respektive tullkammare efter markgången på orten.[12] För de tullkamrar som ej levererat dylika värdeuppgifter har enligt Boëthius värdeuppgifterna uträknats i Stockholm. Därvid liksom, vid framräkningen av värdeuppgifterna för Stockholms import och export, skulle en »värderingstabell» ha använts, grundad på medeltalet av tre års priser i Stockholm.[13]

Värdeuppgifterna i 1600-talets svenska handelsbalansuträkningar har troligen varit avsedda att åskådliggöra importens och exportens värde i svensk hamn.

I kommerskollegiets handelsbalansuträkningar på 1720-talet var emellertid värdeuppgifterna avsedda att åskådliggöra importens värde i utländsk hamn och exportens värde i svensk hamn.[14] Till grund för värderingen av exportvarorna torde bland annat de (tryckta) tulltaxor ha använts, vilka vid denna tid angav varuvärden. Men även »Pris Couranterne» och »egen förfarenhet» sades ha utnyttjats vid värderingen. Till grundval för värderingen av importvarorna sades »pris courranterne och warornes ungefärlige wärde utrikes» ha använts. Vid värderingen av importvaror sades emellertid även »Tulltaxan» ha utnyttjats.[15]

Handelsbalansuträkningarna på 1600-talet innehöll balansuträkningar över importen och exporten vid de olika sjötullkamrarna samt balansuträkningar över den sammanlagda importen och exporten vid svenska och/eller finska sjötullkamrar. Kommerskollegiets handelsbalanser under 1720-talet innehöll ej separata balansuträkningar för sjötullkamrarna utan endast balansuträkningar över Sveriges eller Sverige—Finlands import och export. Varken i 1600-talets eller i 1720-talets handelsbalansuträkningar ingick några uträkningar rörande handelsbalansen med enskilda utländska stater utan endast uträkningar rörande handelsbalansen med utlandet som helhet.

Under den tid då tullförvaltningen stod under Axel Oxenstiernas inseende skulle enligt Boëthius rikskanslern ha erhållit information »genom tabellariska redogörelser, bely-

[9] Se s 48 f o 49 not 88.

[10] Ibid.

[11] Se 49 not 88. Titeln på tulltaxan av 23.3.1648 anger att den skulle gälla från år 1648 till år 1654.

[12] Se s 50, 41 f o 42 not 55.

[13] BoH, s XXXIX f.

[14] Till handelsbalansuträkningarnas uppgifter om värdet av importerade varugrupper lades en viss procentsats för »utrikes tullar, umgiälder, assecurancer och provisioner», vilket tyder på att de angivna varuvärdena avsåg värdet i utländsk hamn. Se uträkningarna för år 1721, 1724 o arrendeåret 1728–1729, BoH, s 364, 456, 592.

[15] Se von Hökerstedts redogörelse över värderingsgrunderna, s 54. Uppgifter om värderingsmetoden finns i inledningen till handelsbalansuträkningen, BoH, s 455, 591. Se även BoH, s XL f. Om tulltaxan som värderingsgrund se även s 53 not 9.

sande såväl de finansiella som de handelspolitiska resultaten». De samtida persedelextraktens och handelsbalansuträkningarnas proveniens ger ett visst stöd för ett sådant antagande.[16] Även rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie hade genom balansuträkningar gjort sig underrättad om det beräknade förhållandet mellan importens och exportens värde.[17] Likaså erhöll 1686 års riksdag dylik information genom en uträkning rörande importens och exportens värde år 1685.[18]

År 1723 ålades kommerskollegiet att upprätta handelsbalansuträkningar.[19] Sannolikt har förslag till ett dylikt åläggande först väckts inom kommerskollegiet. Förslagsställare har troligen varit kommerserådet David Silvius, vilken i det betänkande som den 20 februari 1723 vidarebefordrades till Kungl Maj:t och riksdagen framhöll att handelsstatistiska utredningar gav den nödvändiga kunskap som fordrades för att man med större säkerhet skulle kunna bedöma handelsbalansens ställning.[20] Den som kom att svara för utarbetandet av kommerskollegiets handelsbalansuträkningar under 1720-talet var assessor Jacob von Hökerstedt.[21]

Silvius har utpekats som översättare av den skrift vari Thomas Mun beskrev hur en handelsbalansuträkning borde utföras. I översättningen, som tillskrivits Silvius, heter det bland annat om importens redovisning i balansuträkningen. »Till det Andra, gifwer Tull-boken allena wid handen, huru mycket som årligen kommer in af främmande gods, hwilket ej bör uptagas, såsom det här säljes, utan hwad det står oss med alle omkåstnader, sedan det utom Lands blifwit bragt om bord».[22] Som tidigare nämnts sökte kommerskollegiet i 1720-talets handelsbalansuträkningar uppta importvarorna till deras »ungefärlige wärde utrikes». Även uppslaget till denna nyhet för svenska handelsbalansuträkningar kan ha kommit från David Silvius.

[16] BoH, s XXIII. Bland Oxenstiernas papper har påträffats samtida handelsstatistiskt material.

[17] Se s 47 ff.

[18] Se s 49 f.

[19] Se s 54.

[20] Ibid. Emanuel Swedenborg har tidigare utpekats som den som givit impulsen till att handelsbalansuträkningar kom att upprättas under frihetstiden, Ekegård, a a, s 331 f. I det memorial (delvis citerat på s 18), som Swedenborg inlämnat till riksdagen 7.2.1723, påpekade han »at på then nu innewarande Riksdag thet angelägnaste är at undersökia, ophielpa och befordra alla förslager som tiena till then allmenna oeconomiens oprettande och ballancens ärnående». Memorialet innehåller emellertid ej något förslag om att uträkningar rörande handelsbalansen skulle utföras. Memorial 5.2.1723, vol 35 (f 992–1002), FUh, RA.

[21] Se s 52, 54.

[22] Mun, Englands skattkammare genom den utländske handelen, s 98. Se s 18 not 30.

Omvandlingen av statistiken över utrikeshandeln och tillkomsten av statistiken över utrikessjöfarten under 1730-talet

Omläggningen av handelsstatistiken

Riksens ständers sekreta handelsdeputation remitterade i maj 1731 till kommerskollegiet för utlåtande ett memorial ingivet av landshövding Erik Wrangel angående bland annat »fartens befrämiande på Levanten ock Medelländske Siön» samt »det de Engelske måtte giöras benägne til det Swänske jernets afnähmande».[1] I kollegiets utlåtande häröver den 25 maj 1731, som hade författats av kommissarie Henrik Kalmeter, hette det: »Altså fordrar nu sjelwa nödwändigheten att wara på medel och utwägar omtänkt som mäst må wara tjenlige att hindra och förswaga all skadelig, men befordra all nyttig handel och siöfart. I anledning hwaraf och att komma till så mycket större ljus härutinnan, Collegium håller nödigt wara, att sedan en General Balance öfwer wår Handels nu warande tillstånd i gemen blifwit författad, på lika sätt formera och upställa samt för Riksens Höglofl: Ständer lägga en slik Handels balance med hwar Nation i synnerhet, på det man egenteligen må hafwa att aftaga hwar winsten eller förlusten ligger, fordrande all försiktighet ei mindre i det allmänna än det enskylta, att man håller sig ifrån den handel som är skadelig och griper till den som är nyttig. Men som tiden och omständigheterna sådant härtills icke tillåtit, ei heller nu skie kan, så äro till följe av hwad här ofwan om Handelens kännemärken är anfört, wissa allmänna maximer och steg att tillgå».[2] Detta Kalmeters utlåtande torde vara upprinnelsen till att kommerskollegiets handelsbalansuträkningar utvidgades att omfatta även särskilda uträkningar rörande handelsbalansen med utländska stater och orter.

Till en utvidgad uträkning av nämnda typ behövdes persedelextrakt som redovisade varuutbytet med varje särskild stat eller ort, varför de som man erhållit från arrendesocieteterna och som endast uppgav varuutbytet med utlandet som helhet, icke kunde användas. För att utföra de erfordrade persedelextrakten behövde kollegiet en skicklig person, varför man anslog medel till skrivarelön samt beslöt vidtala överdirektören Elis att utse en lämplig skrivare.[3] Extraordinarien vid sjötullkontoret, inspektör Johan Stenier, åtog sig arbetet.

[1] Prot 22.5.1731, Kmk A, RA.
[2] Prot o reg 25.5.1731, Kmk A, RA.
[3] Prot 10.11.1732, Kmk A, RA.

Den 8 december 1732 var Stenier redan i färd med att på grundval av sjötulljournalerna utarbeta persedelextrakten för arrendeåret 1731—1732, vilka blev färdiga och uppvisades i kollegiet den 6 juni 1733.[4]

I april 1734 var Henrik Kalmeter så gott som färdig med en på grundval av Steniers extrakt upprättad relation över handelsbalansen för arrendeåret 1731—1732. Att tillsammans med Kalmeter »jämka detta arbete innan det Kongl. Collegio förelästes» utsågs kommerserådet von Hökerstedt och assessorn Bengt von Hofsten.[5] »Handels Balancen» upplästes för justering i kollegiet den 9, 11 och 13 maj.[6] Den godkändes sistnämnda datum samt översändes till Kungl Maj:t.

I sekreta utskottet, dit handelsbalansuträkningen remitterades från Kungl Maj:t, rönte Kalmeters uträkning stor uppskattning. I ett brev till Kungl Maj:t den 12 december 1734 påpekade utskottet, att berättelsen om handelsbalansen denna gång gett mycket mera upplysning om utrikeshandelns beskaffenhet, och framhöll att »slike calculationer äro myckit nyttige och nödige för den rena insicht de gifwa uti Riksens Handels rätta tillstånd och beskaffenhet» samt anhöll, att handelsbalanserna skulle uppställas på samma sätt för varje år. På grund härav ålade Kungl Maj:t kommerskollegiet att på samma sätt som nu skett utforma berättelserna över handelsbalansen »med en särskilt Handels Ballance emällan Sveriges Rike och hwarje Land eller Ort, hwarpå Våre Undersåtare idka Handel och Siöfahrt, så att deraf kan märkas, hurudan sluträkning nu för tijden är med hwar och en Utrikes Stat, Land eller Stad, samt hwarutinnan importationerne och exportationerne till och ifrån samma Orten bestått, med mera». Detta skulle ske »för hwart Åhr, på det att [genom] flere Åhrs jemförande emot hwart annat, desto riktigare slut må kunna giöras om Riksens Handel och Siöfahrts tillstånd samt dess af- eller tilltagande ifrån den ena tijden till den andra».[7]

Sedan Kalmeters handelsbalansuträkning hade behandlats i sekreta utskottet begärde kommerskollegiet hos arrendesocieteten persedelextrakt för arrendeåret 1734–1735. De skulle vara uppgjorda efter Steniers modell emedan de gängse persedelextrakten inte var tillfyllest vid upprättandet av handelsbalansuträkningar efter kollegiets nya metod.[8] I februari 1735 erhöll societeten till låns Steniers persedelextrakt,[9] och samma månad utsändes en cirkulärskrivelse till sjötullkamrarna angående en ny metod vid upprättandet av persedelextrakt. Sjötullkamrarnas persedelextrakt skulle hädanefter redovisa inkomna och utgångna varor från och till varje utländsk ort.[10] Hur persedelextrakten skulle uppställas illustrerades med en tryckt mall, som bilagts cirkulärskrivelsen (mallen finns återgiven på s 73 ff).

[4] Ibid 8.12.1732, 6.6.1733. Extrakten över inkomna varor hade inlämnats av Stenier 27.4. 1733, Prot, Kmk A, RA.

[5] Ibid 18.4.1734.

[6] Ibid 9.5, 10.5, 13.5.1734.

[7] SU:s skriv t Kungl Maj:t 12.12.1734, Rikdsdagsacta; Kungl Maj:ts brev t Kmk 29.4.1735, Kmk A; RA.

[8] Prot 22.1, 28.1.1735, Kmk A, RA. Under sommaren 1734 diskuterades i Kmk om persedelextrakt efter den nya modellen skulle utarbetas hos Kmk. Detta persedelextraktarbete jämte övriga uträkningar rörande handelsbalansen ansågs kunna ge heltidssysselsättning åt en person. Prot 17.7, 3.8, 26.9.1734, Kmk A, RA. En dylik centralisering av det statistiska arbetet skedde emellertid ej förrän generalpersedelextraktkontoret tillkom.

[9] Prot 5.2.1735, Kmk A, RA.

[10] Skriv t samtl tullkamrar 21.2.1735, Reg, Gtf o ÖdSt A, Gts A, RA. Se s 15 not 12.

Arrendesocieteten överlämnade i mars 1736 till kommerskollegiet persedelextrakt för arrendeåret 1734–1735. De var uppgjorda enligt den nya metoden och kollegiet uttryckte i en skrivelse till societeten att det »med särsdeles nöije förmärckt så wäl den goda och promta anstalt, som N.N. till desse Ectracters förfärdigande låtit foga, som den möda och noga upmärksamhet, som wid detta arbete blifwit anwänd». Kollegiet begärde samtidigt att persedelextrakten allt framgent skulle utarbetas enligt den nya metoden samt framhöll »att concepterne häraf måge i anseende till desse sakers angelägenhet såsom rörande Handels balancen, blifwa wäl förwarade och i tysthet håldne, så att ingen obekant må hafwa tillfälle at sådane documenter öfwerkomma och genomläsa».[11]

Berättelser om den årliga handelsbalansen för arrendeåren 1734–1737 justerades i kommerskollegiet i juni–juli 1738 och för arrendeåren 1737–1739 i januari–februari 1741.[12] Den förra är daterad den 11 juli 1738 och den senare den 26 februari 1741. Samtliga var författade av Kalmeter på grundval av de persedelextrakt som arrendesocieteten överlämnat till kommerskollegiet.[13]

Kommerskollegiets tre berättelser över handelsbalansen för arrendeåren 1731–1732, 1734–1737 och 1737–1739 överlämnades av Kungl Maj:t till sekreta utskottet och handelsdeputationen vid riksdagarna 1734, 1738–1739, 1740–1741. I frihetstidens utskottshandlingar finns de två förstnämnda bevarade.[14] Den sista berättelsen hade ej hunnit behandlas

[11] Prot o reg 17.3.1736, Kmk A, RA. När Kmk förhörde sig om möjligheten att erhålla persedelextrakt efter Steniers modell för arrendeåren 1732–1733 o 1733–1734, svarade sekreteraren Vult att den dåvarande Gtas (som tillträtt arrendet år 1734) inte kunde svara för vad som passerat under det förra arrendet, och att de på den tiden hållna böckerna redan var lagda »å sido». Prot 6.3.1736, Kmk A, RA.

[12] Prot 17.6, 19.6, 20.6, 11.7. 1738 o 30.1, 23.2, 26.2.1741, Kmk A, RA.

[13] När Kmk:s sysslor och göromål blev fördelade mellan ledamöterna på förslag av von Hökerstedt i januari 1735 tilldelades Kalmeter »Handels balancens åhrliga slutande med nödige anmärkningar derwid». Prot 30.1.1735, Kmk A, RA. Kmk uttalade sig år 1744 om möjligheten att ge Kungl Maj:t upplysning om järnexporten fr o m år 1720. Som underlag skulle användas »Persedel Extracterne som äro sammandrag af Tull Journalerne». Persedelextrakt sade sig Kmk ha erhållit först fr o m år 1726 »då Tullarrendet tog sin början hwilka åter till 1735 icke annorlunda äro författade, än att de Summariter utmärka qvant- och qvaliteterna af de utgångne waror, men icke från, eller till hwad ort» . . . »Beträffande utskieppningen för de sednare åren från 1735–1738 så finnas i Extracterne behörigen i akt taget till hwad orter samt i hwad sorter utskieppningen skiedt men icke ifrån hwad Stad här i Swerige». Skriv t Kungl Maj:t 28.1.1744, Reg i sekreta affärer, Kmk A, RA. De här nämnda persedelextrakten torde ha varit utarbetade hos Gtas. Tullkamrarnas persedelextrakt, som gav upplysning om varifrån utskeppningen skett, skulle således ej ha överlämnats till Kmk. I en arkivförteckning från år 1749 upptas »Persedle Extracter» för bl a »1734 3 volum: första inbundits 2:ne inhäftade i grått papper. 1735 Inbundit i brunt papper. 1736 4 volum: 2:ne inhäftade i grått papper 2:ne inbundne i blått papper. 1737 Inbundit i wälskt band. do. löst. 1738 2:ne Volum. i wälskt band.» Arkiv- och biblioteksförteckningar 1679–1766, Liggare, Kmk A, RA.

[14] Vol 7 (f 749 ff), FUh 1734; RA o vol 32 (f 1479 ff), FUh 1738–1739, RA; tr BoH, s 596–625.

i rådet före remitterandet till riksdagen. Den skulle därför efter behandling i sekreta utskottet och handelsdeputationen återlämnas till Kungl Maj:t.[15] Den har ej kunnat återfinnas.

Handelsbalansuträkningen för arrendeåret 1731–1732 innehåller separata balansuträkningar med 27 länder eller orter samt ett sammandrag över rikets handelsbalans med utlandet som helhet. Handelsbalansuträkningen för arrrendeåren 1734–1735, 1735–1736, 1736–1737 innehåller separata balansuträkningar med 33 länder eller orter samt för varje arrendeår ett sammandrag över rikets handelsbalans med utlandet som helhet.[16] I samtliga handelsbalansuträkningar var värdeuppgifterna avsedda att åskådliggöra importens värde i utländsk hamn och exportens värde i svensk hamn.[17]

Tillkomsten av sjöfartsstatistiken

På samma gång som kommerskollegiet av generaltullarrendesocieteten begärde persedelextrakt enligt den nya metoden, framställdes önskemål om förteckningar över skeppsfarten.[18] I cirkulärskrivelsen den 21 februari 1735, vari sjötullkamrarnas kontrollörer ålades att utarbeta de årliga persedelextrakten enligt den nya metoden, föreskrevs även att extrakten skulle åtföljas av »en förteckning på antahlet af inhemske och främmande fahrkåster, med deras tillsammans räknade lästetahl som det åhret inkommit eller utgått, såsom och orternes namn».[19] Hur förteckningen skulle uppställas illustrerades med en tryckt mall som bifogats cirkuläret (mallen finns återgiven på s 76).

I kommerskollegiets berättelse om handelsbalansen för arrendeåren 1734–1737 ingick en numerisk redogörelse för utrikessjöfarten.[20] För varje arrendeår redovisades det sammanlagda antalet och lästetalet av de svenska respektive utländska fartyg som anlänt från utländska orter respektive avgått till utländska orter. Uppgifterna i kollegiets redogörelse sades härröra från »arrendesocietetens författade och i detta collegio upgifne sammandrag och förteckningar». Arrendesocietetens uppgifter om utrikessjöfarten kan ha hämtats ur månads- eller årsjournaler som inkommit från sjötullkamrarna. De kan också ha hämtats ur sådana fartygsförteckningar som begärts i nämnda cirkulärskrivelse, om kontrollörerna efterkommit cirkulärets bestämmelser.

Det har ej kunnat konstateras huruvida fartygsförteckningar för arrendeåren 1734–1737 inkommit till generaltullkontoret från sjötullkamrarna. Fr o m arrendeåret 1738–1739 finns emellertid sådana förteckningar bevarade. De är inbundna tillsammans med sjötullkamrarnas årliga persedelextrakt.[21] Möjligen kan fartygsförteckningar eller samman-

[15] Rådsprot i inrikes-civilärenden 27.3.1741; SU:s prot 28.3.1741, vol 1, FUh 1740–1741; RA.

[16] I uträkningen för 1731–1732 ingår balanser med; »Ryssland med des provincier i Öster siön, Curland, Polska Preussen, Brandenburgiske Preussen, Dantzig, Brandenburgiske Pommern, Swenska Pommern, Rostock, Wismar, Lübeck, Norrige, Danmarck, Schleswig, Hollstein, Hamburg, Brehmen, Holland, Irrland, Scottland, England, Frankrike, Portugall, Spanien, Gibraltar, Straet, Alger, West Indien». I uträkningen för 1734–1737 ingår balanser med samtliga ovanstående, utom Brandenburgiske Preussen, samt dessutom med, »Ostende, Ifrån Canalen, Yvica, Livorno, Sardinien, Sicilien, Smirna, Diverse utrikes orter». Dessutom redovisas »Strandat gods».

[17] Till handelsbalansuträkningarnas slutsummor rörande värdet av importerade varor lades en viss procentsats för »assecurancer, främmande tullar, omkåstningar med mera», vilket tyder på att de angivna värdena för varorna avsåg värdet i utländsk hamn. Se balansuträkningarna, BoH, s 602, 622.

[18] Prot 22.1.1735, Kmk A, RA.

[19] Se s 59 not 10.

[20] Tr BoH s 624, se s 60 not 14. Till tulldeputationen vid 1723 års riksdag hade ÖdSt inlämnat »Förteckning uppå antahlet af dee till vthrijkes gångne och derifrån komne fahrkåstar» vid svenska tullkamrar arrendeåret 1.7.1718–30.6.1719 o åren 1720, 1721 samt vid svenska o finska tullkamrar år 1722. Se s 45 not 74. Förteckning tr BoH, s 342 f.

[21] Serie 1, Åb, KmkKkr A, RA.

drag av dylika förteckningar ha ingått i de bundna och häftade volymer persedelextrakt för arrendeåren 1734–1737 som upptas i en arkivförteckning år 1749.[22]

Sjötullkamrarnas fartygsförteckningar kom i det följande att tidvis bearbetas och bilda underlag för numeriska redogörelser i handelsbalansuträkningarna. Hur fartygsförteckningarna utarbetades i sjötullkamrarna och hur handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik utvecklades skall beskrivas i det följande kapitlet.[23]

Vults (von Steijern) förslag till ny handelsstatistik

Vid riksdagen 1738–1739 framlade sekreteraren i arrendesocieteten Johan Julius Vult en ny handelsstatistisk metod. Vult hade omhänderhaft utarbetandet av arrendesocietetens persedelextrakt, vilka sedan år 1735 utfördes efter Steniers modell. En av de fullmäktige i societeten, viceamiralen Theodor Ankarcrona, hade gett honom »anledning» att vidareutveckla metoden för arrendesocietetens persedelextrakt. Vults »första avsikt» hade varit, att hans arbete skulle kunna vara honom till hjälp i den dagliga gärningen. Emellertid hade han efterhand funnit att hans vidareutvecklade metod skulle i hög grad kunna underlätta handelsbalansarbetet i kommerskollegiet.[24] Den nya statistiken var utarbetad på grundval av sjötullkamrarnas persedelextrakt och presenterades i tre volymer.[25] De två första var s k generalpersedelextrakt »på Ut- och ingående Wahror», den tredje ett s k jämförningsextrakt »hvaraf uti ett Kort begrepp, dock tydeligen och klart, till det närmaste kan aftagas rätta Handels-Balancen».[26]

I sekreta utskottet och i handels- och manufakturdeputationen rönte Vults metod stor uppskattning, och kommerserådet Olof von Törne rekommenderade i utskottet arbetet varmt på kommerskollegiets vägnar.[27] Det hela resulterade i att sekreta utskottet i brev till Kungl Maj:t den 12 april 1739 framhöll det angelägna i Vults arbete samt anhöll att det måtte fortsättas och alltefter dess färdigställande inlevereras till kommerskollegiet för att där förvaras. Vidare anhöll utskottet att kommerskollegiet måtte dels utse någon skicklig person att biträda Vult, dels söka förmå arrendesocieteten att anslå medel till arbetets fullföljande.[28] Vad sekreta utskottet andragit lät Kungl Maj:t genom brev den 29 maj 1739 delge kommerskollegiet till behörigt verkställande.[29] Med stor tillfredsställelse tog kollegiet del av Vults arbete, och i samband med dess brev av den 13 november 1739 till arrendesocieteten samt dennas svar den 13 mars 1740 anslogs behövliga medel.[30]

[22] Se s 60 not 13.

[23] Se s 70–78, 112 ff.

[24] SU:s prot 12.3.1739, vol 2; Handels- o manufakturdeputationens prot 28.3.1739, vol 29; FUh 1738–1739, RA.

[25] Prot 11.10.1739, Kmk A, RA.

[26] Se ovan not 24.

[27] Ibid.

[28] SU:s skriv t Kungl Maj:t 12.4.1739, Riksdagsacta, RA.

[29] Kungl Maj:ts brev t Kmk 29.5.1739, Kmk A, RA.

[30] Prot 11.10.1739; skriv t Gtas 13.11.1739, Reg; Kmk A, RA. Skriv t Kmk 13.3.1740, Reg, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

Då kommerskollegiet den 22 augusti 1740 erbjöd sig att till Vults hjälp utse en lämplig person, omtalade Vult, att han redan skaffat sig de medhjälpare han behövde, emedan det dragit ut på tiden med ärendets expedierande.[31] Sannolikt var redan år 1739 den organisation skapad som under benämningen *generalpersedelextraktkontoret* skulle bedriva handelsstatistiskt arbete fram till år 1818.

Det av Vult vid 1738–1739 års riksdag framlagda arbetet var ej fullständigt. Först vid riksdagen 1740–1741 kunde han framlägga verkliga uträkningar, vilka närmare gav vid handen »syftemålet och nyttan af det wid förra Riksdagen uppwiste utkastet».[32] År 1739 bestod sannolikt Vults jämförningsextrakt till största delen av ännu ej ifyllda tabeller, emedan han ej hade »kunnat utföra hwar persedel i penningar i brist af tillförlåteliga bevijs om prisen på hwar ort».[33]

Vults arbete skulle framdeles fortsättas »ifrån den påbegynte tiden». Denna skulle enligt sekreta utskottet vara år 1725[34] och enligt kommerskollegium år 1735.[35] Om med »den påbegynte tiden» avses det år, fr o m vilket utrikeshandeln beskrevs eller skulle beskrivas enligt den nya metoden, kan begynnelseåret 1725 avskrivas. Vults arbete gav nämligen underrättelse om handeln med »hwar och en Nation»[36], och sådan upplysning hade ej stått att erhålla ur sjötullkamrarnas persedelextrakt för tiden före arrendeåret 1734–1735. Det förefaller således icke osannolikt, att Vult avsett att med den nya metoden belysa utrikeshandeln fro m år 1735, men endast uppgifter om varornas kvantitet torde ha förelegat, däremot knappast några beräkningar av varornas värde.

Den 20 maj 1741 presenterade Vult »den continuationen som han sedan sidstl. Riksdag författat utaf et dess då hoos Riksens Ständers Sekrete Utskott insinuerat Arbete».[37] »Continuationen» var en statistisk översikt av 1738 års utrikeshandel och redovisades i två volymer generalpersedelextrakt och en volym jämförningsextrakt, »hwaraf i et Kort begrepp rätta Handels Balancen til det nermaste kan aftagas», jämte ett kort sammandrag av jämförningsextraktet.[38] Året 1738 får därför anses vara begynnelseåret för en fullständigt utarbetad handelsstatistik enligt Vults nya metod.[39]

Vults generalpersedelextrakt och jämförningsextrakt skall beskrivas i det följande kapitlet.[40] Den väsentliga nyheten i Vults metod var emellertid att extraktens tabeller var utformade så att de åskådliggjorde importens och exportens utveckling under en lång följd av år, t ex från år 1738 till 1750. Generalpersedelextrakten hade dylika tabeller för varje enskild vara, och jämförningsextraktet hade dylika tabeller över värdet av importen respektive exporten vid varje tullkammare. Beträffande redovisningen av importens och exportens fördelning på utländska utskeppnings- respektive destina-

[31] Prot 22.8.1740, Kmk A, RA.

[32] Vults memorial t SU ang metoden t uträkningarna, vol 6 (f 764 ff), FUh 1740–1741, RA.

[33] SU:s prot 12.3 1739, vol 2, FUh 1738–1739, RA.

[34] Se s 62 not 28.

[35] Skriv t Gtas 13.11.1739, Reg, Kmk A, RA.

[36] Se ovan not 33.

[37] Rådsprot i inrikes-civilärenden 20.5.1741, RA.

[38] SU:s prot 30.5.1741, vol 2, FUh 1740–1741, RA.

[39] För sin insats på det handelsstatistiska området blev Vult adlad till Vult von Steijern 19.9.1743. SU hade anmält honom »at blifwa intagen på Riddarhuset». SU:s prot 30.5.1741, vol 2, FUh 1740–1741, RA.

[40] Generalpersedelextrakten s 84 f, jämförningsextrakten s 114 f.

tionsländer o d innebar Vults metod en inskränkning i jämförelse med hur denna redovisning skett i Kalmeters handelsbalansuträkningar. Nämnda redovisning skedde i Kalmeters uträkningar för arrendeåren 1731–1732 och 1734–1737 med fördelning på 27 respektive 33 länder o d och i Vults generalpersedelextrakt för arrendeåret 1738 med fördelning på 14 handelsområden.

Genom att sekreta utskottet hade beslutat att Vults brett upplagda statistiska verk skulle fullföljas tillkom en organisation eller arbetsgrupp som enbart kom att sysselsättas med statistiskt arbete. En sådan organisation var en nyhet för svensk administration.[41]

Sammanfattning och slutledningar

I ett betänkande av den 25 maj 1731 över en aktuell politisk fråga, dvs regleringen av den långväga handeln och sjöfarten, hade kommerskollegiet uttryckt önskvärdheten av att handelsbalansuträkningarna även omfattade separata balanser med de länder som riket idkade handel med. Den kunskap som sådana uträkningar ansågs kunna ge hade kollegiet emellertid inte hunnit att skaffa sig vid detta tillfälle. Till riksdagen 1734 hade dock en handelsbalansuträkning för arrendeåret 1731–1732 utarbetats, vilken omfattade separata balanser med 27 länder eller orter med vilka riket idkat handel och sjöfart. De handelsbalansuträkningar som kommerskollegiet i fortsättningen utarbetade kom att innehålla dylika separata balanser.[1]

Kommissarien Henrik Kalmeter hade författat ovannämnda betänkande och det blev också han som kom att ansvara för utarbetandet av handelsbalansuträkningarna enligt den nya metoden. Denna metod fordrade persedelextrakt av en ny typ, dvs tullkamrarna skulle redovisa inkomna och utgångna varor från och till varje utländsk ort. Den 21 februari 1735 utsändes order härom till tullkamrarna och en tryckt mall över hur extrakten skulle uppställas medföljde. Denna mall är sannolikt det äldsta svenska tryckta statistiska formuläret.[2]

I nämnda order till tullkamrarna begärdes även förteckningar över skeppsfarten, dvs tullkamrarna skulle redovisa ankomna och avgångna fartyg från och till varje utländsk ort. Sådana förteckningar kan ha bildat underlag för handelsbalansuträkningarnas redogörelser över de på Sverige–Finland seglande inhemska respektive utländska fartygens lästetal. En dylik redogörelse var bilagd handelsbalansuträkningen för arrendeåren 1734–1737 och skulle komma att ingå i de flesta därpå följande handelsbalansuträkningarna.[3]

[41] Se s 65.
[1] Se s 58, 60 f.
[2] Se s 60, 59.
[3] Se s 61 f.

Sekreteraren Johan Julius Vult hade hos generaltullarrendesocieteten ansvarat för utarbetandet av de persedelextrakt som skulle tjäna som underlag för kommerskollegiets handelsbalansuträkningar. Vult hade därvid kommit att konstruera statistiska tabeller i vilka importens och exportens utveckling skulle kunna följas under en lång följd av år. I på förhand komponerade och uppritade tabeller skulle i s k generalpersedelextrakt kvantitetsuppgifter och i s k jämförningsextrakt värdeuppgifter om importen och exporten införas år för år. Vult uppvisade sina extrakt i sekreta utskottet den 12 mars 1739. Utskottet beslöt att det påbörjade arbetet skulle fullföljas och alltefter som det färdigställdes överlämnas till kommerskollegiet. Genom Vults initiativ och sekreta utskottets m fl myndigheters beslut påbörjades det stora statistiska arbete vari den svenska utrikeshandeln fr o m år 1738 skulle beskrivas.[4]

Fullföljandet av Vults vidlyftiga arbete gav efter hand sysselsättning åt två kontorsskrivare. Denna arbetsgrupp, dvs det s k generalpersedelextraktkontoret, kom enbart att syssla med statistiskt arbete. Detta var en nyhet för svensk administration. Det handelsstatistiska arbete som tidigare hade bedrivits hos tullmyndigheterna och hos kommerskollegiet hade utgjort endast en detalj i dessa myndigheters verksamhet. Sannolikt har centraliseringen av det statistiska arbetet till generalpersedelextraktkontoret bland annat bidragit till att den samtida statistiken över rikets utrikeshandel och utrikessjöfart blivit betydligt bättre bevarad för tiden fr o m år 1738 än för tiden före detta år.[5]

Under den här behandlade perioden omvandlades och utvecklades den svenska handelsstatistiken och grunden lades till en kontinuerlig sjöfartsstatistik. De myndigheter och enskilda personer som anförtrotts handelsstatistiska uppgifter visade sig ha både viljan och förmågan att åstadkomma något nytt och bättre. De som utarbetade handelsstatistiken behövde ej heller befara att de maktägande med liknöjdhet skulle ta del av deras arbete. Av Kungl Maj:t och av riksdagarnas sekreta utskott och deputationer gjordes uttalanden om värdet och nödvändigheten av de handelsstatistiska arbeten som ingavs till dem. Att utarbeta handelsstatistik under denna period av omvandling och förnyelse torde ha varit en stimulerande sysselsättning.[6]

Utländska förebilder kan ha givit uppslaget till de statistiska nyheter som tillkom eller föreslogs under 1730-talet. Den engelske politiska aritmetikern Charles Davenant var enligt Petander en av de mest citerade eller omnämnda engelska författarna i den svenska merkantilistiska litteraturen.[7] Davenant, som gjort en bestående insats vid utformningen av den engelska handelsstatistiken, utgav år 1699 An Essay

[4] Se s 62 ff.

[5] I generalpersedelextraktkontoret förvarades dels »primärmaterialet» till kontorets statistiska arbeten dels kontorets egen statistikproduktion. Under kontorets 80-åriga verksamhet torde ett stort bestånd av statistiskt material ha tillkommit. Särskilda arkivförteckningar uppgjordes år 1770 och 1778 över kontorets handlingar. Arkiv- och biblioteksförteckningar 1770–1873, Liggare, Kmk A, RA. Av förteckningarna framgår att kontorets äldsta handlingar är tillkomna år 1739 (tullkamrarnas persedelextrakt för år 1738) och att kontorets arkiv förvarades för sig, avskiljt från Kmk:s övriga handlingar. Av kontorets handlingar finns förhållandevis mycket bevarat. Se s 69.

[6] Om positiva uttalanden se s 59, 62 f.

[7] Petander, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen, I, 1718–1765, s 82.

upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Balance of Trade.[8] Detta verk översattes till svenska och trycktes enligt sekreta utskottets beslut på statens bekostnad år 1756.[9] I det år 1699 utgivna arbetet beskrev Davenant bland annat hur handelsbalansen mellan England och varje särskilt annat land skulle utarbetas och redovisade uppgifter rörande utlänningarnas sjöfart på England och engelsmännens sjöfart på utlandet.[10] Vidare framhöll han bland annat nödvändigheten av en befolkningsstatistik som redovisade människorna efter deras stånd och sysselsättning.[11]

Som nämnts framfördes förslag inom kommerskollegiet under 1730-talets början om separata handelsbalanser med de länder som riket idkade handel med och om en sjöfartsstatistik som redovisade in- och utgående svenskt och utländskt lästetal. Vidare hade kommerserådet von Hökerstedt år 1733 »författat ett Memorial, med ett Exempel af en stad, uti hwilken han ponerade wara ett determinerat antahl af ståndspersoner, Magistratspersoner, präster och Scolae betiänter, samt borgare; ibland hwilka senare han ponerade somlige handla, soml: wara handtwärckare, somliga bruka åkern, andra åter igien försörja sig med bränwins och öhls sälgning etc. till at därmedelst wisa Hans Kongl. Maij:t hwad nytta det wore, att hafwa en noga och Accurate underrättelse om Rikets inwånare, samt deras närings medel, emedan det wore den endaste utwäg att erhålla fundamentet till en ricktig Handels Balance». När von Hökerstedt hade »afgifit Conceptet af sitt project» till riksrådet Sven Lagerberg hade »likwäl Rådet icke kunnat finna, hwartill dett egente-

[8] Såsom Inspector General of the Exports and Imports mellan åren 1703–1714 ledde han arbetet med den kontinuerliga handelsstatistik som påbörjats år 1696. Davenant, A report to the honourable the commissioners . . ., s 9. Waddell, Charles Davenant (1656–1714) – A biographical sketch, s 285.

[9] Davenant, Avhandling angående sätt och utvägar hvarigenom et folk kan winna uti handels-wågen, öfversatt ifrån engelskan, Se Petander, a a, s 83.

[10] Davenant, An Essay . . ., s 150 resp s 147.

[11] »That to know rightly how the Ballance of Trade stands with any Nation, a due Inspection must be made into their Natural or Artificial Product. But this Natural or Artificial Product being most of it the Result of the Peoples Labour and Industry, we shall be still in the dark as to all Inquiries of this kind, without maturely considering the Numbers of the People. In these sorts of Speculations not only the Quantity but Quality of the Inhabitants must be duly ponder'd, they must be divided into their several Ranks and Classes; It must be distinguish'd who by their Arts, Labour or Industry are increasing, and who by their Expence, Poverty, or Sloth are decreasing the Kingdom's Wealth. Of these Sub-divisions are likewise to be made, of what Numbers are employ'd in the Church, in War, in the Fleets Mercantile and Warlike, in the Law, in Offices, in Merchandize, in Shop keeping and Trades, in Handicrafts; and who both of the higher and lower Degree are Persons living upon their Estates; who are Freeholders, Farmers, Labouring People, Servants, Cottagers, Alms-People, and Vagrants.» Ibid, s 12 f.

ligen skulle wara tjienligit, åberopandes sig Davids Exempel som räknade folket».[12]

Det torde vara ett rimligt antagande att Davenant givit uppslaget till de nämnda förslagen. De två första kom att genomföras under 1730-talet. Det senare förslaget, som här ej vidare skall behandlas, skulle i annan form upprepas under 1740-talet och så småningom leda fram till utarbetandet av den svenska befolkningsstatistikens ståndsstatistik.[13]

[12] Prot 15.11.1733, Kmk A, RA. I SU:s prot 9.12.1746 (renskrivet protokoll) har sannolikt ett fel gjorts vid renskrivningen. Enligt prot skulle von Hökerstedt ha yttrat »at han för sin del alltid hållit för ganska nödigt, at Regeringen skulle äga en tilförlåtelig kunskap, om Rikets styrka i anseende til des Inbyggares antal, och hade han för mer än 18 år sedan gifwit et dylijkt förslag; Men det hade i Rådet icke wunnit bifall, utan blifwit ansedt, såsom K: Davids exempel, då han wille räkna Folket». 18 år är sannolikt en felskrivning av 13 år. På grundval av SU:s prot har tidigare forskning angett att von Hökerstedt framlagt ett förslag till folkräkning år 1728. Hjelt, Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet, s 7. Arosenius, Bidrag till det svenska tabellverkets historia, s 2.

[13] Tillkomsten av ståndsstatistiken faller utanför ramen för denna avhandling. Det här nämnda förslaget av von Hökerstedt har endast omnämnts för att det synes vara ett påtagligt exempel på att kommerskollegiets ledamöter inspirerats av engelska politiska aritmetiker.

Statistiken över utrikeshandeln och utrikesjöfarten 1738–1813

Vults (von Steijern) handelsstatistiska arbete skulle »så snart som det efter handen förfärdigas, hos Kongl. Commerce Collegium inlefwereras at derstädes förwaras under all erforderlig tysthet och elljest wara vid handen till Collegii nödiga uplysning och underrättelse.»[1] Av denna anledning upplades i generalpersedelextraktkontoret det storartade handelsstatistiska verk, som ännu finns bevarat och är känt under titeln Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 2.[2]

Handelsbalansuträkningen för år 1738, som Vult hade utarbetat efter jämförningsextraktet, kom att följas av flera på ungefär liknande sätt utförda uträkningar. Dessa balansuträkningar kom så småningom att samlas i kommerskollegiets arkiv, där de finns bevarade och utgör en del av en samling handelsbalansuträkningar, känd under titeln Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 3.

Generalpersedelextrakten i serie 2 upprättades i generalpersedelextraktkontoret för kommerskollegiets interna bruk. Dessa extrakt jämte förarbetena till dem innehåller inga egentliga värdeuträkningar, varför de här ges benämningen kvantitetsserier. Handelsbalansuträkningarna i serie 3, som till övervägande del utfördes av generalpersedelextraktkontorets tjänstemän men formellt ej hörde till kontorets arbetsuppgifter, upprättades enligt tidigare beslut av Kungl Maj:t och riksdag för användning utom kommerskollegiet. Handelsbalansuträkningarna jämte förarbetena till dessa — till de senare räknas även de renskrivna jämförningsextrakten i serie 2 — innehåller värdeuträkningar, varför nämnda uträkningar här ges benämningen värdeserier.

Utarbetandet av kvantitetsserierna omhänderhades under hela perioden av samma institution och utfördes enligt en och samma metod. Utarbetandet av värdeserierna omhänderhades under perioden av skiftande institutioner och utfördes enligt skiftande metoder. Av denna anledning kommer kvantitetsserierna och värdeserierna att behandlas var för sig.

[1] SU:s skriv t Kungl Maj:t 12.4.1739, Riksdagsacta, RA.

[2] Kungl Maj:ts brev t Kmk 9.7.1766, Kmk A, RA.

I generalpersedelextraktkontoret utarbetades även sammandrag av sjötullkamrarnas fartygsförteckningar. Dessa sammandrag finns ännu delvis bevarade i Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 9. Sammandragen jämte förarbetena till dessa kommer att behandlas bland kvantitetsserierna. Sammandragen tjänade under viss tid som underlag för handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik och fraktkostnadsberäkningar. Handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik kommer att behandlas bland värdeserierna.

Kvantitetsserierna

Kvantitetsserierna som ingår i Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 1, 2, 5, 6, 7 och 9, är följande:

Tullkamrarnas fartygsförteckningar för åren 1738–1763, 1765–1789 i serie 1.
Kommerskollegiets sammandrag av tullkamrarnas fartygsförteckningar för åren 1769–1772, 1774–1789, 1796–1799 i serie 9.

Tullkamrarnas persedelextrakt för åren 1738–1763, 1765–1789 i serie 1 samt för år 1804 i serie 10.[3]
Koncept till kommerskollegiets sammandrag av tullkamrarnas persedelextrakt för åren 1771–1776 i serie 5. Koncepten är av två slag här kallade dels serie 5 a för åren 1772–1776, dels serie 5 b för åren 1771, 1774–1776.
Koncept till högersidorna i kommerskollegiets sammandrag av tullkamrarnas persedelextrakt för åren 1779–1790 i serie 7. Koncepten kallas här serie 7 a.
Kommerskollegiets sammandrag av tullkamrarnas persedelextrakt för åren 1741–1747, 1749–1754, 1757–1760, 1771, 1789 i serie 6.
Kommerskollegiets generalpersedelextrakt för åren 1738–1812 i generalpersedelextraktböckerna för åren 1738–1819 i serie 2.

Först skall de sjöfartsstatistiska serierna beskrivas — dvs tullkamrarnas fartygsförteckningar och sammandragen av av tullkamrarnas fartygsförteckningar. Därefter skall de handelsstatistiska serierna – dvs tullkamrarnas persedelextrakt, sammandragen av tullkamrarnas persedelextrakt (serie 5 a, 5 b, 7 a, 6) och generalpersedelextraktböckerna – beskrivas och dateras.

[3] För år 1749 finns endast persedelextrakt rörande inkommande varor. För år 1804 finns bevarade inkommande persedelextrakt för sjötullkammaren i Stockholm och utgående persedelextrakt för sjötullkamrarna i Marstrand, Kaskö, Kristinestad, Torneå, Strödda rapporter och anteckningar 1752–1830.

Tullkamrarnas fartygsförteckningar

Fartygsförteckningarna skulle utarbetas i sjötullkamrarna efter den mall som bilagts skrivelsen till tullkamrarna den 21 februari 1735 (mallen är återgiven på s 76). I förteckningarna skulle redovisas de in- och utklarerade svenska respektive utländska fartygens antal och lästetal. Uppgifterna skulle vara fördelade på de orter varifrån fartygen uppgavs ha kommit respektive de orter vart fartygen enligt uppgift skulle ha gått.[4]

Uppgifterna till förteckningarna torde ha hämtats ur sjötullkamrarnas ingående och utgående journaler vilka, som tidigare nämnts (s 28–31), redovisade in- och utklarerade fartyg, skepparnas hemorter, fartygens lästetal samt uppgifter om varifrån de kommit och vart de skulle gå. Samtliga nämnda uppgifter utom destinationsuppgiften kunde kontrolleras i deklarations- och besiktningshandlingarna (s 26–28).

Fartygsförteckningar för år 1785 har jämförts med samma års ingående och utgående kontrajournaler[5] för sjötullkamrarna i Gävle, Gamla Karleby, Uleåborg, Vasa och Ratan samt utgående kontrajournaler för sjötullkamrarna i Karlskrona och Ystad. Vid denna jämförelse har kunnat konstateras att förteckningarnas och kontrajournalernas uppgifter överensstämmer i fråga om fartygens antal och lästetal samt fördelning på utrikes orter. Kontrajournalerna redovisar emellertid fartygen som lastade, lastade och barlastade samt barlastade. I förteckningarna görs ej en sådan åtskillnad.

Vid jämförelsen av kontrajournalerna med förteckningarna har följande iakttagelse gjorts rörande fartyg som lastat i mer än en hamn. I den första lastningsorten registrerades fartyg och intagen last i utgående kontrajournalen – där uppbars skeppsumgälderna samt tullen för det intagna godset. I den andra lastningsorten registrerades även fartyg och intagen last i utgående kontrajournalen – där uppbars endast tullen för det intagna godset. Således registreras briggen Concordia affinitatis, om 70 läster, under nr 157 i utgående journalen för Karlskrona och under nr 65 i utgående journalen för Ystad. Nämnda fartyg är medräknat i förteckningarna för sjötullkamrarna i Karlskrona och Ystad. Ett utklarerat fartyg om 70 läster har i förteckningarna blivit två utgående fartyg om sammanlagt 140 läster. Ytterligare tre fall av dubbelregistrering i kontrajournalerna av utgående fartyg har påträffats.[6]

Liknande dubbelregistrering kan även ha skett beträffande inkommande fartyg. Enligt 1774 års seglationsordning var det tillåtet för inhemska fartyg som intagit last på utrikes ort för flera svenska eller finska stapelstäders räkning »at i hwarje ort lossa och förtulla så mycket af lasten, som dit ärnadt är: men hela laddningen bör på det ställe, hwarest fartyget först

[4] Se s 59 not 10.

[5] Journaler med verifikationer, Arrenderäkningar o kronoräkenskaper 1726–1819, RA, KA. Se s 30 f.

[6] I kontrajournalerna från Åbo, under nr 8, och från Kalmar, under nr 96, är samma fartyg upptaget. I kontrajournalen från Kalmar är under nr 78 o 92 upptagna fartyg som anges vara upptagna under nr 120 o 162 i Stockholm. Huruvida dessa fartyg dubbelförts i förteckningarna har ej kunnat konstateras då journal för Stockholm och förteckning för Kalmar ej finns bevarad.

[7] SO 1774, § 13; Modée, 10, s 321. I ingående kontrajournalerna från Helsingfors, under nr 37, och från Barösund, under nr 9, är samma fartyg upptaget. Det hade inkommit till Helsingfors på grund av »Storm och contrair wind», och där hade »Lastpenningar» klarerats. Lasten hade emellertid förtullats i Barösund, emedan fartyget var destinerat till Fagervik. Vissa skeppsumgälder torde således ha erlagts på det ställe fartyget först anlände till, vare sig något gods lossades eller ej.

[8] Se tullsatserna i t ex 1771 års tulltaxa för inkommande varor, Modée, 9, s 517.

[9] Arkivförteckning för generalpersedelextraktkontoret upprättad 18.7.1770, Arkiv- och biblioteksförteckningar 1770–1873, Liggare, Kmk A, RA.

[10] Om undertecknandet av journalerna se s 30.

anländer, wederbörligen angifwas och visiteras».[7] I den mån som delar av lasten förtullades vid flera sjötullkamrar, måste dessa delar registreras i tullkammarens räkenskaper. Därvid torde även ha registrerats med vilket fartyg varorna inkommit, emedan denna upplysning var nödvändig för att storleken av de umgälder som skulle erläggas vid förtullningen skulle kunna beräknas.[8] Med ett sådant förfaringssätt skulle ett och samma svenska fartyg vid hemkomsten från utlandet kunna ha registrerats i mer än en tullkammares ingående journal och medräknats som inkommande fartyg i mer än en fartygsförteckning.

Fartygsförteckningarna skulle utarbetas av kontrollörerna och insändas till generaltullkontoret tillsammans med de årliga persedelextrakten. Såväl fartygsförteckningarna som persedelextrakten överlämnades till generalpersedelextraktkontoret[9] och finns som nämnts bevarade för år 1738–1763, 1765–1789. Förteckningarna är i huvudsak utformade efter den föreskrivna mallen. I vissa fall är de skrivna på sista bladet i ett persedelextrakt – oftast är de utförda på separata papper. Förteckningarna är daterade i respektive tullkammare och undertecknade av två personer – samma personer som undertecknat kontrajournalen och persedelextraktet, dvs tullnären och kontrollören vid respektive tullkammare.[10]

De bevarade fartygsförteckningarna för åren 1769–1789 har bearbetats i generalpersedelextraktkontoret. I det följande skall redogöras för hur denna bearbetning tillgick. Fartygsförteckningarna kommer därvid att ytterligare beskrivas.

Sammandragen av tullkamrarnas fartygsförteckningar

Innan fartygsförteckningarnas uppgifter kunde infogas i ett rikssammandrag, måste de anpassas till det redovisningsmönster som tillämpades i sammandragen. Förteckningarna redovisade fartygens antal och lästetal med specifikation på utländska orter och stater samt farvatten. I sammandragen skulle nämnda uppgifter specificeras på utländska handelsområden.

Det gällde således att omvandla fartygsförteckningarnas avgångs- respektive destinationsangivelser. Denna bearbetning inleddes direkt i fartygsförteckningarna genom att handelsområdesrubriker antecknades vid förteckningarnas avgångs- och destinationsangivelser. Samtliga bevarade förteckningar för åren 1769–1789 har genomgåtts och därvid har kunnat konstateras att följande orter, länder och farvatten förts till följande handelsområden.[11]

Danmark: Ahlburg, Alsen, Arhus, Bergen, Bornholm, Christiansfeld, Christiansand, Christiania, Collding, Domersnäs, Drontheim, Elseneur, Faaburg, Flastrand,

[11] Namnen på respektive orter, länder och farvatten återges här som de skrivits i fartygsförteckningarna. En mängd olika skrivsätt förekommer på respektive namn. Här återges de som de varit skrivna då jag vid genomgången av förteckningarna första gången noterade dem. I ett par fall har medtagits olika skrivningar av samma namn. Som synes av den följande uppställningen har Ostende ömsevis förts till Frankrike och Tyska Orter, dock huvudsakligen till det förstnämnda området. Likaså har Ywika förts än till Medelhavet än till Spanien, dock mestadels till det förstnämnda området. I huvudsak har det uppställda systemet med handelsområden och orter tillämpats konsekvent. I enstaka fall har dock vissa avvikelser kunnat iakttas. Enstaka exempel: Amsterdam 1785 till Danmark, Emden 1784 och 1785 till Holland och 1789 till Danzig, Mandal (i Norge) 1774 till Portugal och 1785 till England. Nämnda exempel är betydelselösa, men i 1774 års förteckning från Stockholms inkommande sjötullkammare har 6 613 läster från Cagliari och Trapano förts till Spanien i stället för till Medelhavet. Denna »felförning» har åstadkommit att 1774 års inkommande lästetal från Spanien uppges till 7 271 läster. Det genomsnittliga lästetalet från Spanien åren 1769–1799 uppgick till 500–1 500 läster. I procent av det till Sverige inkomna lästetalet var det från Spanien inkomna i genomsnitt 0,5–2 %, år 1774 blev det 10,4 %.

Om destinationsangivelserna i fartygsförteckningarna se Högberg, Sjuttonhundratalets stapelvaror, Sjuttonhundratalets stapelstäder, s 42–45.

Flensburg, Fredrichshall, Kiöge, Köpenhamn, Läsö, Nestved, Neustadt, Nordborg, Odense, Randers, Saxköping, Schagen, Stems, Stubbköping, Säby, Wordingsborg samt Grönland och Nordsjön.
Danzig: Elbing och Danzig.
England: Aberdeen, Aloa, Anby, Berwich, Blackney, Borowstenes, Bristoll, Corck, Cullross, Deysart, Douglas, Dublin, Dumbar, Dundie, Hull, Inwerkeithing, Ipswich, Isle of Man, Kingcardine, Kirkaldy, Lefwerpohl, Leith, Limekilns, London, Lynn, Neucastle, Norel-Farrö, Peterhead, Playmouth, Stockton, Sunderland, Yarmouth samt England, Irland, Skottland, Wells och Guernesey.
Frankrike: Bajonne, Bourdeaux, Brest, Cette, Crosswijk (Croisic), Dieppe, Dunquerchen, Hawre de Grace, Hundfleur, Lorient, Marseille, Morlaix, Nantes, Ostende, Rochalle, Rouen, St. Brieux, St. Malo, St. Martin, Tulon samt Frankrike och Wästersiön.
Holland: Amsterdam, Drijback, Middelburg, Rotterdam, Schiedam, Vlissingen samt Holland.
Holstein: Apenrade, Cappel, Ekefurde, Hadersleben, Kiel, Nienstadt, Schleswig, Sönderburg samt Hollstein.
Königsberg: Anclam, Demmin, Emden, Köningsberg, Memel, Pillau, Stettin, Stolpe, Stolpenmynde, Swinemynde, Treptow.
Lübeck: Lybeck.
Medelhavet: Algeir, Allematta eller La Matta (de la Mata, i Valencia), Cagliari, Ciwita Wechia, Constantinopel, Genua, Horn (Gyllene Hornet), Liworno, Neapel, Pinatar (San Pedro de Pinatar i Spanien), Portferry (Portoferrajo på Elba), Salou (i Spanien), Smirna, St. Pedro (ö vid Sardinien), Suara (i Tripolis), Torrewika eller Torrawechia, Trappano, Tripolis, Venedig, Ywika (Ibiza bland Balearerna) samt Medelhafwet.
Pommern: Barth, Greifswald, Stralsund, Wissmar, Wittow, Wollgast.
Portural: Figuera, Lisabon, Port a port, St. Ybes (Setubal), Viana (Vianna do Castello) samt Portugal.
Ryssland: Hapsahl, Liebau, Narwa, Pettersburg, Pernau, Rewel, Riga, Wiborg, Windau samt Curland och Liffland.
Spanien: Alikante, Aveiro (i Portugal), Bilboa, Cadix, Formentera (bland Balearerna), Madeira, Port Mahon (på Menorca bland Balearerna), Teneriffa, Ywika (Ibiza) samt Spanien.
Tyska orter: Bremen, Collberg, Hamburg, Ostende, Rostock, Rygenwalde, Trieste samt Östersjön.
Ostindien: Canton.
Västindien: Alexandria i Virginien, Boston, Philadelphia, St. Domingo samt America, West Indien och Virginien.
S:t Barthélemy: St. Barthelemy.

Mall för persedelextrakt utsänd till tullkamrarna 21.2. 1735 — sannolikt det äldsta svenska tryckta statistiska formuläret. Se s 59 och 79.

GENERAL
Werkedle-EXTRACT
Öfwer
Inkommande Wahror
Wid N. Stora Sid-Tulls Cammare pro Anno 17

	Wärde Rixdahler
Ifrån Amsterdam.	
ooo. Tunnor Hållandz Sill	
ooo. Tunnor Spanskt Sallt	
oo. Åhmer oo. Kannor Renskt Wiin	
ooo. Skålp:d Bomull	
ooo. Alnar fijnt Sijden Dammast	
oo. Stycken Baster	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån London.	
oo ℔ o ℈ Sötmiölckz Öst	
oo. ℔ o ℈ Bly	
oo. ℔ o ℈ Tenn	
ooo. Skålp:d Blad Tobak	
ooo. Skålp:d Sähl-Läder	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Bourdeaux	
oo. Åhmer oo. Kannor Franskt Wiin	
oo. Tunnor Franskt Sallt	
oo. Kannor Bomollja	
oo. Kannor Oliüer	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Bajonna.	
oo. Åhmer oo Kañor Bajonner Wijn	
oo. Åhmer oo. Kañor Franskt Bränwiin	

Vallerö

	Wärde Riksdahler
Ifrån St. Übes.	
oo. Tunnor Spanſkt Sallt ⁄	
oo. Åhmer oo Kannor Portugiſer Wijn	
ooo. St. Citroner ⁄ ⁄ ⁄	
ooo. St. Pomerantzer ⁄ ⁄	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Ivica.	
oo. Tunnor Sallt ⁄ ⁄ ⁄	
oo. Åhmer oo. Kannor Alicant-Wijn	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Ahlborg.	
oo. Tunnor Ahlborger' Sill ⁄ ⁄	
oo. Tunnor Torſk ⁄ ⁄ ⁄	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Dantzig.	
oo. Tunnor Råg ⁄ ⁄ ⁄	
oo. Tunnor Korn ⁄ ⁄ ⁄	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	
Ifrån Strahlſund.	
oo. Tunnor Råg ⁄ ⁄ ⁄	
oo. Tunnor Mallt ⁄ ⁄ ⁄	
ꝛc. ꝛc. ꝛc.	

*Pro*___

Här wid bör noga achtas, att hwar Stad och Ort, ifrån hv
ende ſätt ſpecificerad; Såſom ock, att alle derifrån kommande och
Allne-eller Tunnetahl, med deß ſärſkilte Wärde.

GENERAL
Pertzedle = EXTRACT

Öfwer

Vthgående Wahror

Wid N. Stora Sid = Tulls Cammare pro Anno 17

	Wärde Silfwermynt		
Till Amsterdam.			
OO. Skep:d. OO ℔ OO. ℔ Stångjärn			
OO. Skep:d. OO ℔ OO. ℔ Knippejärn			
OO. Tolfter Enckla Bräder			
OOO. Tunnor Tiära = = =			
ꝛc. ꝛc. ꝛc.			
Till Lübeck.			
OO. Skep:d OO. ℔ OO. ℔ Stångjärn			
OO. Skep:d OO ℔ OO. ℔ Mäßingsträd			
OO. Tunnor Tiära = = =			
ꝛc. ꝛc. ꝛc.			
Till Hull.			
OO. Skep:d. OO ℔ OO. ℔ Stångjärn			
OO. Tunnor Tiära = = =			
OO. Tolfter Enckla Bräder = =			
ꝛc. ꝛc. ꝛc.			
Till Lisabon.			
OO. Skep:d. OO. ℔ OO. ℔ Stångiärn			
ꝛc. ꝛc. ꝛc.			

Memoria

Wahror äro inkomne, eller dijt afskieppade wordne, blifwer på föregå-
Pertzedler, hwar på sitt ställe, specifice uppföras, till Wigt, Stycke-

Förteckning uppå de ifrån och till under-benämbde Vtländske Städer ankomne, samt dijt Vthgångne Fahrkåstar

pro An=_____no 17

Ifrån	Ankomne: Swenska Fahrtyg, Stycken	Ankomne: Swenska Fahrtyg, Läst-tahl	Ankomne: Vtländska Fartyg, Stycken	Ankomne: Vtländska Fartyg, Läst-tahl	Till	Vthgångne: Swenska Fartyg, Stycken	Vthgångne: Swenska Fartyg, Läst-tahl	Vthgångne: Vtländska Fartyg, Stycken	Vthgångne: Vtländska Fartyg, Läst-tahl
Amſterdam					Apenrade				
Bourdeaux					Bajonna				
Bergen					Briſtholl				
Croſwijk					Cadix				
Dublin					Dantzig				
Ekerförde					Elbing				
Femern					Flaſtrand				
Grenoch					Gripsvvalld				
Hamburg					Hull				
Jarmouth					Ivika				
Kollberg					Königsberg				
Lieth					London				
Memell					Melhall				
Narven					Nantes				
&c.					&c.				

Pro Memoria

Här wid är att i acht taga, det Städerne anföras efter Alphabethiſt ordning.

Mall för fartygsförteckning · utgör fjärde sidan till den på föregående tre sidor återgivna mallen. Se s 61 och 70.

Sedan handelsområdesrubrikerna hade antecknats i förteckningarna sammanräknades för varje förteckning de uppgifter som förts till samma handelsområde. I förteckningarna för åren 1770–1773 har detta utförts på förteckningarnas baksidor. Dessa sammanräkningar redovisar de inkomna och utgångna svenska respektive utländska fartygens antal och lästetal med fördelning på handelsområden.

Förteckningarnas uppgifter om sjöfarten vid respektive tullkamrar sammanfördes därefter i ett rikssammandrag. Dylika sammandrag finns som nämnts bevarade för vissa år 1769–1799 i serie 9. Serien består av häften i folio, ett för varje år. Häftena fr o m år 1774 har titeln »Sammandrag af Stora Siö-Tull-Kamrarnes Förteckningar uppå In- och Utgångne Inhämske och Främmande Farkosters Stycke- och Lästetal». Ett sådant häfte inleds med ett s k utdrag av tullkamrarnas fartygsförteckningar och avslutas med ett s k sammandrag av dessa. Utdraget löper över häftenas uppslag, där längst till vänster under respektive tullkammares namn handelsområdesrubriker är uppställda. Till höger om dessa redovisas för varje tullkammare de inkomna och utgångna svenska respektive utländska fartygens antal och lästetal med specifikation på handelsområden. I sammandraget redovisas summorna för riket på liknande sätt som summorna för tullkamrarna redovisas i utdraget. (Ett sådant sammandrag är återgivet på s 106 f).

Uppgifterna till utdragen är för åren 1770–1772 hämtade från ovannämnda sammanräkningar på förteckningarnas baksidor. För övriga år har sammanräkningarna sannolikt gjorts på kladdpapper, varifrån uppgifterna införts i utdragen. Utdragens uppgifter är emellertid inte alla ursprungligen hämtade från förteckningarna. För vissa tullkamrar, från vilka inga förteckningar föreligger, har uppgifterna hämtats från sammanräkningar[12] liknande dem som är gjorda på förteckningarnas baksidor. Dessa sammanräkningar över sjöfarten vid tullkamrarna eller uppgifterna till dessa sammanräkningar har sannolikt erhållits från generaltullkontorets revisionskontor.[13]

Tullkamrarnas fartygsförteckningar anger inte om de utgående fartygen varit lastade eller barlastade. Endast Stockholms förteckningar och sju av Halmstads samt en för vardera Uddevalla, Nyköping och Karlshamn uppger huruvida de inkomna fartygen varit lastade eller barlastade. Utdragen i serie 9:s häften redovisar emellertid samtliga utgående fartyg såsom lastade och specificerar de inkommande fartygen som lastade respektive barlastade. Uppgifter om barlastade fartyg meddelas för ett flertal tullkamrar i 1769–1778 års utdrag. Dessa uppgifter om barlastade fartyg har sannolikt lämnats av nämnda revisionskontor.[14] I utdragen för åren 1779–1799

[12] Papper varpå sådana sammanräkningar utförts finns för år 1772 och 1773 inbundna tillsammans med förteckningarna i serie 1.

[13] »Kommandes för öfrigt, hwad extraherandet af skeppslästetalet angår, revisions Contoiret, hos Eder efter wanligheten derom at besörja». Kungl Maj:ts skriv t Gtd 12.2.1771, Riksreg (inrikes- civilexpeditionen), RA.

[14] Ibid.

anges endast för Stockholms sjötullkammare uppgifter om barlastade fartyg. Detta förhållande har vid summeringen av utdragens uppgifter lett till att rikssammandragens barlastuppgifter för inkommande fartyg blivit desamma som utdragens barlastuppgifter för inkommande fartyg till Stockholm.

Det sätt, varpå uppgifterna från tullkamrarnas förteckningar redovisas i serie 9:s sammandrag, är således missvisande. Samtliga i sjötullkamrarna registrerade utgående fartyg åren 1769–1799 redovisas i serie 9 som lastade.[15] Samtliga i sjötullkamrarna (utom Stockholm) registrerade inkommande fartyg 1779–1799 redovisas i serie 9 som lastade.[16] De till Stockholm åren 1779–1799 inkommande barlastade fartygen redovisas i serie 9 som till riket inkommande barlastade fartyg.

Uppgifterna i serie 9:s sammandrag infördes under samma rubriker i handelsbalansuträkningarna. För detta skall redogöras i avsnittet om värdeserierna s 113 f. Ur handelsbalansuträkningarnas sammandrag över utrikessjöfarten har Heckscher hämtat uppgifterna till en uträkning över »barlastprocenten» hos inkomna fartyg åren 1769–1813.[17] Med stöd av denna uträkning anser sig Heckscher kunna konstatera att barlastprocenten hade en tendens att minska.[18] Som framgått av redogörelsen för sammandragen i serie 9 är emellertid sjöfartsstatistikens barlastuppgifter fr o m år 1779 ofullständiga och därför missvisande. På grundval av sjöfartsstatistiken kan således ej några meningsfulla konstateranden göras rörande »barlastprocenten» under slutet av 1700-talet.[19]

Tullkamrarnas persedelextrakt

Kommerskollegiets generalpersedelextrakt utarbetades på grundval av tullkamrarnas persedelextrakt. Från generaltullkontoret och sjötullkamrarna i Stockholm överlämnades tullkamrarnas persedelextrakt till generalpersedelextraktskontoret, där bearbetningen av persedelextrakten utfördes. Till generalpersedelextraktkontoret har överlämnats persedelextrakt för åren 1738–1814.[20] Efter bearbetningen kom tullkamrarnas persedelextrakt att förvaras bland generalpersedelextraktkontorets övriga arkivhandlingar.[21] Tullkamrarnas persedelextrakt för åren t o m år 1789 häftades eller bands årsvis och finns så gott som fullständigt bevarade för åren 1738–1789 i nämnda serie 1. Persedelextrakt från ett fåtal tullkammare finns bevarade för år 1804 i serie 10.

De bevarade persedelextrakten i serie 1 är tillkomna i sjötullkamrarna och gränstullkamrarna. Gränstullkamrarnas persedelextrakt upptar den vid tullkammaren registrerade årliga importen och exporten. De importerade och exporterade

[15] Vid en kontrollräkning av lästetalsuppgifterna i 1785 års utgående kontrajournaler för Ystad o Malmö har följande kunnat konstateras. För Ystad o Malmö är det sammanlagda lästetalet för utgående lastade fartyg 553 läster och för utgående barlastade fartyg 1550 läster. I utdrag och sammandrag (serie 9) redovisas samtliga utgående fartyg från Ystad och Malmö som lastade. Om kontrajournaler s 70 not 5.

[16] Kontrajournalerna redovisade lastade och/eller barlastade fartyg, Se s 70.

[17] Heckscher, Den svenska handelssjöfartens historia sedan Gustaf Vasa, s 23.

[18] Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, II, 2, s 675.

[19] Högberg har påpekat att i handelsbalansuträkningarnas sammandrag över utrikeshandeln inga uppgifter förekommer för Visby åren 1774, 1775 o för Kalmar åren 1784–1789, a a, s 4 f.

[20] Persedelextrakt för åren 1813 o 1814 har Kmk sannolikt erhållit fr samtliga tullkamrar utom fr Göteborg före 2.8.1815. Nämnda datum begärde nämligen Kmk persedelextrakt för 1813 o 1814 fr Göteborg. Handels- o manufakturprot 2.8.1815, Kmk A, RA.

[21] »Inventarium på de wid Persedle Extract Contoiret befintelige Böcker och Documenter» (18.7.1770), »Förteckning på Handlingar, som kunna anses tillhöra General Persedle Extract Contoiret» (23.6.1778), Arkiv- och biblioteksförteckningar 1770–1873, Kmk A, RA.

varorna redovisas till kvantitet och värde efter tulltaxan. Persedelextrakten torde ha utarbetats på grundval av gränstullkamrarnas journaler.[22]

De bevarade persedelextrakten från sjötullkamrarna består av årsvis upprättade »generalpersedelextrakt» jämte ett fåtal månadsvis utarbetade persedelextrakt.[23] De årsvis upprättade generalpersedelextrakten (i det följande kommer dessa att kallas enbart persedelextrakt) är utförda efter den mall som hade sänts i cirkulär till tullkamrarna den 21 februari 1735 (mallen är återgiven på s 73 ff).[24] Varje årgång persedelextrakt består således av såväl inkommande som utgående persedelextrakt, där den registrerade importen respektive exporten redovisas för varje särskild sjötullkammare. I ett inkommande persedelextrakt är utskeppningsorterna för de inkomna varorna ofta uppställda i alfabetisk ordning. Under sina utskeppningsorter redovisas de inkomna varorna till kvantitet och värde efter tulltaxan.[25] I ett utgående persedelextrakt är destinationsorterna uppställda och de utgående varorna redovisade på liknande sätt som i ett inkommande persedelextrakt.[26]

Sjötullkamrarnas persedelextrakt är statistiska bearbetningar som utförts i sjötullkamrarna. Uppgifterna till persedelextrakten torde ha hämtats ur sjötullkamrarnas in- och utgående journaler.[27] Möjligen kan på grundval av journalerna månatliga persedelextrakt ha utarbetats som vid årets slut utgjort underlag för de årliga persedelextrakten.[28]

Inkommande persedelextrakt för Ratans sjötullkammare år 1785 har jämförts med inkommande kontrajournal för Ratan samma år.[29] Kvantitetsuppgifterna för samtliga inkomna varor som redovisas under de olika numren i journalen har sammanräknats var sort för sig. – Först har de

[22] Reglemente 1724, § 17; Modée, 1, s 595. Uppgifterna i persedelextrakten om inkomna o utgångna varor »wid Vermelands Gräntzen» (»Sandwiken, Smogesund, Wäng, Hån, Dahlen, Skillingmark, Mangnbro, Häljeboda, Bogen, Lekerwatten, Långerud, Winäng») sammandrogs och redovisades i kommerskollegiets generalpersedelextrakt som inkomna o utgångna varor vid Karlstads tullkammare. Det har ej kunnat konstateras huruvida uppgifterna i övriga gränstullkamrars persedelextrakt kommit att redovisas i generalpersedelextrakten.

[23] Uppgifterna i de månatliga persedelextrakten sammandrogs och bearbetades i generalpersedelextraktkontoret på samma sätt som uppgifterna i de årliga persedelextrakten.

[24] Se s 59 not 10.

[25] Kvantiteterna är angivna i gängse vikt- eller rymdmått, stycketal eller tolfter. Vissa varor, främst textilier, redovisas endast med de värden i riksdaler efter vilka de blivit förtullade. Tullvärdet i taxorna för inkommande varor anges i riksdaler. (»Wärde-Riksdalern i denna Taxa anses på sätt som hittils skedt til 2 Daler Silfwermynt per Riksdaler». 1771 års tulltaxa; Modée, 9, s 641.)

[26] Tullvärdet i taxorna för utgående varor i daler silvermynt (i 1739 o 1770 års taxor) o i riksdaler (i 1782 o 1799 års taxor). Tulltaxor, Årstrycket, RA.

[27] På inkommande persedelextrakt fr vissa sjötullkamrar, t ex Uddevalla, anges att uppgifterna hämtats ur »Inkommande samt Nederlags Journalerne», dvs inkommande tulljournalen o journalen över ur nederlaget uttagna varor.

[28] Se s 38.

[29] Se s 70 not 5.

kvantitetsuppgifter adderats som införts i journalen på grundval av deklarationshandlingarna. Därefter har journalens uppgifter om »övervikt, övermål och undermål», som införts i journalen på grundval av besiktningshandlingarna, adderats med respektive subtraherats från de först erhållna talen.[30] De summor som därvid erhållits stämmer helt överens med uppgifterna för respektive varor i persedelextraktet, utom i ett avseende. I persedelextraktets uppgifter är övervikt och övermål medräknat, men ej undermål frådraget. De i journalen angivna utskeppningsorterna för respektive varuparti stämmer helt överens med persedelextraktets uppgifter om utskeppningsorter för de sammanräknade varupartierna.

I tulljournalerna redovisades uppgifterna om inkomna och utgångna varor under en varierande mängd journalnummer och inom varje nummer ofta under ett flertal varuägare. Dessutom tillkom i inkommande journalerna alla tillägg som härrörde från besiktningshandlingarna.[31] Att av denna mängd varuposter räkna samman uppgifterna för varje särskild vara har sannolikt ej varit en enkel uppgift för kontrollörerna vid sjötullkamrarna.[32] Felräkningar och överhoppningar av varuposter kan lätt ha gjorts. Vid sådana sjötullkamrar som hade många in- och utklareringar har troligen utarbetandet av månatliga persedelextrakt varit en förutsättning för att årliga persedelextrakt skulle kunna upprättas.

Av de bevarade persedelextrakten är de flesta daterade i sjötullkamrarna och undertecknade av två personer, sannolikt tullnären och kontrollören vid respektive tullkammare.[33] Flertalet persedelextrakt är daterade under första kvartalet av året efter redovisningsåret. Stockholms sjötullkamrar skulle leverera sina persedelextrakt direkt till generalpersedelextraktkontoret inom sex månader efter redovisningsårets slut.[34] Persedelextrakten från övriga sjötullkamrar skulle insändas inom tre månader efter redovisningsårets slut till generaltullkontoret, varifrån de skulle levereras till generalpersedelextraktkontoret.[35] Anteckningar gjorda på de bevarade persedelextrakten visar att nämnda bestämmelse i stort sett efterkommits.

Sammandragen av tullkamrarnas persedelextrakt

Innan uppgifterna i tullkamrarnas persedelextrakt kunde infogas i ett rikssammandrag måste de anpassas till det redovisningsmönster som tillämpades i sammandragen. Sjötullkamrarnas persedelextrakt redovisade varorna med specifikation på utländska orter och stater samt farvatten. I sammandragen skulle varorna specificeras på utländska handelsområden samt infogas i den tillämpade varugrupperingen. Dessa bearbetningar inleddes direkt i persedelextrakten och

[30] Om deklarations- o besiktningshandlingar se s 26–28, om journalföring se s 28–31.

[31] För inkommande varor utfördes varubesiktningen efter det att umgälder uträknats och bokförts på grundval av deklarationshandlingarna. För utgående varor uträknades och bokfördes umgälderna efter varubesiktningen.

[32] Kontrollörerna ansvarade för persedelextraktarbetet i tullkamrarna, se s 38.

[33] Se s 30 o 71.

[34] Kungl Maj:ts skriv t Gtd 12.2.1771, Riksreg (inrikes- civilexpeditionen), RA.

[35] Ibid.

fortsattes i två typer av foliohäften, som vart och ett svarade mot ett persedelextrakt. Sådana häften finns bevarade i nämnda serie 5. De har samma titel som de persedelextrakt de utgör bearbetningar av, dock med den skillnaden att den typ som i bearbetningsgrad ligger närmast källan, persedelextraktet, kallas koncept. »Koncepthäftena» kommer här att kallas serie 5 a, den andra typen häften serie 5 b.

Bearbetningen av persedelextraktens uppgifter om utskeppnings- respektive destinationsort inleddes genom att handelsområdesrubriker antecknades vid persedelextraktets utskeppnings- och destinationsangivelser.[36] De i persedelextrakten angivna orterna, staterna och farvattnen fördelades på följande handelsområden: Danmark, Danzig, England, Frankrike, Holland, Holstein,[37] Königsberg, Levanten,[38] Lübeck, Medelhavet, (svenska) Pommern, Portugal, Ryssland, Spanien,[39] Tyska orter, Ostindien,[40] Västindien,[41] S:t Barthélemy[42] samt frihamnen Marstrand.[43] Vid detta arbete torde ha använts en »Clave på utrikes Handels Städer och Lastage platser» vilken upptas bland generalpersedelextraktkontorets arkivhandlingar.[44] Samtliga persedelextrakt för år 1785 har genomgåtts och därvid har kunnat konstateras att uppgifterna om orter, stater och farvatten nämnda år fördelats på handelsområden på liknande sätt som beskrivits på s 71 f.[45]

Bearbetningen fortsattes med att varukvantiteterna i persedelextrakten överfördes till de häften, som här kallas serie 5 a. I dessa häften är varuslagsrubriker med kvantitetssorter[46] utsatta under handelsområdesrubriker. Ett eller flera områden upptas på varje sida, beroende på den mängd varor som uppförts under dem. Sida för sida följer handelsområdena i ovannämnda ordning. (Första sidan i ett sådant häfte finns återgiven på s 101).

Under vederbörande varuslags- och handelsområdesrubrik antecknades de varukvantiteter[47] som i motsvarande persedelextrakt redovisades under orter etc vilka hänförts till samma handelsområde. När kvantitetsuppgifterna under varurubrikerna i serie 5 a hade summerats, var omvandlingen av persedelextraktens redovisning av varor fördelade på orter etc till varor fördelade på handelsområden fullbordad.

Nästa steg i bearbetningen gällde att inplacera de olika varuslagen i den varugruppering, som tillämpades i sammandraget. Varugrupperna var följande för inkommande varor: Sidenvaror, Linne och kattunsvaror, Kläden, Kramvaror, Drögerier, Tobak, Färger, Kryddkrämarvaror, Specerier, Socker,[48] Salt, Spannmål, Levande kreatur, Viktualievaror, Salt och torr fisk, Frukt, Allehanda varor, Främmande drycker, Rudematerier.[49] För utgående varor var varugrupperna följande: Koppar och mässing, Järn och stål, Trävirke, Sten, Beredda pälsverk, hudar och skinn, Spannmål, Viktua-

[36] I persedelextrakt från vissa tullkamrar, t ex Åbo o Helsingfors är denna bearbetning utförd i respektive tullkammare, dvs varorna redovisas med specifikation på utländska handelsområden.

[37] Fr o m år 1748. Högberg har påpekat att städerna i Schleswig-Holstein före nämnda år fördes dels under rubriken »Danmark», dels under rubriken, »Hamburg m fl tyska orter». Högberg, Trävaruexport 1738–1808, Småland, Gotland och Blekinge, not 2.

[38] Förekommer i sammandragen (serie 6) första gången år 1742.

[39] Åren 1749 o 1751 förekommer »Canarje öarne» som särskild handelsområdesrubrik i sammandragen (serie 6).

[40] Förekommer i sammandragen (serie 6) första gången år 1751.

[41] Förekommer i sammandragen (serie 6) första gången år 1765.

[42] Förekommer i tullkamrarnas persedelextrakt (serie 1) första gången år 1784.

[43] Förekommer i koncepten till sammandragen (serie 5) första gången år 1776.

[44] »Inventarium . . .» (18.7. 1770), se s 78 not 21. »Claven» har ej kunnat återfinnas.

[45] Se även s 71 not 11.

[46] Se s 79 not 25.

[47] Om samma slags vara i tullkamrarnas persedelextrakter angivits i olika sorter, omräknades uppgifterna till samma sort.

[48] Förekommer i sammandragen (serie 6) fr o m år 1745.

[49] Ibid.

lievaror, Salt och torr fisk, Levande kreatur, Linnevaror, Allehanda varor, Nederlagsvaror, Utrikes utgående varor, Ostindiska varor, Krut,[50] Manufakturvaror.[51] Vid detta arbete torde ha använts en »Clave öfver utgående och inkommande wahror, hwarefter Sammandraget författas», vilken upptas bland generalpersedelextraktkontorets arkivhandlingar.[52] Bearbetningen utfördes i nämnda häften, som här kallas serie 5 b.

Häftenas uppslag är uppdelade i vertikala kolumner och horisontella fält. Överst i de vertikala kolumnerna är handelsområdesrubriker utsatta. Till vänster i de horisontella fälten är varuslagen med kvantitetssorter utsatta.[53] Varuslagsrubrikerna är inordnade under nämnda varugruppsrubriker. I vederbörande handelsområdeskolumn och varuslagsfält infördes summorna från serie 5 a. Härefter summerades uppgifterna i de horisontella varuslagsfälten i serie 5 b.

Som framgått av det ovan sagda har varje persedelextrakt sitt motsvarande häfte i serie 5 a och serie 5 b. I ett 5 b-häfte motsvarande ett inkommande extrakt för Göteborgs sjötullkammare erhölls: a) i vertikalkolumnerna Göteborgs import från varje särskilt handelsområde, b) i horisontalfälten Göteborgs olika importvaror fördelade på utskeppningsområden, c) i den vertikala kolumn, som utgjordes av horisontalfältens slutposter, Göteborgs totala varuimport, redovisad i den varugruppering som tillämpades i sammandraget.

De i serie 5 b bearbetade uppgifterna infördes därefter i sammandragen. Dylika sammandrag finns bevarade i serie 6. Serien består av i karduspapper häftade foliovolymer, en för varje år, vilka bär den ursprungliga titeln sammandrag eller generalsammandrag.

Sammandragen redovisar i ett inkommande sammandrag de olika varuslagen i rikets import och i ett utgående sammandrag de olika varuslagen i rikets export. Varorna redovisas på sammandragens uppslag i den ovannämnda varugrupperingen. På ett uppslags vänstersida upptas samma varor som på dess högersida. Varuslagen med kvantitetssorter[54] anges på bägge sidor överst i vertikalkolumner. På vänstersidan ges i horisontella fält varornas fördelning på tullkamrar. På högersidan ges på liknande sätt deras fördelning på utskeppnings- respektive destinationsområden. Namnen på tullkamrarna respektive områdena är utsatta längst till vänster i de horisontella fälten.

Till vänstersidans kolumner och fält har uppgifterna direkt kunnat hämtas från summakolumnerna i serie 5 b. Ur exempelvis 1771 års inkommande häfte för Göteborgs sjötullkammare i serie 5 b har från summakolumnerna varupost för varupost kunnat införas i vänstersidornas göteborgsfält i 1771 års inkommande sammandrag. Så torde uppgifterna om

[50] Förekommer i sammandragen (serie 6) fr o m år 1751.

[51] Förekommer i sammandragen (serie 6) år 1767.

[52] Se s 81 not 44.

[53] Se s 79 not 25.

[54] Ibid.

importen vid samtliga tullkamrar ha överförts från de inkommande häftenas slutsummor i serie 5 b. Härefter summerades i inkommande sammandraget vänstersidornas vertikala varuslagskolumner. De härvid erhållna summorna av tullkamrarnas registrerade import utvisade rikets registrerade import av de i kolumnhuvudena angivna varuslagen. På liknande sätt överfördes och bearbetades på vänstersidorna i utgående sammandraget uppgifterna från de utgående häftena i serie 5 b.

Sammandragens högersidor redovisade rikets import- respektive exportvaror med fördelning på utskeppnings- respektive destinationsområden. Uppgifterna härtill har även kunnat erhållas från serie 5 b, men ej utan ytterligare bearbetning.

I serie 7, som innehåller förarbeten till handelsbalanserna för åren 1769–1799, finns tolv foliohäften för åren 1779–1790 vilka tillhör kvantitetsserierna och kallas här serie 7 a. De syns vara koncept eller avskrifter till sammandragens högersidor. En jämförelse mellan ett dylikt häfte i serie 7 a, gällande för år 1789, och det i serie 6 bevarade sammandraget från samma år ger vid handen, att häftet utarbetats före sammandraget. Möjligen kan på grund härav antas, att häftena i serie 7 a utgör koncept till sammandragens högersidor. Emellertid måste mellan dessa eventuella koncept och serie 5 b ligga åtminstone en kladduträkning. Något dylikt material har ej bevarats och är inte heller upptaget i bevarade arkivförteckningar från 1700-talet.[55]

Uppgifterna på sammandragens högersidor har emellertid via någon mellanliggande uträkning hämtats från vertikalkolumnerna i serie 5 b, vilka redovisar importen och exporten vid tullkamrarna med fördelning på varje särskilt handelsområde. Sedan summerades högersidornas vertikalkolumner.

De erhållna summorna utvisar, liksom vänstersidornas summor, rikets import respektive export av de överst i kolumnerna angivna varuslagen. Vänstersidans och högersidans summor för respektive varuslag stämmer överens. Denna överensstämmelse är inte alltid verklig, utan har troligen tillkommit genom jämkning då summan av den vidlyftigare uträkningen till högersidan blivit avvikande från summan på vänstersidan.

De kvantitetsserier som kan betraktas som statistiska bearbetningar av tullkamrarnas persedelextrakt är härmed beskrivna. Kommerskollegiets generalpersedelextrakt i serie 2, som härefter skall behandlas, är inte bearbetningar av sammandragen i serie 6 utan omsorgsfullt utförda renskrifter av sammandragen. Sammandragen kan därför sägas utgöra slutstadiet på den bearbetning, som kallades »Persedle-Extract-arbetets ordenteliga och rediga författan- och sammandragande».[56]

[55] Se s 78 not 21.
[56] Se citat s 87.

Generalpersedelextraktböckerna

Kommerskollegiets generalpersedelextrakt för åren 1738–1812 finns fullständigt bevarade i tolv stycken s k generalpersedelextraktböcker i serie 2. Böckerna är parvis fördelade på åren 1738–1750, 1751–1763, 1764–1777, 1778–1791, 1792–1805, 1806–1819. Det sista paret innehåller dock endast generalpersedelextrakt till och med år 1812.

Generalpersedelextraktböckerna redovisar för de år som de omspänner rikets import och export med fördelning dels på tullkamrar, dels på utländska handelsområden. Varje bokpar börjar med att redovisa de inkommande varorna i den nämnda varugruppsordningen, därefter följer de utgående varorna i den nämnda varugruppsordningen. På varje bokuppslag redovisas två varor i var sin tabell på vänstersidan respektive högersidan. Varje tabell är en samlingstabell för de år bokparet omspänner – årtalen anges överst i tabellernas vertikala kolumner. Vänstersidornas tabeller redovisar varorna med fördelning på de tullkamrar till vilka de hade inkommit respektive varifrån de hade utgått. (Ett utsnitt av en sådan tabell finns återgiven på s 102). Högersidornas tabeller redovisar varorna med fördelning på de handelsområden från vilka de hade utskeppats respektive till vilka de hade varit destinerade. (Ett utsnitt av en sådan tabell finns återgiven på s 103). Tullkamrarnas respektive handelsområdenas namn anges längst till vänster i tabellernas horisontella fält. Varukvantiteterna anges i mått, mål, vikt, stycketal eller tolfter. Vissa varor anges med värden i riksdaler.[57] Tabellernas kolumner och fält samt tullkamrarnas och handelsområdenas namn är utförda i kopparstick.[58] Årtalen samt varornas namn, kvantitetssorter och kvantitetsuppgifter är textade eller utförda i kursivstil. Varje volympar är försett med ett omsorgsfullt utfört register. Uppslagens rubriker är utförda med kalligrafisk konstskicklighet och titelsidorna är ytterst välkomponerade med skönt utstyrda rubriker och dekorativa vignetter. (Utsnitt av två titelsidor finns återgivna på s 104 f). Volymerna är bundna i helfranskt band »stor median format uti palont.»[59]

Som framgått av den gjorda beskrivningen redovisas i generalpersedelextraktböckerna varorna, fördelade på tullkamrar och handelsområden, i samma gruppering och ordningsföljd som tillämpades i sammandragen (serie 6). Enda skillnaden är att ett uppslag i böckerna redovisar två varor för flera år, medan sammandragen redovisar flera varor för ett år. Utvecklingen av importen eller exporten av en viss vara kan således lättare överblickas i böckerna än i sammandragen.

Sammandragens uppgifter har direkt utan någon mellan-

[57] Se s 79 not 25 o 26.

[58] Se s 87 not 78.

[59] Citat ur bokbindarräkning av 6.10.1778, Rikskollegierna, vol 4, RA.

[60] Se s 86 f.

[61] Om uppmärksamheten brustit har överhoppningar, felförningar och felskrivningar kunnat ske. Civilingenjör Sven Lundin har haft vänligheten att visa mig några exempel på differenser mellan uppgifterna om sockerimporten i tullkamrarnas persedelextrakt (serie 1) och i generalpersedelextrakten (serie 2). Importen av vitt pudersocker till Stockholm år 1741 anges i serie 1 vara 299 238 skålpund, i serie 2 199 238 skålpund. (Slutsumman för riket har härigenom blivit 100 000 skålpund för låg.) Importen av brunt pudersocker från Bordeaux till Norrköping år 1745 anges i serie 1 vara 202 046 skålpund, i serie 2 vara 20 246. (I totalsumman för riket ingår emellertid den förstnämnda uppgiften.)

liggande bearbetning kunnat införas i generalpersedelextraktböckerna. I böckerna för åren 1778–1791 har kvantitetsuppgifterna i kolumnerna för år 1789 direkt överförts från sammandraget för år 1789. Överförandet av kvantitetsuppgifterna till böckerna kan ha skett från ett sammandrag i sänder eller också från flera sammandrag samtidigt. I det första fallet har endast en årskolumn i tabellerna ifyllts, i det andra fallet har ett flertal årskolumner i tabellerna ifyllts sida för sida. Tydligen har därvid stora krav ställts på skrivarna i fråga om kalligrafisk skicklighet. Sammandragens (serie 6) rediga uppställning och tydliga uppgifter har sannolikt underlättat avskrivningsarbetet. Detta arbete torde ytterligare ha underlättats av det faktum att samma män som utfört sammandragen i regel införde uppgifterna i generalpersedelextraktböckerna.[60]

Av de handelsstatistiska kvantitetsserier som här beskrivits i den ordningsföljd i vilken de tillkom är generalpersedelextraktböckerna i serie 2 den sista serien. I denna serie renskrevs de slutliga resultaten av generalpersedelextraktkontorets statistiska bearbetning av tullkamrarnas persedelextrakt. Bearbetningen innehöll ej några komplicerade uträkningar men den fordrade uppmärksamhet, noggrannhet och gott omdöme.[61] I tullkamrarnas persedelextrakt kunde förändringar ske dels på grund av att nya tullbestämmelser tillkom, dels på grund av att nya varuslag och nya utskeppnings- och destinationsangivelser redovisades.[62] Att infoga dessa förändringar i ett i förväg uppgjort system torde ha varit ett besvärligt problem för kommerskollegiets statistiker. Så länge statistiken utnyttjades som vägledning i handels- och näringspolitiska frågor och intresset för statistiken bibehölls, torde det ha varit angeläget att lösa nämnda problem. Men när ett sådant intresse för statistiken inte längre vidmakthölls torde det ha blivit mindre angeläget att lösa besvärliga statistiska problem. I varje fall under 1780-talet synes generalpersedelextraktkontorets statistikproduktion ha efterfrågats allt mindre.[63] Då kom även såväl sjöfartsstatistiken som handelsbalansuträkningarna att märkbart försämras.[64]

Datering av persedelextraktarbetet

Bearbetningen av tullkamrarnas persedelextrakt och utarbetandet av sammandragen (serie 6) har sannolikt utförts inom ett år efter det att tullkamrarnas persedelextrakt inkommit till generalpersedelextraktkontoret.

På grund av speciella omständigheter[65] erhöll generalpersedelextraktkontoret först i februari 1769 tullkamrarnas persedelextrakt för år 1766.[66] Bearbetningen av dessa liksom sammandragets författande utfördes av kontorsskrivarna

[62] Högberg har påpekat hur förändrade tullbestämmelser för olika typer av bräder återverkade på hur utförseln av bräder redovisades i tullkamrarnas persedelextrakt (serie 1) o generalpersedelextrakten (serie 2). Högberg, Trävaruexport 1738–1808, s 5–8. I de första generalpersedelextrakten, från slutet av 1730-talet o början av 1740-talet, har sättet att redovisa stångjärnsexporten ej varit enhetligt o konsekvent. Högberg, Stångjärnsexport och stångjärnspriser I, s 4 f. Högberg har även jämfört persedelextaktens (serie 1) o generalpersedelextraktens (serie 2) numeriska uppgifter om stångjärnsexporten och har därvid funnit vissa markanta skillnader. Högbergs kontrollräkning visar dock »i huvudsak god överensstämmelse mellan de båda serierna». Ibid, s 5–8.

[63] Se citat s 87 f.

[64] Om sjöfartsstatistiken se s 77 f. Om handelsbalansuträkningarna se s 109 f.

[65] Under åren 1766–1769 skulle tullkamrarnas persedelextrakt först bearbetas i Gtd:s handelsbalanskontor innan de överlämnades till generalpersedelextraktkontoret. Om Gtd:s handelsbalanser se s 93–96.

[66] Prot 13.2.1769, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

Olof Törnbom och Johan Bergquist, och arbetet var färdigt den 23 oktober samma år.[67] Törnbom hade bearbetat de inkommande persedelextrakten och författat det inkommande sammandraget. Bergquist hade utfört motsvarande arbete rörande de utgående persedlarna. Under sommaren 1769 hade persedelextrakten för åren 1767 och 1768 inlämnats till kontoret.[68] När bearbetningarna för år 1766 var utförda, uppdelades den 10 november 1769 de förestående arbetena så att Törnbom skulle bearbeta de inkommande extrakten för 1767 och de utgående för år 1768 samt Bergquist de utgående för år 1767 och de inkommande för år 1768.[69] Den 18 juli 1770 var Bergquists koncept till inkommande sammandrag för år 1768 färdigt och konceptet till utgående sammandrag för 1767 påbörjat. Törnboms koncept till utgående sammandrag för år 1768 var under arbete. Vidare var det inkommande sammandraget för år 1768 färdigt och det utgående under arbete.[70] Hela sammandraget för år 1768 torde ha varit färdigt den 8 augusti 1770.[71]

En fördelning av persedelextraktarbetet så att en skrivare utförde bearbetningarna över de inkommande och en över de utgående persedlarna, torde ha varit arbetskutym så länge två kompetenta skrivare tjänstgjorde i kontoret. Den för åren 1771–1776 bevarade serie 5 är utarbetad av kontorsskrivarna Olof Törnbom och Erik Törnmark. Törnbom har utfört de inkommande extrakten och Törnmark de utgående. Av de i serie 6 bevarade sammandragen har det inkommande för år 1765 och det utgående för år 1766 utförts av Bergquist samt det utgående för år 1765 och det inkommande för år 1766 av Törnbom, de inkommande för åren 1770 och 1771 av Törnbom samt de utgående för samma år av Törnmark. Törnbom har utarbetat såväl de inkommande som utgående sammandragen för åren 1767, 1768, 1769 och 1789 liksom koncepten till sammandragens högersidor för åren 1779–1790 i serie 7 a.[72]

Bearbetningen av tullkamrarnas persedelextrakt för år 1760 har varit utförd före oktober 1761,[73] för år 1774 före september 1775, för år 1775 före september 1776 samt för år 1776 före juli 1778.[74] När ett års persedelextraktarbete har kunnat fördelas på två kompetenta skrivare,[75] har sannolikt nämnda arbete kunnat utföras under året efter redovisningsåret.[76]

Renskrivningen av sammandragens uppgifter i generalpersedelextraktböckerna har ej skett kontinuerligt efter de förras färdigställande. Renskrivandet skedde tidvis flera år efter det att sammandragen hade utarbetats.

Uppläggningen av böckerna, d v s graveringen av kopparplåtarna och inbindningen, skall först dateras. De första böckerna i serien för åren 1738–1750 har upplagts före år

[67] Datum antecknat på 1766 års sammandrag (serie 6). Se även s 125 not 14.

[68] Prot 31.8.1769, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[69] Handelsdiv. handelsprot 10.11.1769, Kmk A, RA.

[70] Se s 78 not 21.

[71] 1768 års persedelextraktarbete torde då ha varit färdigt emedan medel anslogs för färdigställandet av 1767 års arbeten. Handelsdiv. justitieprot 8.8. 1770, Kmk A, RA.

[72] Se s 125 not 14.

[73] Datum antecknat på 1760 års sammandrag (serie 6).

[74] Enligt bokbindarräkning skulle 1774, 1775 o 1776 års persedelextrakt (serie 1) ha inbundits 19.9.1775, 5.9.1776 o 21.7.1778. Se s 84 not 59. Inbindningen skedde efter bearbetningen.

[75] Se s 125.

[76] Persedelextraktarbetet utgjorde grundval för handelsbalansarbetet. De data som i det följande lämnas om handelsbalansarbetet ger ytterligare stöd åt den här givna tidsramen för persedelextraktarbetet.

1745. Detta påstående grundas på att tullkammaren Degerby ej utförts i kopparstick utan tillskrivits för hand. Degerby, sedermera Lovisa, erhöll stapelrätt år 1745,[77] och således bör plåtarna ha graverats före nämnda år. Tabellerna i böckerna för åren 1751–1763 är tryckta med samma plåtar som de föregående, varför någon liknande datering inte kan göras av dessa. En sådan datering kan emellertid göras för böckerna omfattande åren 1764–1777. Här är ej tullkammaren Christinestad utförd i kopparstick utan för hand tillskriven. Denna tullkammare redovisas i statistiken från och med år 1770, varför kopparplåtarna till dessa band bör ha graverats före nämnda år. De sålunda daterade plåtarna torde vara identiska med de två kopparplåtar till »Persedle Extracterna», som jämte räkning från gravören Bergquist den 27 juli 1768 uppvisades i kommerskollegiet.[78] Tabellerna i banden för åren 1778–1791 är tryckta med samma plåtar som i banden för åren 1764–1777, men en bokbindarräkning daterar inbindningen till den 4 augusti 1778.[79] Uppläggningen av böckerna för åren 1792–1819, vilkas tabeller är tryckta med nya plåtar, har ej kunnat dateras på liknande sätt som de föregående banden.

Det har ej kunnat konstateras när kvantitetsuppgifterna har införts i generalpersedelextraktböckerna för åren 1738–1750 och 1751–1763. Dessa fyra böcker har emellertid varit renskrivna år 1770,[80] möjligen redan år 1767.[81] I de år 1768 upplagda böckerna för åren 1764–1777 hade år 1770 renskrivningen ännu ej påbörjats.[82] År 1779 hade i dessa böcker införts uppgifterna för åren 1764–1771, och anmärkning gjordes om att böckerna borde ifyllas för åren 1772–1777.[83] I de år 1778 upplagda böckerna för åren 1778–1791 har uppgifterna t o m år 1790 varit införda år 1792.[84] I böckerna för åren 1792–1805 och 1806–1819, har uppgifterna t o m år 1812 varit införda före mars månad 1818.[85]

Utsmyckningen och skönskriften i generalpersedelextraktböckerna för åren 1764–1777 och 1778–1791 torde ha utförts av Olof Törnbom. Motsvarande arbete i böckerna för åren 1792–1805 och 1806–1819 torde ha utförts av Johan Nesselius. Samtliga kvantitetsuppgifter för åren 1764–1790 infördes av Törnbom samt de för åren 1791–1812 av Nesselius.[86]

Avsnittet om kvantitetsserierna skall avslutas med ett citat av kontorsskrivaren Olof Törnbom, vilken år 1785 skrev följande om »Persedle-Extract-arbetets ordenteliga och rediga författan- och sammandragande». »Ty ehuru litet konstigt detta arbete i sig sjelf är, fordrar det ostridigt ej mindre insigt än tillförlåtelighet, om det skall blifwa påliteligt. – I synnerhet som det är den endaste och wäsendteligaste grunden, hwaruppå de därefter författade/: och för 14:ton År tilbakas,

[77] Se s 22 not 7.

[78] Handelsdiv. handelsprot 27.7.1768, Kmk A, RA.

[79] Se s 84 not 59.

[80] Se s 78 not 21.

[81] Persedelextraktarbetet säges då vara fullbordat t o m år 1764. Kmk:s brev t Gtd 20.7. 1767, Ink skriv 1767 (nr 127), Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[82] Se s 78 not 21.

[83] Uppgifterna är tagna fr ett folioark på vilket »v.P.» (von Plomgren), sannolikt år 1779, gjort diverse anteckningar om handelsbalansarbetet. Rikskollegierna, vol 4, RA.

[84] Uppgifterna är införda av Törnbom (se s 125 not 14) vilken dog kort före 7.5.1792.

[85] Uppgifterna är införda av Nesselius (se s 125 not 14) vilken dog 14.3.1818.

[86] Se s 125 not 14.

då til detta arbetets fullföljande, wisse Höge Herrar Nådigst Committerades, och hwilken Kongl: Commission ej uphördt eller wetterligen ännu indragen blifwit, i den tiden så högst angelägna:/ Handels-Ballance-Uträkningar, förnämligast sig stödja och grunda. – Äfwen som det nödwändigt måste blifwa likformigt eller någorlunda lämpeligt til införande uti de större General Persedle-Extract Böckren; hwilka ehuru de ock för det Närwarande ej heller stort anses eller just mycket effterfrågas, likwäl, åt en, kan hända, mera Nyfiken och Curieuse Efterwerld, uti Höglofl: Kongl: Commerce-Collegio, imedlertid förwaras».[87]

Värdeserierna

Värdeserierna som ingår i Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 2, 3 och 7, är följande:

Renskrivna jämförningsextrakt för åren 1738–1740 i jämförningsextraktboken för åren 1738–1750 i serie 2.
Sammandrag av 1739, 1740 års jämförningsextrakt i serie 3.
Kommerskollegiets handelsbalansuträkningar för åren 1741–1744, 1745–1748, 1749–1753, 1756–1759 och 1763 i serie 3.

Uträkningar av värdet på inkomna och utgångna varor för åren 1769–1788, 1790, 1791 och 1793–1799 i serie 7. Uträkningarna kallas här serie 7 b.
Uträkningar till generalsammandrag över rikets import och export för åren 1769, 1772, 1774–1782, 1784–1790 och 1796–1798 i serie 7. Uträkningarna kallas här serie 7 c.
Koncept till de kommitterades handelsbalansuträkningar för åren 1770, 1778–1794 och 1797 i serie 7. Koncepten kallas här serie 7 d.
De kommitterades handelsbalansuträkningar för åren 1769–1771, 1774–1782, 1787, 1788 och 1790–1813 i serie 3.

I De la Gardieska Samlingen i Lunds universitetsbibliotek har återfunnits de tidigare för forskningen okända handelsbalansuträkningarna för åren 1783–1786.[1]

Först skall skildras hur uppdraget att utarbeta handelsbalansuträkningar omhänderhades av kommerskollegiet, generaltulldirektionen och de »Committerade til Handels Balance uträkningarnes författande».[2] Därefter skall beskrivas dels handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik och fraktuträkningar, dels det övriga handelsbalansarbetet.

[87] Törnboms brev t Lagerheim 24.8.1785, C. E. Lagerheims samling, vol 36, RA.

[1] Handelsbalansuträkningarna kan möjligen ha förvärvats fr Kmk t biblioteket på Löberöd av samlaren Jacob Gustaf De la Gardie. Handelsbalansuträkningarna finns upptagna i den år 1832 uppgjorda Wieselgrens katalog II över nämnda bibliotek.

[2] »Committerade til . . .» kallas i denna framställning för de kommitterade.

Kommerskollegiets, generaltulldirektionens och de kommitterades handelsbalansuträkningar

Två månader efter det att sekreta utskottet hade erhållit kommerskollegiets relation om handelsbalansen för arrendeåren 1737–1739, överlämnade Vult (von Steijern) den 30 maj 1741 till utskottet sin handelsbalansuträkning för arrendeåret 1738–1739.[3] Den innehöll dels balanser med utlandet som helhet, dels balanser med olika utländska handelsområden. Vults handelsbalansuträkning var ett sammandrag av det jämförningsextrakt, som samtidigt inlämnades till utskottet. Jämförningsextraktet innehöll balansuppställningar, vilka på samma sätt som för riket redovisade varje stapelstads handelsbalans. Vults handelsbalansuträkning omfattade även uträkningar om utgifter för frakt av varor som införts med utländska fartyg och inkomster för frakt av varor som utförts med svenska fartyg samt en kalkylerad beräkning av insmugglade varors värde.[4]

År 1744 blev Vult von Steijern assessor i kommerskollegiet och år 1747 kommerseråd.[5] Som ledamot i kollegiet kom han att utarbeta kollegiets handelsbalansuträkningar. Den första handelsbalansuträkning som Vult von Steijern utförde för kollegiet gällde åren 1741–1744[6]. Den innehöll balansuppställningar för vart och ett av dessa år med uppgifter om rikets handelsbalans dels med utlandet som helhet, dels med olika utländska handelsområden. Handelsbalansuträkningen omfattade inga särskilda balanser för stapelstäderna men väl uträkningar om nämnda fraktutgifter och fraktinkomster. Dessutom var i ett s k Novo Conto försök gjorda att jämka import- och exportsummorna efter växelkursens förändringar, att beräkna rikets vinst av den ostindiska handeln samt att uppskatta värdet av insmugglade varor.[7] Relationen om handelsbalansen expedierades till Kungl Maj:t varifrån den remitterades till sekreta utskottet den 18 december 1746.[8]

Vid riksdagarna 1751–1752, 1755–1756, 1760–1762 och 1765–1766 överlämnade kommerskollegiet handelsbalansuträkningar till Kungl Maj:t. De var upprättade av Vult von Steijern på liknande sätt som handelsbalansuträkningen för åren 1741–1744.[9] Den 24, 27, 30 december 1751 justerades kommerskollegiets betänkande angående handelsbalansen för åren 1745–1748.[10] Den 13 januari 1752 expedierades betänkandet och uträkningarna till Kungl Maj:t.[11] Relationen om handelsbalansen för åren 1749–1753 godkändes i kollegiet den 24 oktober 1755,[12] relationen om handelsbalansen för åren 1756–1759 den 27 november 1760[13] och relationen om handelsbalansen för år 1763 den 19 mars 1765.[14]

Kommerskollegiets handelsbalansuträkningar blev vid riksdagen 1760–1762 starkt kritiserade av kommerserådet Anders

[3] SU:s prot 28.2, 30.5.1741, FUh 1740–1741, RA.

[4] Vults memorial t SU ang metoden t uträkningarna, vol 6 (f 764 ff), FUh 1740–1741, RA.

[5] Almquist, a a, s 642.

[6] SU:s prot 15.6.1747, FUh 1746–1747, RA. Jfr Sefström, a a, 2, s 5 not.

[7] Handelsbalansuträkningen 1741–1744, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA.

[8] Rådsprot i inrikes- civilärenden 18.12.1746, RA.

[9] Handelsbalansuträkningarna 1745–1763, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA.

[10] Sekret prot 24.12, 27.12, 30.12.1751, Kmk A, RA.

[11] Utgående diarium 1751, Kmk A, RA.

[12] Sekret prot 24.10.1755, Kmk A, RA.

[13] Uppgift härom i Strödda rapporter o anteckningar 1752–1830, Serie 10, Åb, KmkKkr A; Rådsprot i inrikes- civilärenden 9.12.1760; RA.

[14] Prot i handels- o manufakturärenden 19.3.1765, Kmk A, RA.

Nordencrantz. Denne hade fått i uppdrag att studera orsakerna till växelkursens stegring och med anledning härav författat ett arbete, vilket han den 16 december 1760 inlämnade till den s k nordencrantzska växelberedningen. Nordencrantz överlämnade de delar av sitt »stora Systematiska wärk om Rikets Hushållning, som i synnerhet angå finance wärket, hwilka woro Åttonde, Nionde och Tionde delen, jämte et band bilagor».[15] I nionde och tionde delen kritiserades handelsbalansuträkningarna.

I den nionde delen behandlas bland annat, »Handelsbalancer och Definition deruppå; Hwad som egenteligen uti et Rikes Handels Balancer bör inflyta och hwad intet; Sättet eller Methoderne at formera Handels Balancer i synnerhet Sweriges; Omöijeligheten at winna pålitelige Handels-Balancer, bewisas med grunderne som brukas til Sweriges; Principerne som följes och grunderne som äro tagne til uträkningarne i wåra Handels-Balancer, bewisa uträkningarnes opålitelighet».[16] I den tionde delen skriver Nordencrantz: »Det är intet swårt att afskaffa Handells Ballancerne, såsom ej allenast aldeles onyttige, orimlige och fåkunnige gissningswärk, utan ock såsom förwillande Irrblåss, samt indraga den därtill förordnade så onyttige som skadelige Staten, hwilken i 20 år warit Riket en onyttig och äfwen skadelig last; Och i det stället sättja utdragen utur Tull-Specialerne uti Persedell-Extracter, under stora Siötulls kammarens inseende, som förr, samt på det sådant med all möijelig accuratesse må skie, bibehålla den skrifwaren, som till detta wärket på extra Tull Staten förordnad warit.»[17]

Något indragande av handelsbalansarbetet eller överflyttande av persedelextraktarbetet kom ej att ske under riksdagen 1760–1762. Vid nästpåföljande riksdag 1765–1766 skulle emellertid kritiken mot kommerskollegiets handelsbalansuträkningar återkomma samt resultera i att kollegiet avskildes från handelsbalansarbetet.

Vult von Steijerns handelsbalansuträkningar var bilagor till de betänkanden vari kommerskollegiet kommenterade uträkningarnas resultat och föreslog handels- och näringspolitiska åtgärder. De betänkanden som överlämnats vid riksdagarna 1755–1756, 1760–1762 och 1765–1766 hade för kollegiets räkning författats av Vult von Steijern. Betänkandena (och bilagorna) uppvisades i färdigt skick i kollegiet för att undertecknas av ledamöterna innan de expedierades till Kungl Maj:t.[18] När Vult von Steijerns betänkande för år 1763 skulle genomgå nämnda procedur i kollegiet nekade fyra ledamöter att underteckna dem. Det var kommissarierna Abraham Faxe och Lars Rosenborg samt assessorna Per Daniel Holmér och Magnus Valtinson.[19]

Då Kungl Maj:t saknade de fyra ledamöternas tankar om

[15] Nordencrantzska växelberedningens prot 16.12.1760, vol 15, FUh 1760–1762, RA. Sedan Nordencrantz' arbete lästs i växelberedningen återtog han sitt arbete o nekade att överlämna det till riksens ständers sekreta växeldeputation. Deputationen fick nöja sig med ett sammandrag som utarbetats i växelberedningen. Detta trycktes år 1762 o är det hittills enda vittnesbördet om innehållet i Nordencrantz' arbete. Malmström, Sveriges politiska historia från K. Carl XII:s död till statshvälvningen 1772, 5, s 57, 58 not 8. Heckscher, a a, II, 2, s 769.

[16] Sådant land sådan lag IX (ryggtitel), vol 47, C. E. Lagerheims samling, RA. Denna vol, som jag återfunnit, är nionde delen av Nordencrantz' nämnda arbete.

[17] Sådant land sådan lag X (ryggtitel), s 514, Kmk A, RA. Denna vol liksom övriga för forskningen okända delar av av Nordencrantz' arbete om »Lagarna angående Rikets Finance-Wärk» levererades t RA år 1966 fr kommerskollegiet, där de troligen förvarats sedan 1700-talet. Den IX delen har troligen lånats av Lagerheim, som var ledamot av kollegiet o en av de kommitterade för han-

handelsbalansen ålades de att i ett särskilt utlåtande uppge vad de i detta ämne kunde ha att anföra. Kommissarien Faxe förde reservanternas talan. I likhet med kollegiets betänkande utgjordes Faxes framställning av två delar. Den första delen behandlade handelsbalansuträkningarna, den andra innehöll förslag till handels- och näringspolitiska åtgärder. I den första delen kritiserades de hittillsvarande uträkningarna och framfördes förslag till deras förbättring.[20]

»Om man utaf en Handels Balance skulle kunna döma om Rikets öfwer- eller underwigt», framhöll Faxe, »borde den ej allenast innehålla uträkningar öfwer hela Rikets Handels rörelse med utlänningen i allmänhet och hwar och en Nation i Synnerhet, med hwilken Riket haft handel, utan därutinnan skulle jämwäl uptagas Rikets årliga utgifter och inkomster i anseende till Främmande Stater, med få ord, den skulle innehålla lika fullständiga uträkningar öfwer Rikets rörelse, som en Hufwud Bok innefattar en Handlandes rörelse.» Bland sådana inkomster och utgifter som ej upptagits i handelsbalansuträkningarna nämnde Faxe »ansenlige inkomster utaf Subsidie- och Extra-medel samt Hessiske revenuer», utgifter för krigen i Finland och Pommern, »de intressen, som till utlänningen äro betalte eller måste utgifwas för Hufwudstolen, och hwilka troligen stiga till ganska stora summor, hälst en del af skulden torde wara gammal, och det är bekant, at den eij stådt på wisse ställen emot skjälig ränta,» samt »den kostnad Riket måst anwända at förskaffa och wid mackt hålla Fred med Algier, Tunis, Tripolis samt Maroco, at emot dem wid wissa tillfällen utrusta krigsskepp till Handelens förswar, samt att ständigt underhålla Consuler på desse och flera ställen».[21]

På Faxes kritik svarade Vult von Steijern, »att den plan eller Methode han iakttagit, hade wid 1741 års Riksdag blifwit fastställd, och wore enligt samma plan, ingen ting widare påbudit, än endast att en jämförelse imellan utgående och inkommande waror måtte upprättas, och en Supponerad Summa för Lurendrägerierna utformas. Så att ehuru samma jämförelse extract af Inkommande och utgående waror fått namn af Handels Balance, wore uti den fastställte planen icke något sådant anförmält eller påbudit, som rätteligen kunde komma under namn af Handels Balance».[22]

Faxe hade emellertid framhållit, att handelsbalansuträkningarna var missvisande och att den i balanserna från och med år 1757 utlovade övervikten icke kunde förenas med rikets »beklageliga belägenhet uti wäxel rörelse.» »Handels Balancerne» borde enligt Faxe i fortsättningen innehålla uträkningar av »alla Rikets wärkelige utgifter och inkomster i anseende till utländske nationer, ehwad de af Handel eller andre källor förflyta». Enbart med de underrättelser, som var

delsbalansarbetet. Se s 99. I sitt arbete »Svea Rikes Finance werk 1720–1762», tryckt i Hamburg 1764, framhåller Nordencrantz att det är Vult von Steijern »understödd af Kierman och flere af Wäxel-partiet, som alt ifrån 1739 med sine Handels Balancer fortplantat Läran om underwigt i Handeln, samt at för samma underwigt Riket skall hafwa förlorat alt sitt redbara Mynt» . . . »samt med slike tal och påståender influerar mycket på alla rådslag om Rikets och Banquens hielp». Nordencrantz anklagar Vult von Steijern för att medvetet ha givit Kungl Maj:t vilseledande uppgifer o ifrågasätter, »om icke Handels-Balancerne äro så onödige, som skadlige Irrblåss, följaktligen en 9 000 Dlr. årlig Stat, därföre fåfängelig». Nordencrantz, Svea rikes financewerk 1720–1762, s 265, 274. Ett exemplar av detta förbjudna arbete (Kungl kungörelse 12.1. 1765) finns bevarat i UUB.

[18] Se föregående noter 12, 13, 14. Prot i ekonomi- o justitieärenden 25.10.1757, Kmk A, RA.

[19] Se s 89 not 14.

[20] Prot i handels- o manufakturärenden 24.4.1765, Kmk A, RA.

[21] Ibid.

[22] Ibid 25.4.1765.

att tillgå i kollegiet, kunde inte sådana uträkningar uppställas. Faxe gav därför i sin framställning förslag om huru sådana underrättelser skulle anskaffas och överlämnas till kollegiet.[23]

Kommerskollegiets betänkande om handelsbalansen liksom Faxes och de övriga reservanternas betänkande remitterades av Kungl Maj:t till sekreta utskottet, vilket i sin tur remitterade betänkandena till handels- och manufakturdeputationen.[24] Den 1 oktober 1766 framförde Mössornas ledare i prästeståndet, biskop Jacob Serenius, på handels- och manufakturdeputationens vägnar i sekreta utskottet kritik mot kommerskollegiets »Handels Balance». Biskopen påpekade olägenheterna med att balanser endast upprättades till varje riksdag och framhöll att källorna till balansräkningarna stod att finna utom kommerskollegiet. Serenius åsyftade emellertid helt andra källor än Faxe. Serenius åsyftade tullverkets räkenskaper vilka fanns hos det nya förvaltningsorgan som de församlade ständerna hade inrättat och som fr o m början av år 1766 förvaltade kronans tullar, dvs generaltulldirektionen. Serenius hemställde därför att direktionen i fortsättningen skulle anförtros handelsbalansarbetet »hälst de dymedelst

[23] »1⁰ At hos Hans Kongl. Majst. i underdånighet anhålles om nådig befallning til dess Stats Contoir, at årligen meddela Kongl. Collegio uträkning öfwer de medel, som på ett eller annat sätt från utrikes orter indragas, eller härifrån utsändas.
2⁰ At Kongl. Collegium från Kongl. Convoij Commissariatet infordrar dylike årlige uträkningar öfwer de under dess förwaltning warande medel.
3tio At Kongl. Collegium måtte ärhålla del af den planne method, hwarefter Handels Balancerne i flere år blifwit författade, som förmodligen [är] uti Riksens Höglofl. Ständers Secreta Utskott, hwarest den lärer wara utarbetad, på det Kongl. Collegium kunde få tillfälle at upgifwa, om något därwid wore at tillägga eller förbättra.
4to At alla Mäklare i Riket måtte bliwa ålagde, at månatligen til Kongl. Collegium inlämna Hufwud Summan af de wäxlar, som igenom deras bemedlande slutne blifwit, jämte Städernes namn, på hwilka de stälde warit, dock utan at utsätta Trasenters och Remittenters namn, hwilket alt de borde giöra under förbindelse at med liflig ed om så påfordrades, bestyrka riktigheten af sine upgifter här i staden inför Kongl. Collegium och i de öfrige städer hos Stadens Magistrat, därigenom borde Kongl. Collegium någorlunda blifwa i stånd at utröna hwarjehanda hwälfningar i wäxelrörelsen, samt de underslef, som begås med den så kallade Circulationen.
5to At, i anledning af alla dessa med flera underrättelser, en särskild Balance för hwarje år uprättas, så snart det kunde låta sig giöra, och ej som hittils skiedt allenast till hwarje Riksdag, på det Hans Kongl. Majt. och Kongl. Collegium ej eller emellan Riksdagarne måtte sakna nödig kunskap uti så angelägna ämnen.
6to Uti Kongl. Collegie underdåniga betänkande förmäles wäl at man för dänne gång ej behöfwer wara bekymrad om förtiente frakters beräknande, efter sådane frakter merendels skola upphört. Men det är ej obekant, at nu mera stundom frackter på et och annat ställe gifwas; ock man har ej heller ordsak at förlora hopp om widare förtjenst i detta mål. I anseende hwartil och på det Kongl. Collegium måtte ärhålla någon säkrare kundskap hädanefter än hittils, huru denna winst bör beräknas i Handels Balancen, hemställer jag om icke Rikets Consuler på utrikes orter böra åläggas, at om alla frackter, hwilka swänske Skepp af utlänningen förtiena, förskaffa sig all den underrättelse de möijeligen kunna ärhålla, samt derom med berättelse til Kongl. Collegium wid hwarje års slut inkomma». Se s 91 not 20.

[24] SU:s prot 31.5.1765, FUh 1765–1766, RA.

förwäntade uplysningar för warje år, jemwäl tiente til grund wid Wäxel Coursens styrande». Häri instämde sekreta utskottet helt och beslöt att brev härom skulle avgå till Kungl Maj:t.[25]

Serenius hade tillhört den nordencrantzska växelberedningen vid 1760–1762 års riksdag. Sannolikt hade han tagit del av Nordencrantz' kritik mot Vult von Steijerns handelsbalansuträkningar och de slutsatser som dragits på grund av dessa uträkningar.[26] Nordencrantz hade visserligen föreslagit att handelsbalansarbetet skulle upphöra och att persedelextraktarbetet skulle överflyttas till generaltullkontoret. Nordencrantz' förslag hade emellertid framlagts under den tid då Hattarna hade den politiska makten. Sedan Mössorna hade övertagit makten överflyttades handelsbalansarbetet från kommerskollegiet, vars ledamöter huvudsakligen var Hattar, till generaltulldirektionen, vars ledamöter var Mössor.[27]

I enlighet med sekreta utskottets förslag skilde Kungl Maj:t den 21 oktober 1766 kommerskollegiet från all befattning med handelsbalansarbetet.[28] Samtidigt uppdrog Kungl Maj:t åt generaltulldirektionen att utse och förordna en »pålitelig person» för att i fortsättningen årligen upprätta handelsbalansuträkningar, »som säkert utwisa Rikets Handels beskaffenhet och tillstånd i anseende til hwarje utländsk Stat, med hwilken Swenske Nationen omsättning och Commerce hafwer, samt deraf sedermera formera en sådan sluträkning, at deraf må kunna med wisshet utrönas i hwad belägenhet Rikets Handel i allmänhet och särskildt med hwar Handels Ort sig befinner.»[29] Den 2 december 1766 antog direktionen läkaren Jacob Gabriel Rothman att under direktionens inseende och överdirektören von Stapelmohrs handledning författa nämnda balanser efter de grunder direktionen skulle fastställa.[30] Till att biträda Rothman förordnades två kammarskrivare.[31]

Efter drygt ett års arbete såsom föreståndare för det s k handelsbalanskontoret kunde Rothman presentera en metod för handelsbalansuträkningar, vilka skulle innehålla balanser »emellan Stad och Stad såväl som Rike och Rike» och vilka således var drygt tio gånger mödosammare att utföra än de tidigare handelsbalansuträkningarna hade varit. Enligt denna vidlyftiga metod skulle Rothman uppställa en balansuträkning för år 1766.[32] Under år 1768 påmindes Rothman vid ett flertal tillfällen om att balansen borde färdigställas. Vid varje tillfälle utsäkrade han sig och lovade att snarast leverera densamma.[33] Trots att direktionen ett flertal gånger hotade att dra in lönen för Rothman, redovisade han icke något handelsbalansarbete. När till slut riksdagens församlande var nära förestående, dvs i februari 1769, var Rothman inte

[25] Ibid 1.10.1766.

[26] Om Serenius deltagande i växelberedningen se Hagberg, Jacob Serenius' kyrkliga insats, s 136 not 94.

[27] Malmström, a a, 6, s 17 f o 89. Se s 95.

[28] Kungl Maj:ts brev t Kmk 21.10.1766, Kmk A, RA.

[29] Prot 2.12.1766, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[30] Ibid. Rothman hade »ey allena wid Inrikes Academier winlagt sig om Studier utan och besynnerligen genom flera års utrikes resor och wistande uti Engeland, samt annorstädes förskaffat sig fördelaktig och nyttig kundskap uti utländske språk samt Handelsrörelser, hwaraf han ådagalagt säkre prof genom flere tryckte skrifter». Om Rothmans resor, se Rydberg, a a, s 257–266.

[31] Ibid 18.12.1766.

[32] Ibid 4.2.1768.

[33] Ibid 4.2, 9.6, 8.12. 1768.

anträffbar i Stockholm. Ännu i juli samma år hade direktionen ej trots ideliga försök lyckats erhålla kontakt med honom.[34]

När överdirektören von Stapelmohr efter Rothmans försvinnande inventerade handlingarna i handelsbalanskontoret uppdagades det att Rothman och hans medhjälpare under två års »handelsbalansarbete» åstadkommit ett persedelextraktsammandrag i koncept för år 1766. Inga beräkningar av varornas värde hade utförts. Till att efterträda Rothman som föreståndare för handelsbalanskontoret utsågs den 27 februari 1769 handelsmannen Erik Zettersten.[35]

I april och juni 1769 gjorde Kungl Maj:t förfrågningar om hur långt arbetet med handelsbalansen framskridit. Direktionen lovade i detta sammanhang att ha handelsbalansuträkningarna helt avslutade i början av juli.[36] Så blev inte fallet. Den 7 juli efterlyste sekreta utskottet handelsbalansuträkningarna, emedan det saknat sådana uträkningar vid sina överläggningar »om skyndsam hjelp uti Rikets allmänna mynt och finance wärk».[37] Den 10 juli begärde handels- och manufakturdeputationen handelsbalansuträkningar för åren 1765, 1766, 1767 och 1768.[38] Den 22 juli infordrade tulldeputationen handelsbalansuträkningar för åren 1766 och 1767.[39] I augusti anklagade sistnämnda deputation direktionen för försumlighet i flera avseenden rörande handelsbalansatbetet.[40] Ytterligt pressad av påminnelser och anklagelser utökade direktionen antalet sysselsatta i handelsbalanskontoret[41] samt ursäktade och försvarade sig hos Kungl Maj:t och deputationerna.[42] För att den sittande riksdagen inte alltför länge skulle behöva sakna handelsbalansmaterial vid sina överläggningar, blev direktionen i augusti nödsakad att överlämna de långt ifrån fullt avslutade handelsbalansuträkningar som under två och ett halvt år tre personer och under två månader åtta personer haft till uppgift att utföra.[43]

När riksdagen hade erhållit uträkningarna fann den »at hwad Ballance Räkningarna för år 1766 angår, så äro de im- och exporterade warors priser icke för flere orter utsatte, än endast Ryssland, Curland, Preussen och Dantzig, hwilka blifwit uträknade, summerade, och hwarje Swensk Stads särskilte Handelsrörelse, med hwar och en Utrikes Ort Salderade, antingen till öfwer- eller under-Ballance, hwaraf sedermera ett General Saldo är formeradt, som utwisar förhållandet af Hela Sweriges Handel med det främmande Riket eller Orten. Men för de öfrige ställen, hwarpå Swenska Nationen Handel idkar, äro warorne endast uptagne til sin quantitet, utan något utsatt, än mindre uträknadt pris, hwarföre desse Handlingar icke eller annorlunda kunna anses, än såsom i ordning brakte persedle extracter. För år 1767 äro de så kallade Handels Balance räkningar af samma beskaffenhet, som sidstnemde, med den skildnad, at endast twenne af

[34] Ibid 9.2, 20.2, 27.7.1769. (Rothman hade flytt ur landet. Malmström, a a, 6, s 196.)

[35] Ibid 13.2, 27.2, 1769.

[36] Ibid 10.4, 12.6. 1769.

[37] Koncept t SU:s skriv t Kungl Maj:t 7.7.1769, vol 3 (f 151), FUh 1769–1770; Prot 20.7.1769 Gtas o Gtd A, Gts A; RA.

[38] Prot 14.7.1769, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[39] Ibid 27.7.1769.

[40] Ibid 3.8, 24.8.1769.

[41] Ibid 29.6, 7.8.1769.

[42] Se föregående noter 37, 38, 39 och 40.

[43] Prot 3.8, 31.8.1769, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

dem äro renskrifne, och de öfrige i Concept; men för 1768 är aflemnad en ounderskrifwen Tabell, under Titul af Generalt sammandrag öfwer Sweriges och Finlands samma år ex- och importerade warors wärden, hwilka för exporterne äro rättade efter pris-couranterne och för importerne efter 1739 års Sjö-Tulls Taxa, med mera samma Tabell innehåller».[44]

Riksens ständer fann efter att ha granskat direktionens balansuträkningar och protokoll, att direktionen gått försumligt tillväga vid handläggandet av det handelsbalansarbete som anförtrotts den av Kungl Maj:t. Ständerna ansåg att direktionen visat en otillbörlig »ömhet för Rothman» genom att den, trots att han visat en så uppenbar försumlighet, inte hade indraget hans lön, förrän han »til slut liksom förswunnit». Vidare hade direktionen genom att anta »den på gäldstufwan inmanade, derifrån utur Riket afwekne och sedermera på lejd inkomne förra Handelsmannen Erik Zettersten» överträtt Kungl Maj:ts förklaring angående fallissemanger av den 24 mars 1768 samt åsidosatt Kungl Maj:ts befallning om att anförtro handelsbalansarbetet åt en pålitlig person. I sin riksdagsrelation hade direktionen yttrat, att 1766 års handelsbalansuträkningar var slutförda och att endast renskrivning återstod, vilket enligt ständerna inte var med sanningen överensstämmande.[45] Direktionens val av Rothman och Zettersten förargade ständerna särskilt, emedan den förstnämnde hade utgivit »den arga Mösseskriften Philolalus Parrhesiastes», som i hätskhet överträffade alla år 1768 utgivna stridsskrifter, och emedan den sistnämnde vid den föregående riksdagen varit med om »att bringa sin förra husbonde Wittfoth i förderf».[46]

Direktionen, som bestod av Mössor, avsattes den 1 februari 1770.[47] De avsatta var, lantmarskalken vid 1765–1766 års riksdag, generalmajoren Ture Gustaf Rudbeck, borgarståndets talman vid 1765–1766 års riksdag, borgmästaren Carl Fredrik Sebaldt, bondeståndets sekreterare vid 1765–1766 års riksdag, Johan Kock,[48] en av förvaltarna av Mössornas partikassa vid riksdagen 1769–1770, viceamiralen Christopher Falkengréen, samt en av Mössornas främsta talare, friherren Clas Wilhelm Grönhagen. I samband med direktionens avgång entledigades Zettersten på anmodan av ständerna från all befattning med handelsbalansarbetet.[49]

När den av Mössor sammansatta generaltulldirektionen år 1766 övertog handelsbalansarbetet och Vult von Steijern (Hatt) skildes från detta, var den sistnämnde klok nog att behålla sina rutinerade medhjälpare. Såväl Rothman som hans medhjälpare saknade erfarenhet av handelsstatistiskt arbete. Rothman var okunnig om vilka begränsade möjligheter en dåtida statistiker hade att fullborda ett ambitiöst upplagt arbete. Han kunde icke fullfölja sitt arbete, emedan

[44] Riksens ständers skriv t Kungl Maj:t 25.1.1770, Riksdagsacta, RA.

[45] Ibid.

[46] Malmström, a a, 6, s 196, 53.

[47] Riksens ständers skriv t Kungl Maj:t 30.1.1770, Riksdagsacta; Rådsprot o Riksreg (inrikes- civilexpeidtionen) 1.2. 1770, RA.

[48] När direktionen skulle utses år 1765 gjordes följande uttalande på riddarhuset. Anspelande på bonde- och borgarståndens förslag o adelsmannen Ugglas begäran, framhöll Hr Jennings att det vore passande, då ett stånd »utnembt sin Kock, det andra sin Quast, vi och dertill nembde vår Uggla». Ridderskapets o adelns riksdagsprot 1765–1766 (utg av Landahl), I, s 605.

[49] Rådsprot i inrikes- civilärenden 7.2.1770, RA.

han saknade utländska priskuranter »och bekantskap med här warande Handlande til at af deras facturor få weta warors pris på utrikes orter.»[50] Zettersten var väl icke obekant med handlandena i Stockholm, men bekantskapen var möjligen ej av den art, att han fick tillgång till deras fakturor. Icke dess mindre utförde sannolikt Zettersten ett gott arbete, och att han så snöpligt skildes från handelsbalansarbetet berodde troligen till största delen på att han tjänade fel herrar. Dessa skyllde på kommerskollegiet, som endast levererat ett fåtal utländska priskuranter och på att riksdagen blivit sammankallad så plötsligt.[51] Direktionens ledamöter hade emellertid inte utarbetat några grunder för handelsbalansarbetet, inte inspekterat handelsbalanskontoret förrän år 1769, inte förrän riksdagen var samlad på allvar satt sig in i handelsbalansarbetet och de hade troligen först då förstått svårigheterna i det arbete som de år 1766 varit med om att anförtro åt sig själva.[52]

Frågan om att överlåta handelsbalansarbetet på en annan myndighet än generaltulldirektionen hade redan i oktober 1769 behandlats i bankodeputationen. Genom protokollsutdrag föreslog nämligen deputationen sekreta utskottet den 11 oktober att kommerseråden Johan Westerman (Liljencrantz) och Anders von Plomgren skulle ges i uppdrag att i fortsättningen upprätta handelsbalansuträkningarna. Sekreta utskottet biföll den 28 oktober deputationens förslag, behandlade ärendet på nytt den 24 november och avsände en skrivelse därom till Kungl Maj:t.[53] Den 14 februari 1770 utsågs Westerman och von Plomgren av Kungl Maj:t att i fortsättningen författa handelsbalansuträkningarna samt ålades att inkomma med förslag till instruktion.[54] Instruktionen stadfästes slutligen av Kungl Maj:t den 12 februari 1771, sedan instruktionsförslaget hade varit på remiss hos kommerskollegiet och den »nya» generaltulldirektionen. Instruktionen gällde »Committerade til Handels Balance uträkningarnes författande», och behörigt konstitutorial utfärdades för de kommitterade.[55]

I juli 1770 erhöll Westerman och von Plomgren genom protokollsutdrag[56] Kungl Maj:ts befallning att ofördröjligen igångsätta handelsbalansarbetet. Deras första åtgärd var att företa inventering av handlingarna i kommerskollegiets generalpersedelextraktkontor, att begära bättre lokaler för nämnda kontor samt att anskaffa dugliga skrivare till kontoret.[57] Vidare återfordrades hos riddarhusdirektionen samtliga handelsbalansuträkningar för åren fr o m år 1743, vilka hade ingivits till riksdagarna och förvarats bland utskottshandlingarna på riddarhuset. Nämnda handlingar torde ha överlämnats till Westerman och von Plomgren, dock skulle generalpersedelextraktböckerna »oförrykta» tillhandahållas kommerskollegiet.[58]

[50] Prot 24.8.1769, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[51] Ibid 20.7.1769.

[52] Rudbeck, Sebaldt o Falkengréen var medlemmar av SU. Förteckningar på ledamöter, vol 1, FUh 1765–1766, RA.

[53] Utdrag ur bankodeputationens prot 11.10.1769 o SU:s prot 28.10, 24.11.1769, vol 3 (f 1099 ff), FUh 1769–1770; SU:s skriv t Kungl Maj:t 24.11.1769, Riksdagsacta; RA.

[54] Rådsprot i inrikes- civilärenden 14.2.1770, RA.

[55] Riksreg (inrikes- civilexpeditionen) 12.2.1771, RA.

[56] Handelsdiv. handelsprot 17.7.1770, Kmk A, RA.

[57] Ibid 17.7. 18.7.1770. Se s 78 not 21.

[58] Ibid 16.4.1771.

De kommitterade inlämnade sin första relation om handelsbalansen till Kungl Maj:t den 5 augusti 1771.[59] Den bestod av uträkningar över utrikeshandeln och utrikessjöfarten år 1769 samt en berättelse vari uträkningarna kommenterades. Uträkningarna innehöll:

> »1mo. Fjorton Tabeller öfwer Sweriges Handels-rörelse för År 1769, med de särskilte Riken och Länder hwartill Sweriges Utländska Handel sig sträcker, samt den öfwer- eller -underwigt som därwid för hwarje särskilt Rike sig wisat.
> 2do. Ett Generelt Sammandrag af alla Sweriges Importer och Exporter med uträknadt wärde i Swenske Specie Riksdaler jämte särskilt tilläggning af Frackterne, som Swerige å ena sidan förtjänt uppå de waror, som med Swenske Skepp blifwit utskeppade, och å den andra, till främmande Länder utbetalt förmedelst de waror som till Swerige inkommit med utländske Fartyg.
> 3io. Ett jämförnings Extract, hwaruti de mäst betydande Importer och Exporter under de tio nästföregående åhr efter ett tagit medium finnas jämförde emot samma Importer och Exporter för År 1769.
> 4to. Ett sammandrag som wisar tillståndet af den Coopverdie Sjöfart, som år 1769 blifwit idkad directe till och ifrån Swerige.
> 5to. En Tabell med uträkning öfwer Rikets fördel af Ost-Indiska-Handelen.
> 6o. En särskildt Tabell som utwisar wärdet i Swenske Specie Riksdaler af det omyntade Silfwer och Guld samt det Specie mynt, som år 1769 enligt Tull Journalerne i Riket inkommit.
> 7o. En Balance-sluträkning, som i anledning af det uträknade beloppet af Rikets Importer och Exporter för nyssnämnde åhr jämte de flera till Rikets Handel och rörelse med främmande Länder hörande särskilta omständigheter, utwisa huruwida öfwer eller under-wigten warit på Sweriges sida».[60]

I sin berättelse framhöll de kommitterade, att deras arbete i vissa delar ej var annat »än en sannolik gissning och kan omöyeligen blifwa annorlunda, af hwilken det hälst må författas». »Men då den delen af detta arbete undantages, som nödwändigt måste ankomma på en sannolik gissning, ehwad form af demonstration den hälst må undfå så återstår mycket, som äger sin fulla wisshet och leder till sådane uppgifter och upplysningar, som ej af något wälbestält Rike kunna umbäras, därest icke Handel och hushållning skola styras på höft eller öfwerlämnas till hwad öde de hälst må träffa. Om en enskildt

[59] Inrikes- civilexpeditionens diarium 1771, RA.

[60] Kommitterade ang handelsbalansen för år 1769, Kommittéer t o m år 1900, RA.

hushållare eller köpman, som har någorlunda widsträckt rörelse tarfwar uträkning öfwer sin inkomst och utgift för att i anledning deraf weta, om han förbättrat eller försämrat sine willkor, så kan det ej wara onyttigt för ett Rike att hafwa Bokslut öfwer sin Handel och rörelse med främmande Riken. Att ett sådant arbete ej i alla delar kan blifwa så fullständigt och säkert, som en privat mans Bok-slut, upphäfwer ej hwad i det öfriga kan wara både nyttigt och nödwändigt. Men committerade anse för sin underdåniga del ej rådligt, att draga alt för stränga och positiwa slutsatser af de uppgifter som sig förete, antingen till det man i detta fall kallar öfwer- eller underwigt. Änskönt de aldrasäkraste och påliteligaste uträkningar wore gjorde om Rikets Handels förhållande, dess Importers och Exporters wärden, hwilka uppgifter likwäl Hufwudsakeligen bero uppå Tull-Extracternes tillförlitlighet, så bewisar likwäl en sådan uträkning ej tillräckligen det som man däraf gärna will weta, nemligen om Riket emot Utländningen befinner sig i det tillstånd, att Silfwer och Guld eller Speciemynt antingen kunna förwäntas att inkomma såsom ett öfwerskott och en netto behållning af det årets transactioner med utländningen, hwarom uträkningar gjöras, eller om ställningen är sådan, att Speciemynt eller Silfwer och Guld måste gå ut till Salderande af wår räkning med utlänningen». Ty åtskilliga nationer »äga ofta med hwarandra mycket att beställa, som med Handelen har ingen gemenskap, men likafullt kan uti påfölgderne af sluträkningen öfwer Handeln gjöra en total förändring».

Sedan de kommitterade hade givit exempel på vad som skulle kunna åstadkomma en sådan total förändring[61] framhölls bland annat, »att det är med försigtigheten mäst öfwerensstämmande, att uti Rikets närwarande belägenhet ej mycket räkna på någon öfwerwigt i handelen, ehuru fördelaktig den igenom sannolika uträkningar kunde wisas, emedan alla misstag härutinnan, hwilka lätteligen kunde hända, skulle leda till äfwentyrliga påfölgder, då likwäl däremot inga märkeliga olägenheter synas kunna däraf hända at man föreställer sig tillståndet swårare än det i sig sielf torde wara och tager sådane mått och steg som äro lämpeliga till en wärkelig under-Balance i Handelen».

De kommitterades relation om handelsbalansen remitterades från Kungl Maj:t till sekreta utskottet den 20 augusti 1771 och därifrån dagen därpå till handels- och manufakturdeputationen.[62]

Den 13 juli 1772 överlämnade de kommitterade till Kungl Maj:t sina uträkningar och sin berättelse över rikets handelsbalans för år 1770.[63] Uträkningarna var uppställda på liknande sätt som de för år 1769. Handelsbalansuträkningen innehöll emellertid ej något jämförningsextrakt över de näst-

[61] »Ett Rike kan gifwa Subsidier till ett annat. Därjämte kunna därstädes af flera utländska makter i politiska afsigter penningar indragas och employeras». »Dessutom kan det jämwäl hända, att igenom utflyttningar och arfskaper betydande Summor kunna dragas ifrån ett Rike till ett annat. Att uti det ena Riket så wäl kronan sielf som åtskillige dess undersåtare kunna i det andra uptaga betydande penninge-lån emot ränta på wisse åhr, och att igenom utländske resor och tjänstgjöring wid främmande Rikes arméer det ena Riket kan depensera mera i det andra, än därifrån på lika sätt kan fås tillbaka». »ej til förtigande, at ett Rike, som har ett osäkert och på blotta Credit grundat mynt i allmänna rörelsen kan wid häftige rewolutioner uti samma mynts gångbara wärde igenom en stigande och fallande wäxel-Cours, wara underkastadt hwarjehanda sådane Speculationer af Utlänningar, som kunna tillskynda samma Rike ansenlige förluster».

[62] Anteckningar härom i handelsbalansuträkningen för år 1769, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA. Se följande not 63.

[63] Inrikes- civilexpeditionens diarium 1772, RA. Enligt Fritz finns ej i SU:s prot för åren 1771 o 1772 några anteckningar om handelsbalansuträkningarna för åren 1769 o 1770. Fritz, Johan Liljencrantz' offentliga verksamhet, Kommerserådet, not 83.

föregående årens »mäst betydande Importer och Exporter». I sin berättelse framhöll de kommitterade att 1770 års uträkning hade upprättats enligt samma grunder som 1769 års uträkning och hänvisade till sin berättelse över 1769 års handelsbalans.[64]

Den 5 januari 1773 ålade Kungl Maj:t de kommitterade att hädanefter fortsätta handelsbalansarbetet så att ett års handelsbalansuträkning vid det följande årets slut skulle vara färdig och överlämnas till Kungl Maj:t.[65] I instruktionen för de kommitterade var fastslaget att de för varje års handelsbalans som ett personligt arvode skulle erhålla 1 500 daler silvermynt vardera samt tillsammans för att avlöna medhjälpare m m årligen 1 000 daler silvermynt. Det personliga arvodet fick emellertid ej utbetalas, förrän de kommitterade ingivit den färdiga handelsbalansen till kommerskollegiet.[66] Den 6 oktober 1773 uppvisade de kommitterade, statssekreteraren Liljencrantz och kommersrådet von Plomgren, i kommerskollegiet handelsbalansuträkningen för år 1771, vilken var färdig att överlämnas till Kungl Maj:t. De kommitterade erhöll genom protokollsutdrag det åstundade bevis, som berättigade dem att utkvittera sina handelsbalansarvoden hos generaltulldirektionen.[67]

Såsom statssekreterare vid den nya handels- och finansexpeditionen ålåg det Liljencrantz enligt instruktionen av den 30 april 1773 att bl a handlägga allt vad som rörde allmänna inrättningen och styrelsen av rikets handel och sjöfart.[68] Liljencrantz torde ej såsom kommitterad ha författat någon berättelse över 1771-års handelsbalansuträkning att överlämnas till sig själv såsom chef för handels- och finansexpeditionen.[69] Handelsbalansuträkningarna stannade sannolikt kvar i kommerskollegiet, sedan de kommitterade erhållit det begärda beviset.

Handelsbalansuträkningarna för åren 1772 och 1773 slut fördes inte.[70] Handelsbalansuträkningarna för åren 1774, 1775 och 1776 uppvisades i kommerskollegiet den 23 maj 1780 och uträkningarna för åren 1777 och 1778 den 24 maj 1780.[71] Liljencrantz och von Plomgren erhöll då det bevis, som erfordrades för att de skulle kunna utkvittera sina arvoden hos generaltullarrendesocieteten som enligt Kungl Maj:ts beslut den 6 juni 1780[72] ålagts att utbetala dessa.

Samma dag, den 6 juni 1780, hade assessorn i kommerskollegiet Carl Erik Lagerheim av Kungl Maj:t utsetts till kommitterad i stället för Liljencrantz. Den sistnämnde hade i ett memorial till Kungl Maj:t, daterat den 6 juni 1780, anhållit om att bli entledigad från handelsbalansarbetet och att Lagerheim måtte antas i hans ställe, vilket Kungl Maj:t biföll samma dag. Som skäl för sin avsägelse hade Liljencrantz framhållit att de många särskilda göromål som under

[64] Kommitterade ang handelsbalansen för år 1770, Kommittéer t o m år 1900, RA.

[65] Avskrift av Kungl Maj:ts brev t Kmk 5.1.1773, Rikskollegierna, vol 4, RA. Se även s 124 not 7.

[66] Se s 96 not 55.

[67] Handelsdiv. handelsprot 6.10.1773, Kmk A, RA. I prot står det handelsbalansuträkningen »för år 1772». En sådan utarbetades ej (se det följande), varför protokollsanteckningen sannolikt avser 1771 års handelsbalansuträkning.

[68] Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 1, s 345.

[69] I handels- o finansexpeditionens diarier finns ej några anteckningar om handelsbalansuträkningarna.

[70] »Anmärkningar wid 1772» (respektive 1773) års handelsbalansarbeten, Serie 7, Åb, KmkKkr A, RA.

[71] Handels- o manufakturprot 23.5, 24.5.1780, Kmk A, RA.

[72] Kungl Maj:ts brev t Gtas 6.6.1780, Ink skriv 1780 (nr 102), Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

de sistförflutna åren ålagts honom hade hindrat honom att ägna behörig tid åt handelsbalansarbetet »hwilket i sig sielf är nog beswärligt». Vid utförandet av de delar i handelsbalansuträkningarna som hade ankommit på honom hade han till en del måst biträdas av Lagerheim. Emellertid ansåg sig Liljencrantz på grund av sin ålder och försvagade hälsa hellre böra uppoffra den enskilda förmån som tillföll honom »af detta arbete medelst det derwid åtföljande Arfwode af 250 Rs. Specie för hwarje års Handels Ballance Uträkning», än att nödgas eftersätta övriga åt honom uppdragna göromål.[73]

Då Lagerheim den 7 december 1780 i kommerskollegiet uppvisade sitt konstitutorial som kommitterad, lät kollegiet anteckna att man vid utassigneringen av det för handelsbalansarbetet fastställda arvodet i fortsättningen skulle observera att Lagerheim skulle åtnjuta berörda arvode.[74] Mellan den 15 december 1780 och den 8 december 1802 framlade Lagerheim och von Plomgren i kommerskollegiet handelsbalansuträkningarna för åren 1779–1797.[75]

Kungl Maj:t biföll den 25 november 1800 von Plomgrens ansökan om att på grund av ålder och sjuklighet bli entledigad från befattningen med handelsbalansarbetet. Samma dag utsågs statskommissarien Emanuel Widegren att i von Plomgrens ställe tillsammans med presidenten i statskontoret, Lagerheim, utarbeta handelsbalanserna fr o m år 1798.[76] Mellan den 2 mars 1803 och den 21 januari 1811 uppvisade Lagerheim och Widegren i kommerskollegiet handelsbalansuträkningarna för åren 1798–1807.[77]

Lagerheims ansökan om att bli entledigad från handelsbalansarbetet beviljade Kungl Maj:t den 26 januari 1809. Samma dag uppdrog Kungl Maj:t åt kommerskollegiet att föreslå en av sina ledamöter till ersättare för Lagerheim. Kollegiet gav på förslag av presidenten Liljencrantz sitt förord åt kommerserådet Carl Wilhelm Ståle, vilken av Kungl Maj:t den 11 april 1809 utsågs att tillsammans med Widegren

Koncept till kommerskollegiets sammandrag av Göteborgs tullkammares inkommande persedelextrakt år 1776. Se s 81. Konceptet är utarbetat av kontorsskrivaren Olof Törnbom. Se s 86.

[73] Liljencrantz' memorial t Kungl. Maj:t 6.6.1780, Joh. Liljencrantz' samling, vol 1, RA.

[74] Handels- o manufakturprot 7.12.1780, Kmk A, RA.

[75] Ibid 15.12.1780 (1779 års), 23.4.1782 (1780 års), 18.12. 1789 (1788 års), 8.10.1794 (1792 års), 5.5.1798 (1795 års), 8.12. 1802 (1796 o 1797 års). I handelsbalansuträkningarna för åren 1784, 1785, 1786 o 1787 är antecknat att de uppvisats i Kmk 19.12.1785, 15.12.1786, (dag oläsligt). 12.1787 o 18.12. 1788. Handelsbalansuträkningarna: 1784–1786, De la Gardieska Samlingen, LUB; 1787, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA. Handelsbalansuträkningarna för åren 1781–1783 har troligen utarbetats under åren 1782–1785, de för åren 1790, 1791 under åren 1791–1794, de för åren 1793, 1794 under åren 1794–1798.

[76] Handels- o manufakturprot 2.3.1803, Kmk A, RA.

[77] Ibid 2.3.1803 (1798 års), 23.4.1804 (1799 års), 19.12.1804 (1800 års). I handelsbalansuträkningarna för åren 1801–1807 finns antecknat att 1801 o 1802 års uppvisats i Kmk 21.12.1808, 1803 års 19.7.1809, 1804 års 22.8.1809, 1805 års 22.8.1810, 1806 års 10.10.1810, 1807 års 21.1.1811. Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA.

Concept til Götheborgs Gen: Pers: Extract för År 1776.

Inkommande.

Danmark.

Salt åhl	Torsk	Gråsidor	Fiskwarer	Stockfisk	Rotskär	Oxe hudar	Grofull
℔ 14¼	¼	tt 116¾	allehanda ℔ 2½	tt 1115¼	tt 20	℔ ½	tt 3/4
		21½	1½	146.		41	10.
		120.	4	1261¼		3¾	13¾
		34.				850½	
		617¾				1178¾	
		617¾				2822½	
						405.	
						4406	

Råg	Årter	Helgryn	Korngryn	Hafregryn	Mustar	Creatur	Gult Wax	Mascovade
Tn 33.	T: 7.	Tna ⅛	Tna ⅛	Tna ⅛	℔ 5.	allehanda ℔ 8.	tt 30.	tt 56.800.
					29.			
					34.			

Salt kött	Oxtungor	Fläsk	Skinkor	Torr kött	Smör	Talg	Gum.	Ost	Victualier	Gåshalfvor
Tnor 36	℔ 2½	tt 56	℔ 2.	tt ¼	tt 90	tt 3.	tt 180.		allehanda ℔ 1¼	℔ 54
		19.		30.	6.		2840			
		475.		30¾	169½		30.			
					70		3960.			
					19.		7010			
					30.		358¾			
					377½		7368¾			
					771.					
					1148½					

allehanda Waror	allehanda hår	Murtegel	Saker omb.	Caffe	Saltblad	Sagogryn	Lingarn
℔ 12½	℔ 3.	℔ 6000	℔ 26.	tt 555.	℔ 70.	tt 1110.	℔ 7¼
305							
32.500							
75.							
32.892½							

Petterier	Fenkol	Bruneller	Citroner	Pomeranser	Appelciner	Äpplen	Lin	Droguer
℔ 35.	tt 260.	tt: 22.	℔ 180.	℔ 100.	℔ 50.	Tna ½	tt ½	allehanda ℔ ½

Från	1738	1739	1740	1741	1742	1
Stockholm	190599 2/20	182816 13/20	166676 3/4	175430 2/20	17[illegible] 4/20	19
Gefle	19490 1/2	16521	14437	20214 17/20	19960 16/20	24
Nykiöping	2780	2240	2381	2388 10/20	2173 2/20	
Norkiöping	8560	5807 3/4	8036 6/20	7468 4/20	10[illegible] 1/2	
Westerwik	1924	1670 3/4	1933 3/4	2034 11/20	2045 3/4	
Wisby	1	4 3/4				
Calmar	223 1/4	198	118 1/2	456 16/20	[illegible] 1/4	
Carlscrona	134 3/4	321 1/2	542 1/4	540 2/5	[illegible] 3/4	
Carlshamn	298 1/4	27 1/2	212 1/4		20 13/20	
Christianstad		5 2/5	53 1/2			
Ystad		2	2	14		
Malmö	20	10 2/5			8	
Landscrona	50 3/4		1	4	3	
Helsingborg			1/4			
Halmstad	82 1/4		101 1/2			
Warberg	113	9		25 1/4	249 1/4	
Giötheborg	87015 2/5	78462 15/20	72186 3/4	86450 3/4	[illegible] 1/4	8
Marstrand	40 1/2	25 11/20		18		
Uddewalla	854	540 1/5	961 18/20	551 1/4	858 [illegible]	
Strömstad		1				
Carlstad	1253	215	1150 4/5	867 1/5	236 3/4	
Åbo	318 3/4		105 1/5	117 1/4		
Helsingfors	447 4/5	350 1/2	155 1/20	1/2		
Fredrikshamn	75 2/5					
Willmanstrand						
Summa	314330 11/20	289229 17/20	270255 3/4	297361 18/20	277049 1/2	32

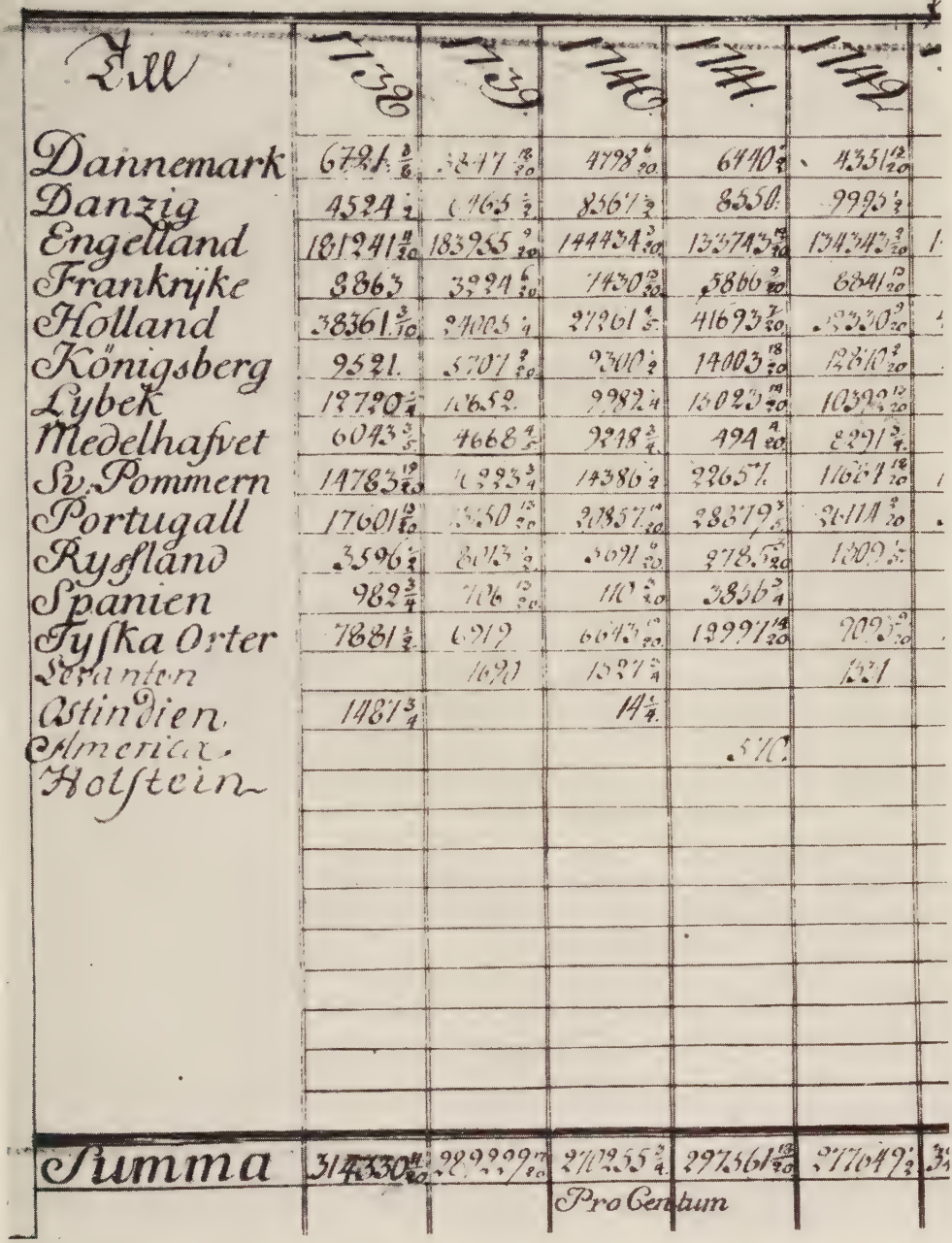

Till	1738	1739	1740	1741	1742
Dannemark	6721 3/8	5847 18/20	4798 6/20	6440 1/2	4351 12/20
Danzig	4524 1/2	6465 1/2	8567 1/2	8550	9995 1/2
Engelland	181241 11/20	183955 9/20	144434 3/20	133743 12/20	134343 2/20
Frankrijke	8863	3224 6/20	7430 13/20	5866 9/20	8841 13/20
Holland	38361 3/10	24005 1/4	27261 4/5	41693 7/20	32330 9/20
Königsberg	9521	5707 2/20	9300 1/2	14003 18/20	12870 2/20
Lybek	12720 1/4	10652	9982 1/4	15023 14/20	10392 13/20
Medelhafvet	6043 3/5	4668 4/5	9248 3/4	494 4/20	8291 3/4
Sv. Pommern	14783 19/20	16223 3/4	14386 1/2	22657	11684 12/20
Portugall	17601 13/20	13150 13/20	20857 10/20	28879 3/5	26114 2/20
Ryssland	3596 1/2	8013 1/2	5691 6/20	2785 5/20	1809 1/5
Spanien	982 3/4	706 13/20	110 3/20	3856 3/4	
Tyska Orter	7881 1/2	6919	6643 10/20	12997 14/20	9093 9/20
Levanten		1690	1527 3/4		1531
Ostindien	1487 3/4		14 1/4		
America				570	
Holstein					
Summa	314330 11/20	289229 17/20	270255 3/4	297561 13/20	277649 1/2
			Pro Centum		

Utsnitt av tabeller i kommerskollegiets generalpersedelextraktböcker för åren 1738 1750. Se s 84. Tabellerna redovisar exporten av stångjärn i skeppund stapelstadsvikt med fördelning dels på ullkamrar dels på utländska handelsområden.

Textutsnitt från titelsidan till kommerskollegiets generalpersedelextraktböcker för åren 1764 1777, vilka bevarats »åt en, kan hända, mera Nyfiken och Curieuse Efterwerld». Se s 84, citat s 87 f.

Vignetter från titelsidorna i kommerskollegiets generalpersedelextraktböcker för åren 1751–1763 och åren 1764–1777. »Nu anländer Skeppare til stapelstad eller rätter lossnings-ort; sätte då fartyg för ankar et mousquet-skott ifrån land, och må han ej utan tilstånd af Tullkamaren närmare anlägga», 1774 års seglationsordning, § 8.

PERSEDE
ACT

29

Samman-

Inkomna Lastade.

	Inrikes. Stycken	Inrikes. Läster	Utrikes. Stycken	Utrikes. Läster
Danmark p.	131.	958 1/4	36.	765.
Danzig.	100.	909 1/4		
England.	71.	1030 1/2	99.	1092 3/4
Frankrike.	19.	289 3/4	2.	198.
Holland.	59.	968 3/8	22.	1175.
Königsberg p.	129.	3360 3/8	12.	513 3/4
Medelhafvet p.	36.	1092 1/4		
Pommern p.	298.	8289.		
Portugal.	86.	1147 1/8.		
Ryssland p.	944.	6423.	2.	513.
Spanien.	11.	1992 1/4		
Hollstein Lybeck, med flere Tyske-Orter.	961.	8673 3/8	23.	2586 1/2
Ost-Indien.	2.	643.		
West-Indien.				
Summa.	1700.	15841/2	196.	8213 3/8.

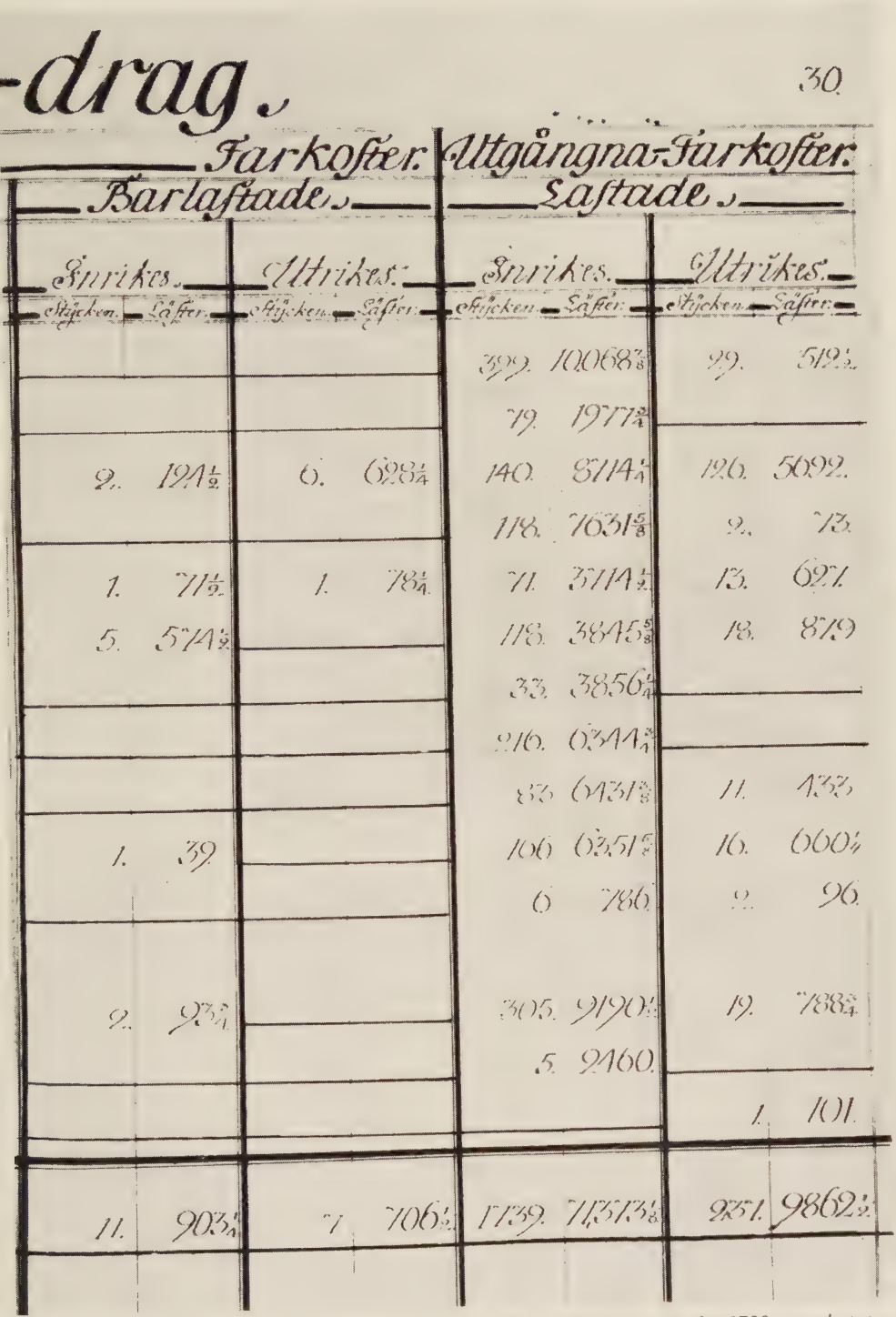

-drag.

30.

Farkoster. | Utgångna-Farkoster.

Barlastade. | Lastade.

Inrikes.		Utrikes.		Inrikes.		Utrikes.	
Skjeken.	Läster.	Skjeken.	Läster.	Skjeken.	Läster.	Skjeken.	Läster.
				329.	10068⅞	29.	519½
				19.	1977¾		
2.	194½	6.	698¼	140.	8114¼	126.	5092.
				118.	7631⅝	2.	73.
1.	71½	1.	78¼	71.	3714½	13.	697.
5.	574½			118.	3845⅝	18.	879
				33.	3856¼		
				216.	6344¾		
				83.	6431⅜	11.	433.
1.	39.			106.	6351½	16.	660¼
				6.	786.	2.	96.
2.	93¾			305.	9190½	19.	788¾
				5.	2460.		
						1.	101.
11.	903¼	7.	706½	1739.	71313⅛	235.	9862½

Kommerskollegiets sammandrag av tullkamrarnas fartygsförteckningar år 1780, utarbetat av kontorsskrivaren Olof Törnbom. Se s 77.

Salt

Medelländska Varor 101517. à 3¾ Tunna pr. Salm göra
33082½ Salm à 11 Real. 363902
omkostningar efter
vanligheten — 45687.
Real: 409589.

Som största quantiteten tages från Cagliari, och endast smärre partier från Trapani och Yvica, så kan uträkningen helst göras efter Cagliari

[illegible] à 90 R: pr. 1 piece d'or de 6400 Rees — Reis 29.312.6[illegible]328.

à 48 [illegible] 3[illegible] pr. [illegible] 400 Rees — 87379.
agio à 5 pC. — 4369.
[illegible] 91748.
Prov: på Tratten ½ pC 458.
Disconto — 1 pC 916.
Bref porto [illegible] 150.
[illegible] 93272.
assurance med prov: 6 pC 5596
Hol: Court 98868.
eller R[illegible] Hol: [illegible] 139547.
35839.
ännu ½ — [illegible]
Hol: [illegible] [illegible]
à 5¾ [illegible] 75786.
Sundsk Tull för 89500 [illegible] 3459.
[illegible] Hol: [illegible] 78845.
à 5¾ pC

Sundsk Tull för
89500 [illegible] à 2 [illegible] pr 124 [illegible] 3729.
agio på Crona 6 pC — 243.
Crona R[illegible] 3952
agio på [illegible] 3 pC 118.
[illegible] 4070
prov. 2 pC — 81.
Dr. [illegible] 4151.
à 120 pC. Hol: [illegible] 3459

för Skeps umgälder Skeppsfolkets depense och proviantering på främmande orter [illegible] såsom Skeppet [illegible] ifrån [illegible] måste gå dit [illegible] Lasten [illegible] Yvica [illegible] [illegible] ⅓ [illegible] för [illegible]

År 1781. Danmark.

Inkomne-Waror.	R[illegible]:	[illegible]
Siden-Varor.	3034.	16
Linne- & Cattuns-Varor.	17.725.	8.
Kläden.	4326.	34
Kram-Varor.	11.474.	44.
Droguerier.	3511.	10 [illegible]
Tobak.	4514.	40 [illegible]
Färger.	5549.	4.
Kryddkr: Varor.	8835.	17 [illegible]
Specerier.	5189.	40¼
Säcker.	55.465.	26 [illegible]
Salt.	1934.	—
Spannmål.	4569.	11 [illegible]
Creatur.	58.481.	16.
Victualier.	7039.	19 5/16
Fisk-Varor.	38.614.	2 [illegible]
Frögt.	923.	6 [illegible]
Allehanda Varor	8325.	7 [illegible]
Drycker.	2182.	7 [illegible]
Rudimaterier, 262.958. 32 11/12	91.663.	13¼
Fragter på de Varor, som ifrån D. N. hitkomit med främmande Skepp.	913.	6.
263.871. 38 11/12		
Öfver-Balance.	357.905.	44¾
Summa	691.777.	35 [illegible]

Utgångne-Varor.	R[illegible]
Koppar och Mässing.	152.520. [illegible]
Järn och Ståhl.	244.383. [illegible]
Trä Varor.	36.579. [illegible]
Allehanda Stenar.	8627.
Stälsvärke.	67. [illegible]
Spannmål.	66. [illegible]
Victualie-Varor.	337. [illegible]
Fisk-Varor.	17.448. [illegible]
Linne-Varor.	110. [illegible]
Lefv. Creatur.	3810. [illegible]
Allehanda Varor.	98.193. [illegible]
Nederlags Varor. 590.978. 2¾	468. [illegible]
Andre Utg. Utr: Varor.	28.362. [illegible]
Fragter på de Varor, som här ifrån till D. N. afgått med S. S.	30.799. [illegible]
Summa	691.777. [illegible]

Omräkning av kvantitetsuppgift till värdeuppgift för importerat salt från »Italien och flere orter i Medelhafwet År 1769». Omräkningen är utförd av kommerserådet Johan Westerman (Liljencrantz), en av de »Committerade til Handels Balance uträkningarnes författande». Se s 118.

Handelsbalans med Danmark, utsnitt av koncept till de kommitterades handelsbalansuträkning för år 1781. Se s 119. Konceptet är utarbetat av kontorsskrivaren Olof Törnbom. Se s 120.

utarbeta handelsbalansuträkningarna fr o m år 1808. Widegren och Stråle framlade i kommerskollegiet mellan den 18 juni 1811 och 21 december 1814 handelsbalansuträkningarna för åren 1808–1812.[78]

Den 15 november 1815 förordnade Kungl Maj:t kommerserådet Samuel Niklas Casström till kommitterad i stället för Stråle, vilken avlidit den 11 i samma månad.[79] Den 20 september 1818 dog även Widegren, men då Kungl Maj:t ansåg att det efter Widegren ledigblivna arvodet borde inbesparas utsågs ingen efterträdare till denne.[80] Casström kunde som ensam kommitterad till handelsbalansernas författande hos generaltulldirektionen den 22 oktober 1818 utkvittera 495 riksdaler banco för en uträkning över 1813 års handelsbalans.[81]

Handelsbalansuträkningarna för åren 1769 och 1770 överlämnades till Kungl Maj:t. Det har icke kunnat konstateras huruvida ytterligare några av de kommitterades handelsbalansuträkningar överlämnades till Kungl Maj:t.[82] Däremot uppvisades de i kommerskollegium, där de kommitterade erhöll det bevis, som berättigade dem att av tullmedlen erhålla sina arvoden.

Den 6 april 1796 hade de kommitterade utarbetat en sammanställning av 1783–1793 års handelsbalansuträkningar. Denna sammanställning har inte återfunnits, men en berättelse om sammanställningen finns bevarad dels bland Lagerheims koncept, dels i en daterad men icke undertecknad renskrift.[83]

Av berättelsen framgår att i handelsbalansuträkningarna »hafwa ifrån och med år 1783, wisse Medelpriser, grundade på hwarje waras dittils utrönte wanlige wärde, blifwit nyttjade till Importernes upskattning, hwaremot wärdet på Exporterne, är uträknat efter de wärkelige priserne, och deras årliga förändringar. Därigenom är uplysning wunnen, huru Importerne rätteligen förhållit sig, det ena året emot det andra, til säkrare grund för pröfningen af orsakerne til förändringarne åren emellan.»

Berättelsen hänvisar till tabellerna i ovannämnda sammanställning av 1783–1793 års handelsbalansuträkningar. Härav

[78] Kungl Maj:ts brev t Kmk 26.1, 11.4.1809; Handels- o manufakturprot 20.2.1809; Kmk A, RA. I handelsbalansuträkningarna för åren 1808–1812 finns antecknat att 1808 års uppvisats i Kmk 18.6.1811, 1809 års 23.10.1811, 1810 års 2.9.1812, 1811 års 23.8.1813, 1812 års 21.12.1814, Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA.

[79] Handels- o manufakturprot 18.1.1816, Kmk A, RA.

[80] Kungl Maj:ts brev t Kmk 4.11.1818; Handels- o manufakturprot 25.11.1818; Kmk A, RA.

[81] Prot 22.10.1818, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[82] I de handelsbalansuträkningar, som ingivits t Kungl Maj:t finns anteckningar gjorda om inlämningsdatum. I handelsbalansuträkningarna för åren 1771–1813 finns inga sådana anteckningar. (Vid stickprov, som gjorts i kansliexpeditionernas diarier, har ej påträffats några anteckningar om inlevererade handelsbalansuträkningar.)

[83] Konceptet i C. E. Lagerheims samling, vol 2; Renskriften (med anteckningen »Ur Lagerheimska saml.») i HS, vol 39; RA.

kan utläsas, att tabell 1 utvisat värdet på rikets i persedelextrakterna upptagna export och import från nämnda år, exporten uträknad efter dess »wärkelige» (priser) och importen efter »Medelpriserne». Tabell 2 upptog rikets import efter »Medelpriserne». Tabell 3 utgjorde en sammanställning av sluträkningarna i nämnda års balansuträkningar. I tabell 4 var »på de betydeligaste Import warorne» skillnaden mellan »Medelpriserne och de wärklige» (priserna) särskilt kalkylerad och tillagd. Detta hade gjorts emedan »de wärkeliga priserna å Spannemålen alla åren warit högre, och priserne på en stor del af de öfrige Importerne jemwäl stigit, särdeles ifrån och med år 1791». I tabell 5 var uppställd en slutkalkyl. Denna utvisade helt andra balansslut för nämnda år än tabell 3. Bl a hade för år 1793 övervikten i tabell 3 på 2 100 000 riksdaler minskats till 1 322 000 riksdaler i tabell 5.[84]

Uppgifterna i tabell 5 utvisade att »Riket ifrån och med år 1783 til och med år 1790 haft ständig fast större och mindre underwigt i dess Handel», »Men deremot ifrån och med 1791, Öfwer Balance». Enligt Lagerheim hade rikets neutralitet i kriget och de krigande makternas behov samt »en i allmänhet minskad Import, bidragit til Handels wågens fördelaktiga Utslag. Icke at förtiga, det Kongl Maij:ts Nådige Förordning emot yppighet och öfwerflöd dat: den 1 Januari 1794 medwärkat dertil».

Vid 1815 års riksdag bordlades i plena den 20 juni särskilda utskottets ryktbara betänkande.[85] Det var till stor del byggt på prosten Fredric Bogislaus von Schwerins (utskottets ordförande) digra betänkande av den 6 juni.[86] Den mest omstridda punkten i utskottets betänkande var förslaget att återuppliva 1794 års förordning mot yppighet och överflöd.[87] Ett yppighetsförbud skulle bidra till att hämma den överdrivna importen av utländska förnödenhets- och lyxvaror, vilken tyngde rikets handelsbalans. Alltsedan år 1808 hade varuutbytet med utlandet slutat med undervikt på handelsvågen, och den expansionistiska oppositionen skrev på handelsbalansens konto inte blott »penningbrist utan även valutaförsämring, kursfluktuationer och prisstegring».[88] Såväl till von Schwerins som till utskottets betänkande var fogat ett utdrag av 1803–1812 års handelsbalansuträkningar. Den sammanlagda undervikten i uträkningarna för åren 1808–1812 utgjorde 12 millioner riksdaler. För åren 1813 och 1814 hade man uppskattat den årliga undervikten till 5 millioner, och således uppgick den sammanlagda undervikten åren 1808–1814 till 22 millioner riksdaler.[89] Förslaget om utfärdande av en författning mot yppighet och överflöd godtogs av riksdagen ehuru med någon modifikation.[90]

Den 14 augusti 1816 lät Kungl Maj:t genom cirkulär delge samtliga landshövdingar riksdagens skrivelse angående häm-

[84] Varken Essén eller Heckscher har uppfattat att berättelsen gällde sammanställningen av uppgifter ur 1783–1793 års handelsbalansuträkningar. De har antagit att »skillnaden mellan Medelpriserne och de wärkelige» priserna var tillagd i uppgifterna om importens värde i handelsbalansuträkningarna i Serie 3, Åb, KmkKkr A, RA. Essén, Johan Liljencrantz som handelspolitiker, s 173 ff. Heckscher, a a II, 2, s L f.

[85] Andreen, Politik och finansväsen, I, s 260.

[86] Ibid, s 253.

[87] Ibid, s 256, 317.

[88] Ibid, s 142.

[89] Ibid, s 242 not 66.

[90] Ibid, s 267.

mandet av yppigheten och befallde dem att yttra sig om de mått och steg som borde vidtagas »till överflödets hämmande, så att fäderneslandets utrikes handel hädanefter ej må lända det till skada». En av de få landshövdingar, som ej ansåg att fäderneslandet led av överflöd, var Hans Järta i Falun.[91] I ett särskilt utlåtande till Kungl Maj:t den 20 oktober 1816 i fråga om »Medel till hämmande af skadlig yppighet» hävdade Järta, att alla överflödsförordningar var meningslösa.[92] Utlåtandet var ytterst hemligt, och dess innehåll anförtroddes endast några få konungen närstående ämbetsmän. Av dessa blev det »läst, beundrat, begrundat, – och gjorde sin verkan».[93]

Cirkuläret till landshövdingarna innehöll även nämnda utdrag av handelsbalansuträkningarna. Detta föranledde Järta att leverera en fruktansvärd kritik dels mot 1803–1814 års handelsbalansslut, dels mot hela handelsbalansinrättningen. Järta framhöll, att särskilda utskottet genom att tillgripa handelsbalansuträkningarna som argument återupplivat bruket från »den s k partitiden», då handelsbalansuträkningar hade nyttjats som argument när prohibitiva författningar och konstlade finansanstalter skulle genomdrivas. Efter att ha påvisat de svenska handelsbalansuträkningarnas opålitlighet framhöll Järta att »handelsbalansräkningar, äfven om de voro uppgjorda efter de möjligen säkraste grunder, äro sviksamma bevis på det hela af en stats tillstånd».[94]

Redan den 2 september 1815 hade Järta kallat särskilda utskottets betänkande »idel galenskap».[95] I konselj över handels- och finansärenden den 10 januari 1816 hade Järta som t f statssekreterare kritiserat de »ofullständiga sifferberäkningar» varpå man grundat antagandet om en underbalans på 22 millioner riksdaler.[96] Järtas kritik av handelsbalansuträkningarna har troligen medverkat till deras avskaffande.[97]

Till följd av Kungl Maj:ts beslut den 18 september 1816 och 18 juni 1817 kom generaltulldirektionen att upprätta handelsstatistik efter en ny metod.[98] Med hänvisning till sistnämnda beslut meddelade Kungl Maj:t kommerskollegium den 4 november 1818, att handelsbalansuträkningarna inte behövde fullföljas längre tid än till det år då generaltulldirektionens årliga sammandrag över in- och utgående varor tog sin början, dvs år 1815.[99] Handelsbalansuträkningarna skulle således utarbetas t o m år 1814. Uträkningen för år 1813 var som nämnts färdig år 1818. Den enda kända beräkningen av handelsbalansen år 1814 är den nämnda uppskattade undervikten på 5 millioner riksdaler.

[91] Forssell, Lefnadsteckning (i Valda skrifter af Hans Järta, utg Forssell), s XCIV f.

[92] Järta, Valda skrifter (utg Forssell), I, s 103–162.

[93] Forssell, a a, s XCVI. Andreen, a a, s 317 not 110.

[94] Järta, a a, I, s 136 ff.

[95] Forssell, a a, s LXXXIII.

[96] Järta, a a, I, s 99.

[97] Järta var även ledamot i den kommitté där enligt Kungl Maj:t förslag framförts att handelsstatistiken skulle utarbetas inom tullverket. Kungl Maj:ts brev t Kmk 12.6.1816, Kmk A, RA. Om Järta o »Committerade till Tullförfattningarnes öfverseende» se s 126.

[98] Se s 126.

[99] Kungl Maj:ts brev t Kmk 4.11.1818, Kmk A, RA.

Handelsbalansuträkningarnas sjöfartsstatistik och fraktuträkningar

Uppgifter om utrikessjöfarten på Sverige–Finland redovisas i Vults (von Steijern) jämförningsextrakt för åren 1738–1740 (i serie 2), i hans sammandrag av jämförningsextrakten för åren 1739, 1740 (i serie 3) och i kommerskollegiets handelsbalansuträkningar för åren 1741–1753 (i serie 3). Uppgifterna avser lästetalet på de svenska respektive utländska fartyg som från utrikes ort hade anlänt till stapelstäderna och till utrikes ort hade avgått från stapelstäderna. De inkomna svenska fartygens sammanlagda lästetal och de avgångna svenska fartygens sammanlagda lästetal redovisas årsvis med fördelning på utländska handelsområden. På liknande sätt redovisas de utländska fartygens lästetal.

I jämförningsextrakten och sammandragen av jämförningsextrakten redovisas på liknande sätt som för riket utrikessjöfarten på respektive stapelstad. Summorna av »stapelstädernas» inkommande respektive utgående lästetal utgör »rikets» inkommande respektive utgående lästetal.

Lästetalsuppgifterna till jämförningsextrakten och handelsbalansuträkningarna har sannolikt erhållits från generaltullkontorets revisionskontor, dit sjötullkamrarnas räkenskaper inlevererades.[1]

Lästetalsuppgifterna utgjorde faktorer i Vults (von Steijern) uträkningar om utgifter för frakt av varor som införts med utländska fartyg och inkomster av svenska fartygs utfrakter.

I sin berättelse om 1738 års uträkningar skriver Vult (von Steijern) följande. »Beträffande fragterne för de waror, som blifwit med främmande fartyg hit införde, så har det warit omöjeligit att fördela samma fragter på hwar slags wahra: i synnerhet emedan för alt hwad med inpackning föres, såsom Kram, Specerier och Tobak med mera, betalas fragten ganska olika. Jag har altså tagit Skiepslästetahlet till Grund, sedan alla barlastade fahrtyg blifwit afdragne, och har på hwar läst räknat den fragt, som, effter samlade Mäklare Attester, blifwit därföre åhr 1738 betald. Denna uträkning öfwer Fragterne; ehuru iag däri har måst, i brist af säkrare Fundament, på förberörde sätt gå till wäga, men säkerligen tror att Fragterne på Packwaror kommit Långt högre att bestiga; kan dock föga alterera rätta balance-slutet, emedan iag har brukat samma grund att uträkna fragteförtiensten på de waror, som utur Riket blifwit med egne skepp förde».[2]

I sin berättelse om uträkningarna för åren 1741–1744 skriver Vult von Steijern följande. »Aldenstund Riket bör debiteras för Fragterne på alla de utrikes wahror, som blifwa med fremmande Fartyg hitförde; men omöyeligheten hindrar att uträkna berörde Fragt på hwar Perzedell för sig: emedan

[1] Se s 77 not 13.
[2] Se s 89 not 4.

ehuru en dehl betala densamma Skeppunde- Läste- och Fastage-tahls; så äro dock altför många, som ingen sådan wiss Fragt hafwa efter deras mått eller wigt: men betala densamma efter inpackningarne, alt som betingandet wid hwarje tillfälle kan giöras; såsom Drögerier, Tobak, Färgor, Krydkrämarewahror, Specierier, Frugt, en stor dehl Victualier och Rudimaterier, med mera; Altså har till mera berörde Fragters beräknande ingen annan Grund kunnat tagas, än som Skeps-lästetahlet: hwilket finnes för hwar utrikes ort särskilt, öfwerst uti columnen med rödt bleck, antecknadt: på hwilket lästetahl af alla Fremmande Fahrtyg, sedan man först däraf dragit de Barlastade, Fragten blifwit beräknad efter Skeps Clarerare – attester. Och har man tyckt detta så mycket mindre kunna rubba Sluträkningens ricktighet, som man brukat ett och samma Fundament till att creditera Riket för Fragterne på de utgående wahror, hwilka blifwit med Swenska Fahrtyg exporterade. De Pomerske Fahrtygen äro wähl i Columnen för Pomern bland Swenske Lästetahlet uptagne, emedan de niuta Swenske Friheten till godo; men som deras förtienande Fragter på oss icke kunna säyas komma Riket till godo; så har man på häften däraf beräknat Fragten, såsom ungefärlige proportionen emot de Swenske Fahrtyg, som löpa till Pomern.»[3]

Vult von Steijern utförde sannolikt fraktuträkningarna på liknande sätt i handelsbalansuträkningarna för åren 1745–1748, 1749–1753, 1756–1759 och 1763.[4]

I de kommitterades handelsbalansuträkningar finns årliga sammandrag »af den Coopverdie Sjöfart», som blivit idkad »directe till och ifrån Swerige». Sammandragens uppgifter avser de svenska och utländska fartyg som från utrikes ort inkommit vid sjötullkamrarna och som till utrikes ort avgått från sjötullkamrarna. De inkomna respektive utgångna svenska och utländska fartygen redovisas till antal och lästetal med fördelning på utländska handelsområden. De inkomna fartygen redovisas som lastade respektive barlastade, de utgångna som lastade.

Uppgifterna till dessa tablåer över utrikessjöfarten är hämtade ur de tidigare (s 71–78) beskrivna sammandragen av tullkamrarnas fartygsförteckningar (serie 9). Ur dessa infördes uppgifterna under samma rubriker i koncepten till handelsbalansuträkningarna (serie 7 d) och i handelsbalansuträkningarna (serie 3). Därvid kom även de ofullständiga och därför missvisande uppgifterna i serie 9 om barlastade respektive lastade fartyg att överföras i serie 7 d och serie 3.[5]

På grundval av uppgifterna om lastade fartygs lästetal gjordes fraktuträkningarna till de kommitterades handelsbalansuträkningar. För åren 1781, 1782, 1784–1790 utfördes fraktuträkningarna på baksidan av konceptet till handels-

[3] Se s 89 not 7.
[4] Se s 115 f.
[5] Se s 78.

balansuträkningen för motsvarande år i serie 7 d. Koncepten utgörs av häften i folio, ett för varje år, och skall liksom handelsbalansuträkningarna beskrivas i det följande.[6]

Uträkningarna om utgifter för frakt av varor som införts med utländska fartyg och inkomster av svenska fartygs utfrakter torde ha utförts på följande sätt.[7] Först uppställdes för varje utländskt handelsområde lästetalet för de lastade utländska fartyg som från respektive handelsområde hade inkommit till riket. Därefter antecknades vid varje lästetalsuppgift ett à-värde i riksdaler per läst.[8] Produkten av lästetalet och à-värdet utgjorde utgiften (i riksdaler) för frakt av varor som inkommit med utländska skepp från respektive handelsområde. Utgiftsuppgifterna i riksdaler infördes därefter på debetsidan i uträkningen över rikets handelsbalans med respektive handelsområde (se den på s 108 återgivna handelsbalansuträkningen). Summan av dessa utgiftsuppgifter infördes på debetsidan i uträkningen över rikets handelsbalans med utlandet som helhet.

På liknande sätt uträknades inkomsten av svenska fartygs utfrakter och infördes inkomstuppgiften på kreditsidan i uträkningen över rikets handelsbalans med respektive handelsområde och utlandet som helhet. Som en faktor i fraktuträkningen användes lästetalet för de lastade svenska fartyg som hade avgått från riket till respektive handelsområde.

Handelsbalansarbetet

Inga förarbeten till Vult von Steijerns handelsbalansuträkningar finns bevarade utom de kvantitetsserier på vilka värdeuträkningarna grundades. De ovan nämnda jämförningsextrakten i serie 2 är renskrifter, som sannolikt har förfärdigats för att i likhet med generalpersedelextrakten i serie 2 förvaras inom kommerskollegiet för dess interna bruk.[9] Att dessa renskrifter ej har fortsatts längre än t o m år 1740, hör sannolikt samman med den stora sekretess varmed handelsbalansarbetet i kommerskollegiet omgavs fr o m 1740-talets början. Handelsbalansarbetet omnämns inte i »huvudserierna» av protokoll och registratur förrän år 1765. Ur spillrorna av kollegiets sekreta material har enstaka uppgifter kunnat hämtas. Den mångsidiga upplysning om värdet av rikets varuutbyte med utlandet som gavs i de renskrivna jämförningsextrakten har sannolikt betraktats som jämnställd med den upplysning som gavs i handelsbalansuträkningarna. Emedan handelsbalansuträkningarna som »sekret mål» speciellt hade anförtrotts åt Vult von Steijern,[10] har troligen jämförningsextrakten, dvs handelsbalansernas förarbeten, ansetts vara alltför sekreta för att renskrivas och förvaras i kommerskollegiet.

[6] Se s 119 f.

[7] Uträkningarna för åren 1781, 1782, 1784–1790 har utförts av kontorsskrivaren Olof Törnbom, se s 125 not 14.

[8] Uttrycket à-värde användes här emedan det sannolikt ej är fråga om à-priser, utan konstruerade tal. Fraktpriserna i priskuranterna angavs nämligen ej i à-priser per läst, utan i à-priser per läst av visst gods. Om Stockholms priskuranter se s 123 o Högberg, Prishistorisk dokumentation, s 206–207.

[9] Se s 68 not 1.

[10] Förteckning över »sekreta mål» i Kmk, Rikskollegierna IV; Fördelningen av göromålen i Kmk, Prot i ekonomi- o justitieärenden 25.10.1757, Kmk A; RA.

De renskrivna jämförningsextrakten för åren 1738–1740 ger inte upplysning om hur värdeuträkningen tillgått. Däremot ger de upplysning om hur värdeuppgifterna om exporten och importen vid de olika sjötullkamrarna har sammandragits till värdeuppgifter om rikets export och import.

För varje stapelstad finns balansuppställningar för varje handelsområde, början med Stockholms balans med Danmark. Balansen är uppställd över ett uppslag, med vänstersidan som debetsida och högersidan som kreditsida. Varje sida är en samlingstabell för åren 1738–1740. Till vänster i tabellen står i början av horisontella fält varugruppstitlar, t ex spannmål, drögerier, allehanda varor m m. Årtalen anges överst i vertikala kolumner. Värdeuppgifterna för respektive varugrupper är införda i vederbörande varugruppsfält och årskolumn. Efter Stockholms balans med Danmark följer Stockholms balanser med övriga handelsområden och därefter de övriga stapelstädernas balanser med respektive handelsområden. På samma sätt som för stapelstäderna har därefter rikets balanser med respektive handelsområden uppställts. Varugruppsvärdena i exempelvis rikets balans med Danmark är lika med summorna av varugruppsvärdena i stapelstädernas balanser med Danmark.

Sammandragen av jämförningsextrakten för åren 1739 och 1740, som finns bevarade i serie 3, har titeln »Handelsbalance».[11] De är likadant uppställda och innehåller balansuträkningar för stapelstäderna och för riket. Sammandraget för år 1739 inleds med Stockholms handelsbalans. Balansen är uppställd över ett uppslag, debetsidan till vänster och kreditsidan till höger. Debetsidan respektive kreditsidan har en tabell där Stockholms import respektive export redovisas. I debetsidans tabell står till vänster varugruppstitlar i början av horisontella fält och överst i vertikala kolumner står handelsområdesrubiker. Varugruppsvärdena är sannolikt hämtade från jämförningsextraktens balanser och införda i respektive varugruppsfält och handelsområdeskolumn. Kreditsidornas tabeller är utförda på liknande sätt. Efter stapelstädernas balanser, som alla är uppställda på samma sätt som Stockholms följer balansen för riket. Även den är uppställd som Stockholms, och dess värdeuppgifter är lika med summorna av motsvarande värdeuppgifter i stapelstädernas balanser.

På samma sätt som i nämnda balans för riket är värdeuppgifterna om rikets import och export redovisade i samtliga handelsbalansuträkningar för åren 1741–1744, 1745–1748, 1749–1753, 1756–1759 och 1763. De innehåller inte balanser för stapelstäderna. Möjligen kan förarbetena till nämnda uträkningar över rikets handelsbalans ha bestått av i huvudsak liknande uppställningar och uträkningar, som de ovan beskrivna renskrifterna för åren 1738–1740. Ett stöd för

[11] Det har ej kunnat konstateras om Vult (von Steijern) uppvisat nämnda sammandrag hos SU vid riksdagen 1742–1743. Se s 89.

detta antagande är Vult von Steijerns tidigare citerade påstående (s 91), att hans uträkningar om värdet av rikets import och export utförts efter den metod som fastställts vid 1741 års riksdag.

Denna metod är beskriven av Vult (von Steijern) i ett memorial daterat den 28 maj 1741, vilket upplästes i sekreta utskottet vid nämnda riksdag. Memorialet har återfunnits bland utskottshandlingarna och citeras här i de delar som rör planen för uträkningarna.[12]

»Jag har sedan alla Perzedlarna till namn och Tittlar wid pass 1.200 st: blifwit samlade; och alt det quantum som af hwart och ett slag till riket inkommit, eller därifrån utgådt, blifwit fördt under sina rätta både in- och utrikes Landsorters Tittlar, på sätt som de 2ne första Banden utwisar; tagit till inköpens uträknande på de främmande warorne hwars och ens Handelsorts Pris Couranter till Fundament; med minder så warit, att iag dels genom förtrolighet med wissa wälsinnade handlande härstädes, dels från andra orter kunnat förskaffa mig Facturer eller utdrag därur, till att så mycket närmare få weta både inkiöpen och afgifterne. Af Pris Couranterne, hwilka ey så aldeles likna sig hela åhret igenom, men äro skilljachtlige månad från månad, och åhrstid från åhrstid, altsom handelsomständigheterne kunna komma Prisen att stiga eller falla, har iag för hela åhret tagit ett medium, hwilket iag reduceradt efter Banco-Riksdahlers valeur och 1738 Åhrs wäxelcours till Swenskt silfwermynt, samt sedan iag således fådt priset i swenska penningar på utrikes quantiteten, har iag reduceradt denna senare till swenskt alne- skål- punde- Läste- Tunne- eller Fastage-tahl, och efter sådan inrättad clave, uträknadt wärdet på hwar Perzedel, som från hwar och en utrikes ort inkommit till hwar och en inrikes Stapelstad.

Till detta inkiöpswärdet har iag lagt de utgående omkostningar som på hwar och en utrikes ort kunnat förefalla, i anledning af deras Tulltaxor och Förordningar, så många iag däraf, dels förut under mina resor kunnat samla, dels härstädes genom goda wänners tillhielp hunnit bekomma. Men där sådane Förordningar brustit mig, har iag likaledes som i det förra nyttiat Facturer. Ytterligare har iag uptagit den wahnlige provisionen som i handelen beräknas, så ock assecurancen, dock begge dehlarne nog Lindrigt: i synnerhet har iag ey kunnat med Assecurance belasta de östersiöeske warorne, såsom de där sällan annars än i den senare och mörkare åhrstiden blifwer assecurerade. Sidst har iag ock beräknadt och särskildt utfördt Sundske Tullen, för de waror, som passeradt Sundet, och efter danska Sunds Tulls Taxan som samma waror till större delen Specifice upräknar.»

[12] Se s 89 not 4.

Efter det på s 112 citerade avsnittet om fraktuträkningarna fortsätter citatet: »Desse sidstnämbde, nembl:n de utgående warors uträkning, har mindre tid och widlöftigt arbete fordrat än de förras: emedan utom Träwaror, hwilkas pris kunnat i den ena inrikes Landsorten hafwa någon olikhet emot den andras, mäst alla de öfrige Perzedlarne, åtminstone de redbaraste hafwa fådt uträknas efter ett wärde, och deras afgifter samt utgående omkåstningar härstädes, efter enahanda och samma Förordningar. Den ringa skillnad som här och ther kan wara i Städernas rättigheter har iag ey trodt förtiena uppmärksamhet.»

I de år 1746 gjorda handelsbalansuträkningarna för åren 1741–1744 (i serie 3) finns ävenledes metoden för uträkningarna beskriven.[13] Där framhålls att vid varuvärderingen priserna på de inkommande varorna reducerades »ifrån hwarje orts mynt till swenskt silfwermynt efter ordinarie valeur, utan coursens beräknande». Först sedan värdet av rikets importer och exporter hade uträknats, jämkades i ett s k Novo Conto de erhållna import- och exportsummorna efter växelkursens förändringar. På liknande sätt beräknades växelkursen i handelsbalanserna för åren 1745–1763.

Enligt den ovan citerade metoden som fastställts år 1741 sade sig Vult von Steijern ha upprättat sina värdeuträkningar rörande utrikeshandeln. Något statistiskt arbetsmaterial som visar att så varit fallet finns inte bevarat. Men den ovan nämnda beskrivningen från år 1746 visar att vissa förändringar gjorts i den år 1741 fastslagna metoden.

De handelsbalansuträkningar som uppställdes av de kommitterade var bearbetningar av kvantitetsseriernas sammandrag i serie 6 eller av koncepten till sammandragens högersidor i serie 7 a.

De första uträkningarna till balanserna återfinns i den värdeserie som här har kallats serie 7 b. Serien utgörs av häften i folio, samlade årsvis i två knippen, varje knippe bestående av fjorton häften. Det första knippets häften innehåller uträkningar av värdet på de varor som under respektive redovisningsår inkommit från fjorton handelsområden. Det andra knippets häften innehåller motsvarande uträkningar av värdet på de utgående varorna. De handelsområden, vilkas namn återfinns på första sidan av de inkommande respektive utgående häftena, är följande: Danmark, Danzig, England, Frankrike, Holland, Königsberg, Medelhavet, Pommern, Portugal, Ryssland, Spanien, Tyska Orter, Västindien, Ostindien.[14]

På sidorna i häftena står till vänster varornas namn i samma ordningsföljd som i sammandragen (serie 6). Sidoutrymmet till höger om varutitlarna är uppdelat i tre kolumner. De två första av dessa innehåller värdeuträkningarnas

[13] Se s 89 not 7.

[14] Fr o m år 1784 även S:t Barthélemy.

addender eller faktorer, den tredje kolumnen uträkningarnas summor eller produkter.

För de varukvantiteter som i första kolumnen redovisas i daler silvermynt respekive riksdaler anger andra kolumnen addender och tredje kolumnen summorna i riksdaler.[15] För de varukvantiteter som i första kolumnen redovisas i mått, mål, vikt, o d anger andra kolumnen faktorer (à-värden i riksdaler) och tredje kolumnen produkter i riksdaler.

Såväl varutitlarna som varukvantiteterna i första kolumnen är hämtade direkt ur tabellerna på sammandragens (serie 6) högersidor. Sannolikt har vid detta arbete begagnats de häften (serie 7 a), som tidigare (s 83) antagits vara koncept till sammandragens högersidor. Om så har varit fallet, förklaras varför dessa koncept, som ej innehåller några värdeuträkningar, kommit att hamna bland värdeserierna i serie 7.

Införandet av varutitlarna och första kolumnens varukvantiteter har utförts av kontorsskrivarna Olof Törnbom, Erik Törnmark och Johan Nesselius: Törnmark i samtliga häften för inkommande varor åren 1771, 1772, 1774 och 1775 samt för utgående varor åren 1771–1775, Törnbom i samtliga häften för inkommande varor åren 1773 och 1776–1790 samt för utgående varor åren 1776–1790, Nesselius i samtliga häften för såväl inkommande som utgående varor åren 1791–1799.[16]

Anteckningarna i andra kolumnen, à-värdena och tilläggstalen, är gjorda av Liljencrantz, von Plomgren och Lagerheim.[17] Vissa tilläggstal synes vissa år vara införda av någon av kontorsskrivarna. Uträkningarnas produkter och summor i tredje kolumnen är i regel utskrivna av den kontorsskrivare som har uppställt häftets första kolumn. I 1770-talets häften är produkterna och summorna ofta rättade av någon av de kommitterade. I häften för åren 1769–1771 är i tredje kolumnen vidlyftiga uträkningar gjorda av de kommitterade (en sådan uträkning av Liljencrantz är återgiven på s 108).

I slutet av häftena i serie 7 b är i s k sammandrag tredje kolumnens summor och produkter uppställda till höger om respektive varutitel. Värdeuppgifterna för varor tillhörande samma varugrupp är därefter summerade, och till sist är summan av värdeuppgifterna för samtliga varugrupper uträknad. Dessa sammandrag i serie 7 b är fr o m år 1774 utförda av kontorsskrivarna.

När sammandragen i serie 7 b hade utförts var uträkningarna för rikets balanser med de fjorton handelsområdena i huvudsak slutförda. Ett inkommande häfte för Danmark gav importvärdena till debetsidan och ett utgående häfte för Danmark gav exportvärdena till kreditsidan i rikets balans med Danmark.

[15] Importvaror som redovisades i riksdaler (s 79 not 25) höjdes regelbundet med 1/3.

[16] Se s 125 not 14.

[17] Westermans (Liljencrantz) handstil är känd bl a fr arkivförteckningen 1770 (se s 70 not 9), vilken han kvitterat o undertecknat. Lagerheims handstil är känd bl a fr koncept (se s 109 not 83). von Plomgrens handstil är känd bl a fr 1778 års generalsammandrag (ser 7 c) vilket han utfört enligt en anteckning på motsvarande års koncept (ser 7 d), Serie 7, Åb, KmkKkr A, RA.

I den serie som ovan kallats serie 7 c utfördes uträkningarna av rikets handelsbalans med utlandet som helhet. Serien består av häften i folio med titeln generalsammandrag över inkomna respektive utgångna varor. De inkommande och utgående generalsammandragen för tiden t o m år 1790 är årsvis häftade var för sig, de från tiden 1796–1798 är årsvis häftade tillsammans. Ett års generalsammandrag upptar på varje sida en vara eller en varugrupp. Till vänster på sidorna under varornas eller varugruppernas titlar står de olika handelsområdenas namn. Till höger i en kolumn är införda de värden i riksdaler som utsatts vid respektive titel i serie 7 b:s sammandrag. När varu- eller varugruppsvärdena för varje handelsområde hade införts från serie 7 b, summerades kolumnen i serie 7 c. Den erhållna summan utvisade värdet i riksdaler av rikets import eller export av respektive vara eller varugrupp. Ovannämnda bearbetning är i samtliga bevarade häften i serie 7 c för tiden t o m år 1790 utförd av von Plomgren och för tiden 1796–1798 av Nesselius.[18]

De ovan beskrivna uträkningarna i serie 7 b och 7 c utgjorde förarbeten till handelsbalanskoncepten i serie 7 d. Koncepten i serie 7 d består av foliohäften, ett för varje år. De är uppställda som handelsbalanserna och kan uppdelas i fem avdelningar.

I. Handelsbalanser mellan riket och varje utländskt handelsområde (en sådan handelsbalans är återgiven på s 108). Dessa balanser redovisar endast varugruppsvärden. I t ex rikets balans med Danmark anges på debetsidan importvarugrupperna och uppgift om deras värde i riksdaler. Varugruppsvärdeuppgifterna är hämtade från sammandraget i serie 7 b:s inkommande häfte för Danmark. Under varugruppsvärdena redovisas utgifterna för frakt av varor, som inkommit från Danmark med utländska fartyg. Fraktuppgifterna i riksdaler är hämtade från de tidigare beskrivna fraktuträkningarna (s 113 f). De under varandra stående värdeuppgifterna har därefter summerats. På kreditsidan i balansen med Danmark är på liknande sätt värdena för exportvarugrupperna införda och inkomsterna av svenska fartygs utfrakter till Danmark redovisade. Kreditsidan har därefter summerats. Saldot är utsatt på debetsidan när det är fråga om övervikt. När det är fråga om undervikt är det utsatt på kreditsidan.

II. Generalsammandrag över rikets import och export. Generalsammandraget är en balansuppställning över rikets varuutbyte med utlandet som helhet. På debetsidan är längst till vänster titlarna på samtliga importvarugrupper och vissa importvaror uppställda under varandra. Varorna är redovisade till kvantitet (mått, mål, vikt, stycketal o d) och värde

[18] Ibid. Se s 125 not 14.

i riksdaler. Varugrupperna redovisas med värden i riksdaler. Kvantitetsuppgifterna har hämtats från sammandragen (serie 6) eller från koncepten till sammandragens högersidor (serie 7 a). Värdeuppgifterna har tagits från serie 7 c. På kreditsidan är på liknande sätt exportvarugrupperna och vissa exportvaror redovisade. Vidare är utgifter respektive inkomster för frakter angivna på samma sätt som i balanserna med handelsområdena. Uppgifterna på debetsidan respektive kreditsidan har därefter summerats och saldot, övervikten respektive undervikten, angivits i riksdaler.

III. »Sammandrag, som wisar tillståndet af den Coopverdie Sjöfart, som blifwit idkad till och ifrån Swerige». Detta är en direkt avskrift av de beskrivna sammandragen i serie 9 (s 77 f, 113). IV och V innehåller uppgifter om den i sjötullkamrarna registrerade guld-, silver- och speciemyntimporten samt om rikets vinst av den ostindiska handeln.

VI. »Balance Slut Räkning». Sluträkningen omfattar förutom uppgifter från de ovannämnda avdelningarna II, IV och V även diverse uppskattade värden (t ex vinsten av svensk fraktfart mellan utländska hamnar, värdet av insmugglade varor) samt uppgifter om kostnaderna för »fredswärkets underhållande med Marocco och öfriga africanska Republiquerne tillika med Consulers och Ottomaniska Beskickningens Traktamenten».[19] Handelsbalanskoncepten i serie 7 d är för åren 1778–1790 utförda av Olof Törnbom och för åren 1791–1794 och 1797 av Johan Nesselius.[20]

Samtliga de kommitterades handelsbalansuträkningar finns bevarade utom balansen för år 1789.[21] Varje handelsbalans består av en volym i imperialfolio, bunden i helfranskt band. Tabellernas rubriker och uppgifter är textade eller utförda i kursivstil. Handelsbalansböckernas utförande påminner starkt om generalpersedelextraktböckernas. De förstnämnda har dock ej en fullt så dekorativ utsmyckning som generalpersedelextraktböckerna har. För de år då både koncept och renskrivna handelsbalansböcker föreligger har dessa jämförts med varandra. Därvid har kunnat konstateras att konceptens uppställningar och uppgifter överensstämmer med handelsbalansböckernas. Luckan i handelsbalansserien för år 1789 kan därför anses vara fylld då konceptet för nämnda år finns bevarat.

Handelsbalansböckerna för åren 1774–1790 är utskrivna av Olof Törnbom, de för åren 1791–1812 av Johan Nesselius. Det har ej kunnat fastställas vem som utskrivit böckerna för åren 1769–1771 och 1813.[22]

Som framgått av det föregående utförde kontorsskrivarna i generalpersedelextraktkontoret den större delen av handels-

[19] Uppgifterna om kostnaderna för »fredswärkets . . .» erhölls från summariska förteckningar över vad som blivit utbetalt av »Convoymedlen». Förteckningarna utarbetades av konvojkommissariatet. Sådana förteckningar finns bevarade: i 1780 års koncept (ser 7 d), Serie 7, KmkKkr A; o C. E. Lagerheims samling, vol 48; RA.

[20] Se s 125 not 14.

[21] Konceptet (ser 7 d) finns bevarat. Sannolikt har detta blivit renskrivet (de kommitterade erhöll sina arvoden först sedan en renskriven handelsbalansuträkning uppvisats i Kmk). I Kmk A o i KmkKkr A finns emellertid ingen renskrift bevarad. Dylika renskrivna handelsbalansuträkningar kan möjligen ha varit intressanta objekt för högadliga samlare. Se s 88 not 1.

[22] Se s 125 not 14.

balansarbetet. Så var fallet under den tid då arbetet var anförtrott åt de kommitterade. Möjligen var så även fallet under den tid då Vult von Steijern ansvarade för handelsbalansuträkningarna. Handelsbalansarbetet var emellertid en sak vid sidan av kontorsskrivarnas ordinarie göromål. Enligt instruktionen av år 1771 skulle de kommitterade årligen erhålla 1 000 daler silvermynt »till betienings aflöning och nödiga underrättelsers anskaffande».[23] Kontorsskrivaren Olof Törnbom uppsade den 24 augusti 1785 »all ytterligare befattning hädanefter, med Handels-Ballance-Arbetet: Så wäl med de wanlige Utdragens- och Läste-Tals Sammandragets upprättande, Uträkningarne, Ballancernes Afslutan- och Renskrifwande, som Ballance-Böckers upritande» . . . »Utan så wore, at Nådige Herr Assessoren [Lagerheim] och Högwälborne Herr Commerse Rådet von Plomgren, för desse särskilte Förrättningar, icke skulle täckas Höggunstigast wilja tillägga mig, ifrån och med innewarande År, något wist och hederligt Arfwode. – Särdeles som, för thy like granlaga Göromål, fordom Presidenten VULT VON STEYERN, wärkeligen af sine Egne Medel, meddelte sin Handtlangare, utom den Ordinarie-Lönen, årligen 55 5/9 Rd:r Specie: hwarförutan den samme Karlen jämwäl åtnjöt fri Spisning wid Presidentens Eget Bord de tider, då han med Uträkningarne war sysslosatt och Ballancen skulle renskrifwas».[24] Huruvida Törnbom erhöll något arvode har ej kunnat konstateras. Emellertid biträdde han de kommitterade till sin död.

Anskaffandet av utländska priskuranter till handelsbalansarbetet

Vid omräkningen av handelsbalansernas kvantitetsuppgifter till värdeuppgifter har skiftande underlag använts. Vult von Steijern sade sig ha använt »Försäljnings-priset här i Landet» vid omräkningen av kvantitetsuppgifterna om utgående varor i 1741—1744 års handelsbalansuträkningar.[1] Omräkningen för de flesta exportvarorna torde ha gjorts efter stockholmspriser.[2] Generaltulldirektionen sades ha använt priskuranter (sannolikt Stockholms) vid omräkningen av uppgifterna för utgående varor år 1768.[3] Troligen har även de kommitterade utnyttjat Stockholms priskuranter vid sidan av fakturor.[4] Beträffande omräkningen av kvantitetsuppgifterna om de inkommande varorna framhöll såväl Vult (von Steijern) som generaltulldirektionen det önskvärda i att den grundades på priskuranter från de orter varifrån varorna hade utskeppats.[5] Sådana utländska priskuranter visade sig emellertid vara svåra att erhålla, varför köpmäns fakturor, sjötulltaxan, vissa medelpriser samt andra okända värderingsgrunder fick tillgripas.[6]

[23] Se s 96 not 55.

[24] Se s 88 not 87.

[1] Se s 89 not 7.

[2] Se citat s 117.

[3] Kungl Maj:ts skriv t Gtd 12.2.1771, Riksreg (inrikes-civil-expeditionen), RA.

[4] Stockholms priskuranter har återfunnits bl handlingar, härrörande fr de kommitterade. Se s 123. I redogörelsen för 1769 års uträkningar skriver emellertid de kommitterade att de på grund av växelkursens växlingar »ej kunnat lita på att wåre Export-warors i allmänhet uti Prix Couranterne upgifne wärden warit i ett rigtigt förhållande emot den angifne wäxel-Coursen, utan derföre måst igenom diverse facturer öfwer wåra utskeppningswarors försälgning i Utrikes orter leta oss fram till en närmare wisshet om samma warors wärde i reelt mynt, än af wanlige Prix-Couranter nog opåliteligen kunnat inhämtas». Se s 97 not 60.

[5] Se det följande.

[6] Om: fakturor (se citat s 116), sjötulltaxan (se ovan not 3), medelpriser (se s 109, 124).

Efter det att Vult hade inlämnat sin handelsbalansuträkning för arrendeåret 1738–1739 i sekreta utskottet, ingav han ett betänkande till kommerskollegiet. I betänkandet, som upplästes i kollegiet den 18 november 1741, framhöll Vult att han nödvändigt behövde utländska priskuranter till sitt handelsbalansarbete. Därför anhöll han att kollegiet måtte ombesörja att de svenska agenterna och konsulerna årligen sände hem de priskuranter som utkom i deras stationeringsort och i närbelägna sjöstäder. Kollegiet utsände cirkulär härom till svenska agenter, konsuler och kommissarier den 2 december 1741, sedan generaltullarrendesocieteten hade lovat att svara för kostnaderna. Förutom priskuranter skulle även insändas en specifikation på alla avgifter och omkostnader för de varor, som utskeppades från respektive ort. Konsulerna i Venedig och Smyrna skulle sända sina uppgifter till konsuln i Marseille, vilken skulle vidarebefordra uppgifterna till Sverige. Den sistnämnde skulle också insända »den Liwornske Pris Couranten» samt uppgifter om saltpriserna på Ywika (Ibiza) och i Cagliari.[7]

Den 28 januari 1744 säger kollegiet i en skrivelse till Kungl Maj:t att en del av konsulerna hade efterkommit vad som ålagts dem i nämnda cirkulär, men då de flesta av dem endast hade konsuls titel utan någon lön, hade kollegiet förnummit deras klagan över de omkostnader uppgifternas anskaffande förorsakade dem.[8] Det var sannolikt icke utan besvär som konsulerna kunde erhålla priskuranter. Vult (von Steijern) säger sålunda år 1741 om priskuranter att i England »eij i bruk kommit att låta sådane af Trycket utgifwa».[9] Troligen var så fallet även på åtskilliga orter där det fanns svenska konsuler.

I en foliant, kallad Pris Courant, som förvarades i generalpersedelextraktkontorets arkiv och som fortfarande finnes bevarad är prisuppgifter införda som Vult von Steijern troligen erhållit från utrikes orter åren 1741–1743.[10] I volymen finns upptagna prisuppgifter från följande orter och handelsområden: Danzig, Holland och Hamburg för åren 1741, 1742 och 1743 samt Rouen och »Riga & Rewel» för år 1741. Enligt kollegiets protokoll inkom år 1743 priskuranter endast från fyra platser, nämligen de holländska och hamburgska tryckta priskuranterna och priskuranterna från Danzig samt från konsuln i Tunis »Priscourant uppå de ifrån Liworno dit ankomna waror, jemte förteckning på omkostnader som betaltes för slika waror, enär Liktare båtarne äro tillräcklige at föra den upp till Staden, samt Dragare Lön».[11] Under den tid som Vult von Steijern utarbetade kommerskollegiets handelsbalansuträkningar har troligen priskuranter endast undantagsvis inkommit från andra orter än Danzig, Amsterdam och Hamburg.[12]

[7] Prot 18.11, 2.12.1741; Reg; Kmk A, RA.

[8] Reg i sekreta affärer, Kmk A, RA.

[9] Se s 89 not 4.

[10] Priskurant, Liggare, KmkKkr A, RA. Upptagen i »Inventarium . . .» 18.7.1770, se s 78 not 21.

[11] Prot 10.1, 13.1 (citat), 19.2, 9.3, 17.9.1743, Kmk A, RA.

[12] Hamburgska o holländska priskuranter erhölls varje postdag genom årlig prenumeration. Prot 23.2.1733, 19.2.1743; Prot i handels- o manufakturärenden 7.1.1761; Kmk A, RA.

Kungl Maj:t meddelade kommerskollegiet den 22 september 1767 att generaltulldirektionen behövde utländska priskuranter till sina handelsbalansuträkningar, varför kollegiet ålades att genom konsulerna anskaffa dylika.[13] I en cirkulärskrivelse den 8 oktober samma år till samtliga agenter, konsuler och kommissarier anbefallde kollegiet att de varje kvartal skulle insända de priskuranter som utkom på de orter där de vistades.[14] Kostnaderna för uppgifternas anskaffande skulle bestridas av direktionen.[15] Den 20 juli 1769 hade denna erhållit priskuranter endast från Holland och Hamburg.[16] Den 29 augusti 1769 utsände kommerskollegiet på nytt en cirkulärskrivelse till samtliga konsuler utom de i Amsterdam och Hamburg angående insändandet av priskuranter. Kollegiet framhöll att det tid efter annan hade infordrat priskuranter och att de flesta konsulerna svarat att priskuranter sällan trycktes utom i Hamburg och Amsterdam. Men då de svenska köpmännen genom sina kommissionärer kunde erhålla förteckningar på gällande varupriser, ansåg kollegiet att konsulerna likaväl som nämnda kommissionärer kunde ta reda på varupriserna på börsen. Konsulerna ålades därför att insända tryckta priskuranter eller, om sådana icke utgavs på orten, översända skrivna förteckningar över varupriserna.[17]

De utländska priskuranter som kommerskollegiet erhöll torde ha överlämnats till de kommitterade sedan dessa anförtrotts handelsbalansarbetet. En samling priskuranter för åren 1771–1781 finns bevarad, där varje års priskuranter är inlagda i konvolut på vilka von Plomgren gjort anteckningar om innehållet.[18] Sannolikt har han gjort dessa anteckningar i egenskap av kommitterad till handelsbalansuträkningarnas författande.[19]

De flesta av priskuranterna för åren 1771–1781 är tryckta. För en del orter finns för varje år ett flertal priskuranter bevarade, för andra finns endast ett fåtal eller enstaka priskuranter bevarade. För följande orter finns priskuranter bevarade för följande år.

Stockholm: 1772, 1775;
Amsterdam: 1772, 1773, 1775, 1781;
Bordeaux: 1772, 1775;
Cadiz: 1772, 1775;
Cette: 1772;
Danzig: 1772, 1775, 1776;
Hamburg: 1772;
Königsberg: 1772;
Köpenhamn: 1775;
Livorno: 1775–1777, 1779, 1780;
London: 1772, 1774, 1775;

[13] Kungl Maj:ts brev t Kmk 22.9.1767, Kmk A, RA.

[14] Reg, Kmk A, RA. Konsulerna skulle även »meddela underrättelse til hwad Summor fracter för Swenska Fartyg efter Certepartier blifwa slutade, samt huru stor behållning af hwarje Fracktsumma, efter hwad deruppå i omkostningar och det mera bör afdragas, måtte ungefärligen kunna Fartygens ägare till godo komma». (Se Faxes förslag, punkt 6, på s 92 not 23.)

[15] Kungl Maj:ts brev t Gtd 18.11.1767, Ink skriv 1767 (nr 140), Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[16] Se s 96 not 51.

[17] Handelsdiv. handelsprot 29.8.1769, Kmk A, RA.

[18] Utländska priskuranter 1771–1814, Kmk A, RA.

[19] När göromålen år 1771 fördelades i Kmk:s handelsdivision erhöll kommerserådet Westerman (Liljencrantz) bl a uppdraget att samla de utländska priskuranterna. Efter Liljencrantz erhöll assessor Johan Jakob Westberg nämnda uppdrag år 1773. Ny fördelning skedde år 1791. Handelsdiv. handelsprot 2.9.1771; Handels- o manufakturprot 15.11.1773, 10.3.1791; Kmk A, RA.

Marseille: 1772, 1775;
S:t Martin »Isle de Rhe»: 1771–1773;
Nantes: 1772;
S:t Petersburg: 1772, 1773, 1775–1779, 1781;
Reval: 1772, 1773, 1775;
Riga: 1772–1776, 1778, 1781;
La Rochelle: 1771–1773, 1775, 1777;
Tunis: 1775.

På grundval av de här nämnda priskuranterna kan några antaganden ej göras rörande omfånget av det prismaterial som de kommitterade haft till sitt förfogande. Bristfällig förvaring av materialet kan ha lett till att priskuranter fallit ur sina konvolut och förkommit. De bevarade priskuranterna för åren 1771–1781 torde emellertid ha ingått bland de priskuranter som de kommitterade anskaffat till sitt handelsbalansarbete.

Fr o m år 1783 använde de kommitterade s k medelpriser vid beräkningen av importvarornas värde.[20] Medelpriserna sades vara grundade på »hwarje waras dittills utrönte wanlige wärde» (se s 109) och bibehölls oförändrade från år 1782 till år 1807. Sistnämnda år liksom år 1811 höjdes värderingsgrunden (medelpriserna) för en del importvaror.[21]

Så länge systemet med medelpriser användes, behövdes inte utländska priskuranter till handelsbalansuträkningarna. I 1807 och 1811 års uträkningar kan möjligen utländskt prismaterial ha använts vid omräkningen av kvantitetsuppgifterna till värdeuppgifter för en del importvaror. Under napoleonkrigen torde det emellertid ha varit förenat med stora svårigheter attt införskaffa utländskt prismaterial. Presidenten i kommerskollegiet, Johan Liljencrantz, yttrade den 20 februari 1809, att »inga prix Couranter från utrikes orter kunde erhållas, och ej möjlighet wore att utan dessa hjelpredor utarbeta en fullständig och pålitelig Handels Balance, så att deraf någon nytta och upplysning kunde wäntas, om handeln på utrikes orter till rikets förkofring eller skada wisade sig i en tid, då Krigsoroligheterna i hela Europa giorde stagnation i all rörelse».[22]

Generalpersedelextraktkontoret 1739—1818

En år 1739 påbörjad ny handelsstatistik föranledde upprättandet av generalpersedelextraktkontoret. En år 1816 påbörjad ny handelsstatistik föranledde kontorets avskaffande.

Vults nya metod hade gjort persedelextraktarbetet »mera widlyftigt, än att Sjötulls Betjäningen därmed kunnat beswäras». Av denna anledning hade generaltullarrendesociete-

[20] »Man har därföre wid Handels-Ballancens afslutande, antagit wisse medelpriser på hwarje, enligit Persedle Extracterne, inkommen wahra, för at däraf, jämte et Provisionelt Utslag i det hela, lättast kunna utröna, om totale införskriftningen, wid jämförelse åren imellan, af- eller tiltagit». Ur »Wälmente Tankar om beskaffenheten och tillståndet af Sveriges Utrikes Handel, i anledning af Handels-Ballancen för Åren 1783, 1784 och 1785», Koncept o renskrift 28.12.1786, HS, vol 23, RA. Konceptet är signerat »L», dvs Lagerheim, renskriften, som ej är undertecknad, är utförd av Törnbom (se s 125 not 14).

[21] Bonow, Varuvärderingarna i den svenska import- och exportstatistiken 1769–1812, s 6 f.

[22] Handels- o manufakturprot 20.2.1809, Kmk A, RA.

[1] Se s 68 not 2.

[2] Se citat s 121.

[3] Se s 68 not 2. Prot i ekonomi- o justitieärenden 20.8.1766; Handelsdiv. justitieprot 11.11. 1766; Kmk A, RA.

[4] Kungl Maj:ts brev t Kmk 21.10.1766, Kmk A, RA.

[5] Se s 80–88.

[6] Se s 96 not 56.

[7] Avskrift av de kommitterades memorial t Kmk 4.12.1770 ang 2:a kontorsskrivartjänsten i generalpersedelextraktkontoret, Rikskollegierna, vol 4, RA.

[8] Se s 120 f.

[9] Handelsdiv. handelsprot 6.10.1773, Kmk A, RA.

[10] Se ovan not 7.

tens fullmäktige anslagit dels löner till två kontorsskrivare, dels medel till övriga expenser.[1] Skrivarna biträdde även i handelsbalansarbetet. För detta arbete erhöll de särskild ersättning av Vult von Steijern.[2]

När tullarrendet hade upphört, upptogs år 1766 skrivarnas löner jämte generalpersedelextraktkontorets övriga utgifter på kommerskollegiets stat. Detta skedde emedan skrivarna ej ansågs lyda under tullverket.[3] Sedan handelsbalansarbetet samma år överflyttats till generaltulldirektionen, skulle kommerskollegiets handelsstatistiska arbete endast bestå i »de wanliga Persedle Extracternes fullföljande och hållande uti god ordning».[4] Detta arbete kom att utföras i kollegiets generalpersedelextraktkontor.[5]

År 1770 var generalpersedelextraktkontoret inrymt »uti ett rum som i wisst afseende närmare kunde liknas en förstuga än arbetsrum, i det alla som hade att syssla i något af Kongl. Collegii Kamererare Contoir nödgades nyttja samma rum till genomgång, hwaraf berörde Contoirs-Skrifvare dels måste sakna den stillhet, som till arbetets behöriga skötande kunde fordras, dels ock nödigt och säkert utrymme, för de Documenter hwilka de stundeligen måsta hafwa för händer».[6]

Fr o m år 1770 hade »Committerade til Handels Balanceuträkningarnes författande» närmaste inseendet över kommerskollegiets generalpersedelextraktkontor.[7] Huvudparten av det åt de kommitterade anförtrodda arbetet kom att utföras av kontorets skrivare vid sidan av det ordinarie arbetet.[8]

År 1766 var Johan Bergquist förste och Olof Törnbom andre kontorsskrivare i generalpersedelextraktkontoret. Den 5 april 1770 utnämndes Bergquist till tullkontrollör i Lovisa och efterträddes av Erik Törnmark. Denne innehade tjänst i kontoret till sin död den 31 augusti 1779. Törnbom, som blivit extra ordinarie i kontoret år 1759,[9] bytte tjänst den 20 november 1769 med Esaias Strömsten men återtog tjänsten den 2 maj 1771 och uppehöll densamma till sin död, kort före den 7 maj 1792. Strömsten, som formellt innehade tjänst i kontoret från den 20 november 1769 till den 12 november 1770, utförde litet eller intet arbete i kontoret utan lät de honom ålagda göromålen efter skedd överenskommelse bestridas av Törnbom.[10] Efter Törnboms död fortsattes arbetet i kontoret av Johan Nesselius, som den 5 februari 1794 blev ordinarie i kontoret.[11] Nesselius uppehöll tjänsten till sin död den 14 mars 1818, varefter tjänsten indrogs enligt Kungl Maj:ts beslut den 12 juni 1816.[12] År 1785 utförde kammarskrivaren i kommerskollegiets revisionskontor Magnus Gabriel Wimmerstedt arbete i generalpersedelextraktkontoret under Törnboms handledning.[13] Huruvida någon annan arbetskraft inom kollegiet utnyttjats i kontoret har ej kunnat konstateras.[14]

[11] Handels- o manufakturprot 5.2.1794; Fullmakt för Nesselius, Åtskilliga koncept o avskrifter 1723–1829, Ämbetsinstruktioner, fullmakter, Liggare; Kmk A, RA.

[12] Skriv t Gtd 8.6.1819, Koncept huvudserien, Kmk A, RA.

[13] Se s 88 not 87. Övriga uppgifter om kontorets personal se Almquist, a a, s 321 o 466 (Bergquist), 626 (Törnbom), 619 (Strömsten), 627 (Törnmark), 573 (Nesselius), 641 (Wimmerstedt).

[14] Bergquists handstil är känd fr en förteckning över »felande Documenter» i generalpersedelextraktkontoret vilken han underskrivit. Förteckningen är bilagd Kmk:s brev t Gtd 13.9. 1768, Ink skriv, 1768 (nr 287) Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

Törnboms handstil är känd fr ett flertal handlingar bl a fr det på s 87 f citerade brevet av 24.8.1785. Strömstens handstil är känd fr en arkivförteckning av 18.7.1770 (se s 70 not 9) vilken han underskrivit. Nesselius' handstil är känd fr generalpersedelextraktböckerna i vilka han infört uppgifterna till de sista generalpersedelextrakten. Se ovan not 12. I kvantitetsserierna åren 1770–1776 kan urskiljas två handstilar. Den ena är Törnboms. Den andra har antagits vara Törnmarks emedan han uppehöll den ena kontorsskrivartjänsten.

Enligt instruktionen ålåg det kollegiets ledamöter »att i sådana afsikter som röra Rikets Handels förhållande, wara försedde med hwarjehanda underrättelser om de waror som ifrån Utrikes Orter inkomma eller utskieppade blifwa».[15] Från år 1816 kunde dylik upplysning i lättillgänglig form erhållas från generaltulldirektionen, varför persedelextraktarbetet i kommerskollegiets generalpersedelextraktkontor blev överflödigt.

Hos »Committerade till Tullförfattningarnes öfwerseende», där bland annat Hans Järta var ledamot, hade enligt Kungl Maj:ts brev till kommerskollegiet den 12 juni 1816 uppkommit förslag om att handelsstatistiken skulle utarbetas inom tullverket.[16] Enligt Kungl Maj:ts beslut den 18 september 1816 och den 18 juni 1817 ålades generaltulldirektionen att utarbeta handelsstatistik efter en ny metod.[17] Begynnelseåret för den nya statistiken över utrikeshandeln var år 1815. Kopior av de statistiska berättelserna överlämnades till kommerskollegiet,[18] i vars arkiv de ännu är bevarade, och ingår i Kommerskollegii Årsberättelser, Berättelser om utrikes handel och sjöfart, serie 4.

Kommerskollegiets persedelextraktarbete skulle således fullföljas t o m år 1814.[19] Då kontorsskrivaren Nesselius dog år 1818 och den tjänst han innehaft indrogs av Kungl Maj:t, upphörde generalpersedelextraktkontorets verksamhet.[20] Då hade generalpersedelextraktböckerna (serie 2) renskrivits t o m år 1812. 1813 års sammandrag (serie 6) torde emellertid ha förelegat i färdigt skick. Den bevarade handelsbalansuträkningen (serie 3) för år 1813 har nämligen sannolikt utarbetats på grundval av ett sådant sammandrag.

Sammanfattning och slutledningar

Under den här behandlade perioden utarbetades i kommerskollegiets generalpersedelextraktkontor de generalpersedelextrakt som Vult (von Steijern) hade konstruerat och presenterat i sekreta utskottet år 1739. Arbetet i generalpersedelextraktkontoret upphörde år 1818, sedan generaltulldirektionen fått i uppdrag att utarbeta en ny slags årlig handelsstatistik fr o m år 1815. De generalpersedelextrakt som utarbetades finns fullständigt bevarade i tolv stycken s k generalpersedelextraktböcker. Böckerna är parvis fördelade på åren 1738–1750, 1751–1763, 1764–1777, 1778–1791, 1792–1805, 1806–1819 (det sista paret innehåller dock endast uppgifter t o m år 1812). Böckerna redovisar för de år de omspänner rikets import- och exportvaror med fördelning dels på tullkamrar, dels på utländska handelsområden. Varorna redovisas i gängse kvantitetssorter (för vissa varor anges i stället värden i riksdaler).[1]

[15] Se s 68 not 2.

[16] Kungl Maj:ts brev t Kmk 12.6.1816, Kmk A, RA. Järta blev ledamot av kommittén år 1815, Se Andreen, a a, s 290. Han deltog i kommitténs sammanträden 12.2, 2.3.1716, (fragmentariska prot). Kommitterade till tullförfattningarnas överseende. Kommittéer t o m år 1900. RA.

[17] Prot 19.10.1716, Gtas o Gtd A, Gts A; Kungl Maj:ts brev t Kmk 4.11.1818, Kmk A; RA. Om handelsstatistiken fr o m år 1815 se Svedjemark, Svensk importstatistik 1815–1850, s 3–19.

[18] Prot 1.7, 8.11.1819, Gtas o Gtd A, Gts A, RA.

[19] Kungl Maj:ts brev t Kmk 4.11.1818, Kmk A, RA. Se s 125 not 12.

[20] Se s 125 not 12.

[1] Se s 124–126, 80–88.

Generalpersedelextrakten utarbetades på grundval av tullkamrarnas persedelextrakt. Dessa var statistiska bearbetningar av tulljournalerna och utfördes av kontrollörerna i respektive tullkammare. I tullkamrar med många in- och utklareringar har sannolikt persedelextrakten varit komplicerade att utföra. Detta torde särskilt ha gällt persedelextrakten över de inkomna varorna, för vilka tullbokföringen var mer invecklad än den var för de utgående.[2]

Tullkamrarnas persedelextrakt överlämnades till generalpersedelextraktkontoret där extraktens uppgifter om inkomna och utgångna varor bearbetades, sammandrogs och omvandlades till det redovisningsmönster som tillämpades i generalpersedelextrakten. Sålunda skulle uppgifter om utländska orter, stater och farvatten omvandlas till uppgifter om utländska handelsområden samt uppgifter om varuslag inordnas i varuslagsgrupper. Bearbetningen av tullkamrarnas persedelextrakt innehöll ej några komplicerade uträkningar, men den fordrade uppmärksamhet, noggrannhet och gott omdöme, om överhoppningar, felförningar och felskrivningar skulle undvikas. I tullkamrarnas persedelextrakt kunde även förändringar ske dels på grund av att nya tullbestämmelser tillkom, dels på grund av att nya varuslag och nya utskeppnings- och destinationsangivelser redovisades. Sådana förändringar torde ha komplicerat utarbetandet av generalpersedelextrakten, vilka var konstruerade för att redovisa utvecklingen av importen och exporten under en lång följd av år. Sannolikt torde en viss tröghet ha förelegat då det gällt att infoga förändringar i ett på förhand uppgjort redovisningsystem.[3]

Utarbetandet av generalpersedelextrakten skedde under hela perioden efter en och samma metod och inom en och samma institution, där personalombyten var en sällsynthet. Tillfälliga omställningssvårigheter torde därför inte ha rubbat det kontinuerliga arbetet i generalpersedelextraktkontoret. I varje fall under 1780-talet torde emellertid kontorets statistikproduktion ha efterfrågats allt mindre. Det minskade intresset kan möjligen ha lett till att kontorets tjänstemän funnit det mindre angeläget att lägga ned tid och möda på att lösa problem av den art som t ex nyssnämnda förändringar i tullkamrarnas persedelextrakt kunde medföra.[4]

Kommerskollegiet hade, som tidigare nämnts, år 1723 fått i uppdrag att utarbeta relationer över rikets handelsbalans. Förutom själva handelsbalansuträkningarna omfattade dessa relationer även kommentarer om uträkningarnas resultat och förslag till handels- och näringspolitiska åtgärder. År 1760 utsattes kollegiets handelsbalansuträkningar och de slutsatser som dragits på grund av dessa uträkningar för stark kritik av Mössornas ekonomiska orakel, kommerserådet Anders Nor-

[2] Se s 78–80.
[3] Se s 80–88.
[4] Se s 85.

dencrantz. Sedan den politiska makten övertagits av Mössorna, överflyttades år 1766 uppdraget att utarbeta handelsbalansuträkningar från kommerskollegiet, vars ledamöter huvudsakligen var Hattar, till generaltulldirektionen, vars ledamöter var Mössor. Efter att Mössorna förlorat den politiska makten, överflyttades år 1770 nämnda uppdrag till kommerseråden Johan Westerman (Liljencrantz) och Anders von Plomgren, vilka utsågs till »Committerade til Handels Balance uträkningarnes författande». De först utnämnda kommittéledamöterna avlöstes efter hand av andra ledamöter. Kommitténs verksamhet upphörde år 1818 sedan dess handelsbalansuträkningar år 1816 blivit starkt kritiserade av statssekreteraren och landshövdingen Hans Järta och generaltulldirektionen år 1816 fått i uppdrag att utarbeta handelsstatistik efter en ny metod.[5]

Kommerskollegiets handelsbalansuträkningar för åren 1741–1744, 1745–1748, 1749–1753, 1756–1759 och 1763 utarbetades av Vult von Steijern efter sannolikt en och samma metod. Samtliga dessa handelsbalansuträkningar finns befarade. De innehåller bl a balansuppställningar för vart och ett av de nämnda åren med uppgifter om rikets handelsbalans dels med utlandet som helhet, dels med utländska handelsområden.[6] Under den tid som generaltulldirektionen anförtrotts uppdraget att utarbeta handelsbalansuträkningar, utfördes ej några fullt avslutade uträkningar. De kommitterade utarbetade handelsbalansuträkningar för vart och ett av åren 1769–1771, 1774–1813. Samtliga dessa handelsbalansuträkningar finns bevarade (för år 1789 i koncept). De innehåller bl a balansuppställningar med uppgifter om rikets handelsbalans dels med utlandet som helhet, dels med utländska handelsområden. Uträkningarna för tiden t o m 1782 är utarbetade efter en metod, uträkningarna fr o m 1783 efter en annan.[7]

Samtliga bevarade handelsbalansuträkningar har utarbetats på grundval av de sammandrag av tullkamrarnas persedelextrakt som gjordes i generalpersedelextraktkontoret. I handelsbalansuträkningarna för åren t o m år 1782 var värdeuppgifterna avsedda att åskådliggöra importens värde i utländsk hamn och exportens värde i svensk hamn. Vid omräkningen av kvantitetsuppgifterna till värdeuppgifter sade sig Vult von Steijern beträffande inkommande varor ha använt priskuranter från utländska orter samt köpmäns fakturor och beträffande utgående varor »Försäljnings-priset här i Landet» (dvs i Stockholm). De kommitterade torde i sina uträkningar t o m år 1782 ha använt utländska priskuranter, Stockholms priskuranter samt köpmäns fakturor.[8] I handelsbalansuträkningarna fr o m år 1783 använde de vid omräkningen av kvantitetsuppgifterna till värdeuppgifter s k medelpriser för de inkomna varorna, dvs de utgick från samma varuvärden

[5] Se s 89–111.

[6] Se s 114–117.

[7] Se s 94 f, 117–121. Jfr Gerentz, a a, s 374.

[8] Se s 121–124.

som använts vid 1782 års uträkningar. För utgående varor bibehölls emellertid den tidigare använda metoden, dvs omräkningen skedde efter de »wärkelige priserne». Medelpriserna för vissa importvaror höjdes dock i uträkningarna för åren 1807 och 1811. Åren 1808–10 och 1812–13 behölls de höjda värdena oförändrade.[9]

Med en sådan metod som den här nämnda och med stigande priser på importvaror måste alltmer missvisande uppgifter om importens värde och om handelsbalansen komma att redovisas i handelsbalansuträkningarna. Sporadiska höjningar av medelpriserna resulterade i höjningar av det beräknade värdet av importen, vilket vid jämförelse med tidigare års värdeuppgifter måste te sig som en importökning, även om ingen skillnad förelegat i importens kvantitet för de jämförda åren.

De förändrade metoderna för beräkning av statistikens värdeuppgifter återspeglas i Heckschers bild av den svenska importens utveckling åren 1738–1813. På grundval av bl a här nämnda handelsbalansuträkningar har Heckscher noterat en stark nedgång i den totala importen efter år 1783 och att »årtiondet omkring sekelskiftet 1800 visade de lägsta siffrorna under hela sjuttiosexårsperioden sedan år 1738».[10] Vidare noterar han att den totala importen skulle ha »mer än fördubblats mellan 1801–05 och 1806–10 samt sedan nästan fördubblats på nytt mellan den senare femårsperioden och medeltalet för de tre följande åren 1811–13».[11]

Heckschers tes[12] om en stagnerande och minskad import under slutet av 1700-talet bygger i huvudsak på handelsbalansuträkningarnas värdeuppgifter. Dessa uppgifter har uträknats efter olika metoder och bör ej sammanställas i tabeller eller diagram som skall illustrera importens utveckling under en längre tid. För att beskriva den svenska importens utveckling måste andra källor utnyttjas än handelsbalansuträkningarna.

Uppgifter om utrikessjöfarten på Sverige–Finland redovisas i bevarade jämförningsextrakt och handelsbalansuträkningar för åren 1738–1753. Uppgifterna avser lästetalet på de svenska respektive utländska fartyg som från utrikes ort hade anlänt till stapelstäderna och till utrikes ort hade avgått från stapelstäderna. De inkomna svenska fartygens sammanlagda lästetal och de avgångna fartygens sammanlagda lästetal redovisas årsvis med fördelning på utländska handelsområden. På liknande sätt redovisas de utländska fartygens lästetal. Det är inte känt hur nämnda lästetalsuppgifter uträknats. Troligen har uppgifterna sammanställts i generaltullkontorets revisionskontor på grundval av dit inkommet material från sjötullkamrarna.[13]

I de kommitterades handelsbalansuträkningar finns årliga sammandrag »af den Coopverdie Sjöfart», som blivit idkad

[9] Se s 124 o 124 not 21.
[10] Heckscher, a a, II, 2, s 649.
[11] Ibid, s 660.
[12] Ibid, s 649.
[13] Se s 112.

»directe till och ifrån Swerige». Sammandragens uppgifter avser de svenska och utländska fartyg som från utrikes ort inkommit vid rikets sjötullkamrar och som till utrikes ort avgått från sjötullkamrarna. De inkomna respektive utgångna svenska och utländska fartygen redovisas till antal och lästetal med fördelning på utländska handelsområden. De inkomna fartygen redovisas som lastade respektive barlastade, de utgångna som lastade. Sjöfartsuppgifterna till nämnda sammandrag uträknades i generalpersedelextraktkontoret, huvudsakligen på grundval av tullkamrarnas fartygsförteckningar.[14]

Tullkamrarnas fartygsförteckningar var statistiska bearbetningar av tulljournalerna och utfördes av kontrollörerna i respektive tullkammare. I generalpersedelextraktkontoret omvandlades förteckningarnas uppgifter om fartygens antal och lästetal till det redovisningsmönster som tillämpades i sammandragen. Bearbetningen av förteckningarna gick i stort sett till på liknande sätt som bearbetningen av tullkamrarnas persedelextrakt.[15]

Det sätt på vilket sammandragen redovisar fartygen som lastade respektive barlastade är ej korrekt. Inga förteckningar lämnar uppgifter om huruvida avgångna fartyg varit lastade eller barlastade och endast i vissa förteckningar göres sådan åtskillnad beträffande inkomna fartyg (fr o m år 1779 torde sådan åtskillnad endast ha gjorts för inkomna fartyg till Stockholm). Detta förhållande har lett till att barlastuppgifter för inkommande fartyg till Stockholm införts i sammandragen och där kommit att representera till riket inkomna barlastade fartyg.[16]

Vidare kan det ifrågasättas om de uppgifter som sjöfartsstatistiken ger om årligen inkomna och utgångna svenska fartyg verkligen är vad de säges vara, nämligen antalet fartyg som inkommit från utlandet respektive avgått till utlandet. Svenska fartyg som lossade eller lastade i mer än en svensk hamn torde nämligen ha bokförts vid var och en tullkammare där någon form av klarering skett. Troligen har samtliga fartyg som upptagits i journalerna även upptagits i fartygsförteckningarna. En sådan dubbelförning av fartygens antal och lästetal kan ha lett till helt missvisande slutsummor i riksstatistiken om in- och utgående svenska fartygs antal och lästetal.[17]

[14] Se s 113, 78.
[15] Se s 70–78.
[16] Se s 77 f.
[17] Se s 70 f.

Summary

Between 1637 and 1813, the period under review in this dissertation, statistical reports on Swedish foreign trade were prepared with reference to the comtemporary customs accounts. These reports could variously pertain to the imports and exports of Sweden and Finland combined, to the imports and exports considered separately for Sweden, Finland, the Baltic provinces and the German provinces, or to the imports and exports passing through individual customhouses. For all the variety of these reports, they may be divided into two main classes. The one class consists of lists or schedules of imported and exported goods, where entries were made for the goods by description, quantity and/or value. The second class embraces ledger-form statements of balance of trade, where calculations of import values were entered on the debit side and calculations of export values on the credit side; the difference between column totals was then either debited to cover an export surplus or credited to cover an import surplus. These classes will hereafter be referred to respectively as schedule extracts and trade-balance statements.

The period from 1637 *to* 1730

During this period the local, provincial and central customs authorities were repeatedly instructed to draw up schedule exstracts on a continuous basis. The extracts were to be prepared both by the month and by the year, and were to contain data on the quantity or value of incoming and outgoing goods. A driving force behind these orders was the Royal Board of Commerce (kommerskollegiet) or the Board in combination with the Crown Lands Judiciary Board (kammarkollegiet). The main purposes served by the extracts were to keep a check on the local customs authorities and to provide information on imports and exports, commodity prices and collection of duties. In addition the extracts were used as guides in the formulation of certain proposals for the regulation of foreign trade, and also as source documents for calculations of trends in the balance of trade. During the first decade of the 1637–1730 period, it

is likely that trade-balance statements were set up annually. In the last ten years of this period such statements were prepared for submission to the Riksdag sessions of 1723, 1726–1727 and 1731. It appears that calculations on the value of Swedish imports and exports were performed no more than sporadically in the intervening years.

The value data contained in 17th-century trade-balance statements were presumably intended to illustrate the value of imports and exports in Swedish ports. By contrast, the statements emanating from the Board of Commerce in the 1720's reflected the value of imports in foreign ports and the value of exports in Swedish ports.

The trade-balance statements of the 17th century contained calculations on imports and exports at the different maritime customhouses, as well as calculations on aggregate imports and exports at Swedish and/or Finnish customhouses. The Board's statements during the 1720's did not contain separate calculations for the maritime customhouses; their calculations were confined to aggregate the imports to and exports from Sweden or Sweden–Finland. Neither the 17th-century nor the 1720-decade statements included any calculations pertaining to the balance of trade with any one foreign state, but showed only the balance with the rest of the world as a whole.

The two Chancellors of the Realm, Axel Oxenstierna (1583–1664) and Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), had used trade-balance statements to keep themselves informed of the estimated relationship between import and export values. Similar information was given to the Riksdag of 1686 with regard to the value of imports and exports in 1685.

In 1723 the Royal Board of Commerce was enjoined to set up trade-balance statements. It is probable that proposals for this purpose were first put forth within the Board itself. The proposer appears to have been a Board Counsellor, David Silvius, who in a submission tendered to the Crown and Riksdag on February 20, 1723, observed that trade returns provided the knowledge needed to permit the evaluation of trade-balance positions with greater accuracy. The man entrusted to prepare trade-balance statements for the Board during the 1720's was an assessor, Jacob von Hökerstedt.

The 1730's

During this period the Swedish trade returns were transformed and further developed, and the groundwork was laid for a regular series of shipping statistics. The authorities and individuals in whom responsibility for these duties were vested

proved to have both the will and the ability to accomplish something new and better. Nor did the actual calculators ever have to fear that their superiors would view their work with indifference. From time to time the secret committees and deputations of the Crown and Riksdag would issue pronouncements emphasizing the worth and necessity of the statistical papers given to them. The preparation of trade returns during this period of change and renewal must have been a stimulating occupation.

In a report from 1731 dealing with the regulation of overseas commerce and shipping, a political issue then under debate, the Board had expressed the desirability of making additional separate provision in the trade-balance statements for the individual countries with which Sweden traded. In 1734 the Riksdag was provided with such a statement for the 1731–32 fiscal year, which listed separate balances with 27 countries or cities involved in Swedish commerce and shipping. From then on the trade-balance statements emanating from the Board regularly included these separate balances.

The report cited above was the work of a Board Commissioner, Henrik Kalmeter, who was also eventually made responsible for preparing trade-balance statements in accordance with the new method. This method required schedule extracts of a new type, i.e. the customhouses were to account for the goods coming from and going to every foreign locality. Orders to this effect were despatched to the customhouses on February 21, 1735, together with printed models of how the extract was to be arranged. This model (shown on p. 73–75) is probably the oldest extant specimen of a printed statistical form in Sweden.

The same orders also called on the customhouses to draw up shipping lists, i.e. to account for arriving and departing vessels from and to every foreign locality. These lists may have formed source documents for what the trade-balance statements had to say about the respective tonnages assignable to domestic Swedish-Finnish and foreign-flag sailings. A similar account was appended to the statements for the 1734–1737 fiscal years, and was destined to appear in most of the statements which followed.

The then-existing General Customs Affairs Society (generaltullarrendesocieteten) had as Secretary a Johan Julius Vult, who was entrusted to prepare the schedule extracts that were to underpin the tradebalance statements made by the Board of Commerce. For this purpose Vult devised tables wherein importing and exporting trends could be followed over a long period of years. Pre-designed tabulation forms were used to enter year-to-year data on quantities in so-called general schedule extracts and data on value of imports and

exports in so-called comparative extracts. Vult produced his extracts before a meeting of the Secret Committee on March 12, 1739. The Committee decided that the work thus begun be pursued, and according as results were in hand these should be turned over to the Board of Commerce. It was Vult's initiative and the decisions taken by the Secret Committee and other authorities that set in train the major statistical project in terms of which Swedish foreign trade was to be described as from 1738.

In course of time Vult's detailed labours evolved to the point where the service of two full-time clerks were engaged. This working group, constituting the »General Schedule Extract Office» (generalpersedelextraktkontoret), came to be exclusively preoccupied with statistics. The work of preparing trade returns that had been previously performed by the customs authorities and the Board of Commerce formed but one segment of their activities. In all probability, the centralization of statistical work at the General Schedule Extract Office materially explains why contemporary records of Swedish foreign trade and shipping are much better preserved for the period beginning in 1738 than for the preceding period.

The period 1738–1813

During this period the Board's General Schedule Extract Office continued to employ the system which Vult (later Vult von Steijern) had designed and presented to the Secret Committee in 1739. The Office was dissolved in 1818 after the Bureau of Customs (generaltulldirektionen) had been commissioned to devise a new system of annual trade returns as from 1815. Fully preserved copies of the general schedule extracts from this period are bound in twelve so-called general schedule extract books. These volumes are arranged in pairs for the years 1738–1750, 1751-1763, 1764–1777, 1778–1791, 1792–1805 and 1806–1819 (the last pair, however, contains information only up to and including 1812). For the years they do cover, the extract books classify imported and exported goods by maritime customhouses and also by foreign trade regions. The goods are accounted for in then-current units of quantity (for certain goods, the specification is by value in the old Swedish currency known as riksdaler here and rixdollars abroad.)

The general schedule extract was prepared on the basis of schedule extracts emanating from the customhouses. These extracts were tabulations of customs journals and were filled in by the examining officers which every house employed. Considering the many inward and outward clearances which the houses handled, the preparation of extracts must have

been a complicated task. This intricacy no doubt applied with particular force to incoming goods, for which the bookkeeping system was more elaborate than for outgoing goods.

The customhouse tabulations were forwarded to the General Schedule Extract Office, which analyzed and summarized the data for conversion to the accounting pattern that was used in the general schedule extracts. Thus the data on foreign localities, states and waters were converted into data on foreign trade regions, while descriptions of goods were subsumed under commodity classes. Although the processing of customhouse information did not involve any intricate calculations, it did require attentiveness, accuracy and sound judgement if omissions, incorrect postings and slips of the pen were to be avoided. Even the original extracts at the customhouses could be subject to change owing to the advent of new tariff regulations, or because new commodities as well as new ports of embarkation and debarkation had to be accounted for. Changes of this kind presumably entailed further complexities for the GSEO, whose own system was designed to show the long-term trends of imports and exports. Lags must have been more or less inevitable between the occurrence of these changes and their incorporation in a predetermined accounting system. Throughout this period the preparation of general schedule extracts adhered to the same method and was performed within one and the same institution, where employee turnover was a rarity.

As mentioned earlier, the Board of Commerce had been commissioned in 1723 to work out relations for Sweden's balance of trade. Apart from the trade-balance statements themselves, the Board's terms of reference extended to the formulation of comments on the results of these calculations as well as proposals for measures of commercial and industrial policy. In 1760 the Board's trade-balance statements and the conclusions drawn from them came in for heavy fire from Anders Nordencrantz, a Board Counsellor who was regarded as the Cap party's oracle on economic affairs. After the Caps assumed political power, the task of preparing these statements was transferred in 1776 from the Board of Commerce, most of whose members supported the Hat party, to the Bureau of Customs, which was staffed by Cap adherents. But then the Caps were ousted from office, and in 1770 the task was assigned to the Board Counsellors, Johan Westerman (later Liljencrantz) and Anders von Plomgren, who were officially designated as a »Committee for the Preparation of Trade-Balance Statements». The original appointees subsequently gave way to other committee members. This committee was dissolved in 1818, its statements having been sharply criticized in 1816 by the Under

Secretary of State and County Governor, Hans Järta. In 1816 the Bureau of Customs was commissioned to prepare trade returns in accordance with a new method.

The Board's trade-balance statements for 1741–1744, 1745–1748, 1749–1753, 1756–1759 and 1763 were composed by Vult von Steijern, no doubt in adherence to one and the same method. All these statements have been preserved. Among other things, they contain balance tabulations for each of the years named, with data on the country's balance of trade not only with the rest of the world as a whole, but also with specified foreign trade regions. During the period when this work was entrusted to the Bureau of Customs, none of the statements ever attained finished form. As for the two-man committee referred to earlier, it prepared statements for each of the years from 1769 to 1771 and from 1774 to 1813. All these documents are preserved (for 1789 in rough draft) and their contents include tabulations with separate breakdowns for the aggregate balance of trade and the balance with foreign trade regions. The statements up to and including 1782 employ one method, while the statements as from 1783 employ another method.

All the preserved trade-balance statements were prepared with reference to the summaries of schedule extracts from the customhouses which were made at the General Schedule Extract Office. Up to and including 1782, the value specifications were intended to illustrate the value of imports in foreign ports and the value of exports in Swedish ports. When converting from quantities to values, Vult von Steijern said he drew on price quotations from foreign sources and on merchants' invoices in respect of incoming goods, and on a document called »The Selling price in this Country» in respect of outgoing goods (for this purpose he probably made use of the prices which were used in Stockholm). In its calculations up to and including 1782, the two-man committee may be assumed to have drawn on foreign price quotations, Stockholm quotations and merchants' invoices. Beginning in 1783, the committee resorted to so-called average prices when converting quantities to values; in fact, the basis of evaluation was that used for the 1782 statements. For outgoing goods, however, the earlier method was retained, i.e. conversion was made with reference to the »true prices». On the other hand, the average prices were raised for certain imported goods in the statements pertaining to 1807 and 1811. For 1808–10 and 1812–13 the heightened prices were retained unchanged.

Professor Eli F. Heckscher has largely based his thesis of stagnating and declining Swedish imports in the late 18th century on the value specifications entered in the trade-balance statements. Since these specifications were arrived at

from different methods, they should not be juxtaposed in tables or diagrams which are meant to illustrate the secular import trend. For that purpose sources other than the trade-balance statements must be used.

Information on foreign shipping for Sweden–Finland is recorded in extant comparative extracts and trade-balance statements for the period from 1738 to 1753. Tonnage figures are given for the Swedish and foreign vessels arriving at and departing from defined staple towns.

The trade-balance statements which emanated from the two-man committee include annual summaries of »the Merchant Shipping which has been carried on directly to and from Sweden». Their particulars relate to the Swedish and foreign vessels arriving from abroad which put in at Swedish ports or which departed from them for foreign destinations. Shipping data for these summaries were mainly calculated with reference to the registers of ships maintained by the customhouses.

These registers were statistical tabulations of entries in customs journals performed by examining officers in each customhouse. The Board of Commerce would then convert the register entries on number of ships and tonnages into the accounting pattern that was applied in the summaries. The processing of registers proceeded along more or less the same lines as that used in dealing with the customhouses' schedule extracts.

The manner in which the summaries report the ships as laden and ballasted is incorrect. Actually, none of the registers discloses whether departing ships have sailed with cargoes or in ballast, and only certain registers make such a distinction for incoming vessels (as from 1779 it appears that the distinction was confined to vessels which put in at Stockholm). It is because of this circumstance that ballast data for vessels coming to Stockholm were entered in the summaries, where it was made to appear that all the ballasted vessels arriving in Sweden were represented.

Further, it may be questioned whether the information given by shipping statistics on annual arrivals and departures of Swedish vessels are really what they purport to be, namely the number of ships that have come from abroad and sailed for foreign destinations, respectively. That is because the Swedish ships which loaded or unloaded in more than one Swedish port were probably recorded at every customhouse where some form of clearance took place. To all appearances, all the ships for which journal entries were made have also been listed in the registers. Such a duplication of vessel numbers and tonnages can easily have produced quite misleading totals in the national statistics as to the number and tonnages of incoming and outgoing Swedish vessels.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

Rådsprotokoll.
Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden.
Riksregistratur.
Riksregistratur, inrikes-civilexpeditionen.
Inrikes-civilexpeditionens ingående diarier.
Handels- och finansexpeditionens ingående diarier.
Sammansatta kollegiers skrivelser till Kungl Maj:t.
Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl Maj:t.
Ämnesserier.
  Handel och sjöfart.
  Rikskollegierna.
  Tullväsen.
Riksdagsacta.
  Riksens ständers brev.
  Sekreta utskottets brev.
Frihetstidens utskottshandlingar.
Kommittéer till och med år 1900.
  Kommitterade angående handelsbalansen, 1770.
  Kommitterade till tullförfattningarnas överseende, 1812.
Kommerskollegium.
  Huvudarkivet.
    Kollegii protokoll 1651–1752.
                  i handels- och manufakturärenden.
                  i ekonomi- och justitieärenden.
                  i sekreta ärenden.
    Handelsdivisionens handelsprotokoll.
                  justitieprotokoll.
    Handels- och manufakturprotokoll.
    Registratur, huvudserien.
    Registratur i sekreta ärenden.
    Koncept, huvudserien.
    Diarier över inkomna skrivelser.
    Diarier över utgångna skrivelser.

Liggare.
Arkiv- och biblioteksförteckningar.
Avskriftssamlingar.
Kollegiets organisation.
Ämbetsinstruktioner och fullmakter.
Kungl brev, huvudserien.
Inkomna skrivelser, äldre serie.
Utländska priskuranter.
Kammarkontoret.
Priskuranter.
Årsberättelser.
Berättelser om utrikes handel och sjöfart.
Manuskriptsamling.
A. Nordencrantz, Sådant land sådan lag.
1686 års handelskommission.
Upphandlingsdeputationen.
Generaltullstyrelsen.
Generaltullarrendesocietetens fullmäktiges och Generaltulldirektionens huvudarkiv.
Protokoll.
Inkomna handlingar.
Generaltullförvaltarens och Överdirektörens vid sjötullen huvudarkiv.
Registratur.
Börstorpsarkivet.
A. Nordencrantz' papper.
C. E. Lagerheims samling.
Joh. Liljencrantz' samling.
Oxenstiernska samlingen.

Kammararkivet

Kammarkollegium.
Protokoll.
Tull och accis.

Lunds landsarkiv

Malmö tullkammare.
Inkomna skrivelser.

Lunds universitetsbibliotek

De la Gardieska samlingen.
Wieselgrens katalog II.
Handelsbalansuträkningar.

Uppsala landsarkiv

Nyköpings tullkammare.
Inkomna skrivelser.

Tryckta källor

Boëthius, Bertil och Heckscher, Eli F., Svensk handelsstatistik 1637–1737. Stockholm 1938.

Davenant, Charles, Afhandling angående Sätt och Utwägar hwarigenom Et Folk kan winna uti Handels-Wågen. Stockholm 1756.

— An Essay upon the Probable Methods of making a People Gainers in the Ballance of Trade. London 1699.

— A Report To the Honourable The Commissioners For putting in Execution the Act, Intitled, An Act, for the Taking, Examining, and Stating the Publick Accounts of the Kingdom. London 1712.

[Järta], Valda skrifter af Hans Järta. Utg av H. Forssell. 1. Stockholm 1882. Cit: Järta.

[Modée], Utdrag Utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718. utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, . . . Utg av R. G. Modée. 1, 9, 10. Stockholm 1742, 1777, 1781. Cit: Modée.

Mun, Thomas, Englands Treasure by Forraign Trade or, The Ballance of our Forraign Trade is the Rule of our Treasure. London 1664.

— Englands Benefit and Advantage by Forraign Trade/ Englands Fördel och Winning Genom utländska Handelen. I Swenska Språket öfwersatt utaf N. H. D. (Nils Hufwedsson Dal). Stockholm 1739.

— Englands Skatt-Kammare Genom den Utländska Handelen. Stockholm 1745 (översatt av David Silvius).

Nordencrantz, Anders, Svea Rikes Financeverk 1720–1762. Hamburg 1764. (Rar. 10: 319, Uppsala Universitetsbibliotek.)

Riksdagsprotokoll

Borgarståndets riksdagsprotokoll. 1719–1720. Utg av N. Staf. Uppsala 1945.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. 1686, 1689. Utg av S. Bergh. Stockholm 1899.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719, 1765–1766. Utg av S. Landahl. Stockholm 1958.

[Stiernman], Samling Utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie Uti Gemen . . . Utg av A. A. von Stiernman. 2, 3, 4, 5, 6. Stockholm 1750, 1753, 1760, 1766, 1775. Cit: Stiernman.

Sweriges Rijkes Siö-Lagh: Som aff Then Stoormäcktigste/ Höghborne Förste och Herre Her Carl then Elfte. Stockholm 1667. Cit: Karl XI:s sjölag . . .

Tulltaxor, Årstrycket.

Bearbetningar

Almquist, Joh. Ax., Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten 1651–1910. Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 4. Stockholm 1912–1915.

Andreen, Per G., Politik och finansväsen från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut, 1. 1815–1818. Stockholm 1958.

Arosenius, E., Bidrag till det svenska tabellverkets historia. Stockholm 1928.

Bjurling, Oscar, Skånes utrikessjöfart 1660–1720. En studie i Skånes handelssjöfart. Lund 1945.

Blumfeldt, Evald, PM ang det svenska licentväsendet i Pommern och Wismar. (Manuskript. Kammararkivet.)

Boëthius, Bertil och Heckscher, Eli F., Svensk handelsstatistik 1637–1737. Stockholm 1938.

Bonow, Stella, Varuvärderingarna i den svenska import- och exportstatistiken 1769–1812. (1953. Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

Ekegård, Einar, Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden. Uppsala 1924.

Essén, Åke W., Johan Liljencrantz som handelspolitiker. Studier i Sveriges yttre handelspolitik 1773–1786. Lund 1928.

Forssell, H., Lefnadsteckning (över Hans Järta). Valda skrifter af Hans Järta. Utg av H. Forsell. 1. Stockholm 1882.

Fritz, Sven, Johan Liljencrantz' offentliga verksamhet. Till statssekreterareutnämningen år 1773. (Licentiatavhandling. Manuskript. Historiska institutionen, Stockholms universitet.)

Gerentz, Sven, Kommerskollegium och näringslivet. Stockholm 1951.

Grauers, Sven, Till belysning av det karolinska enväldets näringspolitik åren 1686–97. Karolinska förbundets årsbok. 1960.

Hagberg, Lars, Jacob Serenius' kyrkliga insats. Kyrkopolitik-kristendomsförsvar-undervisningsfrågor. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 28. Stockholm 1952.

Heckscher, Eli F., Den svenska handelssjöfartens ekonomiska historia sedan Gustaf Vasa. Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet. 1. Uppsala 1940.

— De svenska penning-, vikt- och måttsystemen. En historisk översikt. Stockholm 1942.

— Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II. 2. Stockholm 1949.

Hjelt, Aug., Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet. Några minnesblad ur den svensk-finska befolkningsstatistikens historia. Helsingfors 1900.

Holmberg, Ingvar, Kommerskollegii arbetsformer under frihetstiden. Meddelanden från svenska riksarkivet. 1957.

Högberg, Staffan, Prishistorisk dokumentation. Historisk tidskrift. 1963.

— Sjuttonhundratalets stapelvaror. Sjuttonhundratalets stapelstäder (Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

— Stångjärnsexport och stångjärnspriser. 1. (Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

— Trävaruexport 1738–1808. (Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

— Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet. Stapelvaror i svensk export och import 1738–1808. Stockholm 1969.

Lindeberg, Gösta, Svensk ekonomisk politik under den görtzka perioden. Lund 1941.

Malmström, Carl Gustaf, Sveriges politiska historia från K. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772. 5, 6. Stockholm 1877.

Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. 1. Stockholm 1885.

Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. 6, 7, 9, 11. Lund 1925, 1928, 1932.

Petander, Karl, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen. 1. 1718–1765. Stockholm 1912.

Rydberg, Sven, Svenska studieresor till England under frihetstiden. Uppsala 1951. Lychnos-Biblioteket. 12.

Sandberg, Erik, Merkantilism och kyrkopolitik. Kyrkohistorisk årsskrift. 1949.

Sefström, Er., Handels-Bibliothek. 2. Stockholm 1774.

Smith, William, Studier i svensk tulladministration. Första delen: Från äldsta tid till omkring 1718. Sölvesborg 1950.

— Äldre svenskt tullväsen. Lund 1934.

Sundberg, Halvar G. F., Den svenska stapelstadsrätten. En undersökning av institutets utveckling och nuvarande innehåll. Stockholm 1927.

Svedjemark, Georg, Svensk importstatistik 1815–1850. En källkritisk undersökning. (1959. Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

Söderlund, Ernst, Föredrag den 22 maj 1952. (Manuskript. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.)

Thanner, Lennart, Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död. Den inrepolitiska maktkampen under tidigare delen av Ulrika Eleonora d. y:s regering. Uppsala 1953.

Törnbohm, Olof, Johan Julius Vult von Steijerns Levernesbeskrifning. Örebro 1778.

Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett statistiskt embetsverk, afgifvet den 18 juni 1856 af den dertill i nåder förordnade komité. Stockholm 1856.

Waddell, D., Charles Davenant (1656–1714) – A biographical sketch. The Economic History Review, Second Series, Vol. XI, 2. 1958.

Westergaard, Harald, Contributions to the history of statistics. London 1932.

Åmark, Karl, Sveriges statsfinanser 1719–1809. 1–3. Stockholm 1961.

Personregister

Rak siffra hänvisar till huvudtexten, kursiv siffra till omnämnande i not eller bildtext

Ankarcrona, Theodor 62

Barchman, Jacob 14, *14*, *15*, *20*, *26*, *27*, *28*, *33*, 34, *34*, 40, *49*
Bergqvist, Carl 87
Bergquist, Johan 86, 125, *125*
Brehmer, Johan 36
Brunsswich, Erik *15*, 34, *34*

Cameen, Erland *53*, 54
Casström, Samuel Niklas 109
Coyet, Peter Julius 47, 48, 49
Cronström, Abraham 37

Dal, Nils Hufvedsson *18*
Davenant, Charles 11, *11*, 65, 66, *66*, 67
De la Gardie, Jacob Gustaf *88*
De la Gardie, Magnus Gabriel 47, 57
De la Gardie, Magnus Julius 51, *51*
Drakenhielm, Vilhelm Böös 46, 47, 48

Ehrenpreus, Johan *21*, 44, 45, *45*, *46*, 54
Elis, Peter 43, 45, *46*, 53, 58

Falkengréen, Christopher 95, *96*
Faxe, Abraham 19, 90, 91, 92, *123*

Gawe, Hans 35
Green, Ludvig 42, 43
Grönhagen, Clas Wilhelm 95

von Hofsten, Bengt *54*, 59
Holmér, Per Daniel 90
von Hökerstedt, Jacob 11, *11*, 18, 51, 52, *52*, 53, *53*, 54, *56*, 57, 59, *60*, 66, *67*
von Höpken, Daniel Niklas *53*

Jennings, John *95*
Järta, Hans 12, 111, *111*, 126, *126*, 128

Kalmeter, Henrik 11, *11*, 58, 59, 60, *60*, 64
Kierman, Gustaf *91*
Knuthszon, Nills 35
Kock, Johan 95, *95*
Krusze, Paull 35

Lagerberg, Sven 66
Lagerheim, Carl Erik *88*, *90*, 99, 100, 109, *109*, 110, 118, *118*, *120*, 121, *124*
Leijonanker, Daniel *55*
Leijonsköld, Mårten Augustinsson 46
Liljencrantz, Johan Westerman 10, *11*, 96, *98*, 99, 100, *100*, *109*, 118, *118*, *123*, 124, 128

Misselden, Edward 17, *18*
Mun, Thomas 17, *18*, 57, *57*
Möller, Hans 39

Nesselius, Johan 87, *87*, 118, 119, 120, 125, *125*, 126
Nilsson, Jöns 40, 41, 49
Nordencrantz, Anders *15*, *45*, *54*, 90, *90*, *91*, 93, 127

Oxenstierna, Axel 46, 56

von Plomgren, Anders 10, *11*, *87*, 96, 99, 100, 118, *118*, 119, 121, 123, 128

Quast, Magnus *95*

Risingh, Johan *33*
Rosenberg, Lars 90
Rothlieb, Gustaf Fredrik 43
Rothlieb, Philip *47*
Rothman, Jacob Gabriel 93, *93*, 94, *94*, 95
Rudbeck, Ture Gustaf 95, *96*
Rålamb, Claes *53*

von Schwerin, Fredric Bogislaus 110
Sebaldt, Carl Fredrik 95, *96*
Serenius, Jacob 92, *93*
Sibrandtsson, Jahan 35
Silfwercrona, Johan *55*
Silvius, David 10, *10*, *11*, *18*, 51, *51*, *52*, 54, *54*, 57
von Stapelmohr, Christoffer Lorentz 94
Stenier, Johan 58, 59, *59*, *60*, 62
Stierneld, Samuel *51*
Stiernhöök, Johan 50, *50*, *55*
Stråle, Carl Wilhelm 100, 109
Strömmer, Anders *53*
Strömsten, Esaias 125, *125*
Swedenborg, Emanuel 18, *53*, *57*

Törnbom, Olof 86, 87, *87*, *88*, *100*, *107*, *109*, *114*, 118, 120, 121, *124*, 125, *125*
von Törne, Olof 62
Törnmark, Erik 86, 118, 125, *125*

Uggla, Leonard Magnus *95*
Urlander, Erik *54*

Wallvik, Johan 42, 43
Valtinson, Magnus 90
Wattrang, Carl Henrik *53*
Weslander, Johan 54
Westberg, Johan Jakob *123*
Westerling, Henrik *53*
Westerman, Johan, se Liljencrantz
Widegren, Emanuel 100, 109
Wimmerstedt, Magnus Gabriel 125, *125*
Wittfoth, Hans 95
Wrangel, Erik *53*, 58
Vult von Steijern, Johan Julius Vult 11, *11*, 19, *60*, 62, 63, *63*, 65, 68, 89, *89*, 90, 91, *91*, 93, 95, 112, 113, 114, *115*, 116, 117, 121, 122, 124, 125, 126, 128

Zettersten, Erik 94, 95, 96

Statistiska centralbyrån kommer i skriftserien URVAL att publicera mera omfattande vetenskapliga artiklar och avhandlingar, metodböcker och andra handböcker, referensböcker m m i anslutning till den officiella statistikproduktionen i Sverige. Föreliggande doktorsavhandling inleder denna skriftserie.

Svensk handels- och sjöfartsstatistik 1637—1813

Undersökningen är ett av resultaten av forskningsarbetet vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet. Författaren redovisar för vilka år och från vilka områden inom Sverige, Finland och Östersjöprovinserna som statistiska uppgifter om utrikeshandel och utrikessjöfart sammanställts och bevarats. Framställningen tjänar därmed som vägledning för användningen av periodens statistik.

Tyngdpunkten i framställningen utgörs av författarens undersökning av statistikens tillkomsthistoria. Genom bevarade protokoll och andra handlingar följer han händelseförloppet på olika nivåer: instruktioner och förfrågningar från Kungl Maj:t och berörda centrala myndigheter, de lokala tullmyndigheternas arbete, tjänstemännens arbete att sammanställa statistiska uppgifter vilka slutligen utnyttjades som instrument för kontroll och information, som vägledning i praktiskpolitiska frågor och som argument i politiska diskussioner.

Författaren fil lic ROLF VALLERÖ är förste arkivarie och chef för statistiska centralbyråns arkiv. Han har tidigare tjänstgjort vid riksarkivet.

Pris 22: —